

Vladislav B. Sotirović
Владислав Б. Сотировић

SRPSKI KOMONVELT СРПСКИ КОМОНВЕЛТ

Vladislav B. Sotirović

SRPSKI KOMONVELT

**LINGVISTIČKI MODEL DEFINISANJA SRPSKE NACIJE
VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA I PROJEKAT ILIJE
GARAŠANINA O STVARANJU LINGVISTIČKI ODREĐENE
DRŽAVE SRBA**

Vilnius 2011

Vladislav B. Sotirović

Srpski komonvelt

Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba

Recenzenti

Prof. dr. Dragan Simeunović

redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr. Jordana Marković

redovni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu

Prof. dr. Aleksandr Dmitrievič Duličenko

redovni profesor na Institutu za germanske, romanske i slovenske jezike i književnost na Univerzitetu u Tartuu

Korice i dizajn

Vladislav B. Sotirović

©2011 Vladislav B. Sotirović

Sva prava zadržana

Štampa

Štamparija Pedagoškog univerziteta u Vilniusu
ulica T. Ševčenka 31, LT-03111, Vilnius, Litvanija

Prvo izdanje

Tiraž 50 primeraka

Vilnius, 2011

ISBN 978-609-408-206-1

Vladislav B. Sotirovich

Serbian Commonwealt

**The linguistic model of the definition of the Serbian nation by
Vuk Stefanović Karadžić and the project of the creation of a
linguistically-determined Serbian national state by Ilija
Garašanin**

Reviewers:

Prof. dr. Dragan Simeunovich

**Professor in ordinaries at the Faculty of the Political Sciences of the University of
Belgrade (Serbia)**

Prof. dr. Jordana Markovich

**Professor in ordinaries at the Faculty of Philosophy of the University of Nish
(Serbia)**

Prof. dr. Aleksandr Dmitrievich Dulichenko

**Professor in ordinaries at the Institute for Germanic, Romanic and Slavic
Languages and Literature at the University of Tartu (Estonia)**

Design by Vladislav B. Sotirovich

©Vladislav B. Sotirovich 2011

All Rights Reserved

First edition

50 exemplars

Printed by Vilnius Pedagogical University Press

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lithuania

Vilnius, 2011

ISBN 978-609-408-206-1

Sadržaj

Uvodne napomene.....	s. 6
Teorijsko-ideološki okvir pojave nacionalizma i nacionalne (grupne) identifikacije.....	s. 9
Srpski narod u prvoj polovini XIX veka	s. 19
“Srbi svi i svuda”- Lingvistički nacionalizam Vuka Stefanovića Karadžića.....	s. 35
“Načertanije”– Plan i program osnivanja Štokavske države srpskog naroda	s. 72
Reč istoriografije	s. 87
Zaključak	s. 107
Bibliografija	s. 117
Summary	s. 137

Uvodne napomene

Jezik je veoma često uziman kao centralna komponenta nacionalnih ideologija u XIX i XX veku u kojima je on shvaćen kao najbitniji, odnosno fundamentalni, element u definisanju grupnog identiteta. Najčešće se polazilo od J. G. Herderove (1744. g.–1803. g.) političke filozofije o asocijaciji jezika i “duha naroda”.¹ Pitanje jezika kao nacionalnog identifikatora je često predstavljalo pravo “bojno polje” na kome su se sukobljavale različite koncepcije nacionalizma (o tome videti u [Blommaert, Verschueren 1992]). Često vlade ili pak nacionalni pokreti sprovode određenu jezičku politiku kao jedan segment njihove vizije stvaranja nacije ili nacionalne države. Tako se davanjem zakonske sankcije određenom jeziku (ili jezicima) nastoji “oblikovati” nacija prema nekom unapred određenom političko-ideološkom konceptu kako bi se ostvarila vizija “idealnog društva”. Često se u ovakvim slučajevima koristi “klasičan” (nemački) stereotip: “*jedan jezik – jedan narod – jedna nacija – jedna država*”. U svakoj analizi problema kako jezik može biti shvaćen u konceptu stvaranja nacionalne identifikacije i kako jezik može postati objektom nacionalnih sukobljavanja se mora istražiti unutrašnja ideološka struktura dotičnog nacionalizma koji uzima jezik za osnovnu, ili jednu od najbitnijih nacionalnih karakteristika. To naravno podrazumeva da se postavi jasna granica između različitih vidova, odnosno tipova, nacionalizama.

Namera nam je da analiziramo jedan vid srpskog nacionalizma iz XIX veka – lingvistički nacionalizam. Uporedo sa analizom srpskog lingvističkog nacionalizma biće praćena i analizirana metodom komparacije i struktura i razvitak hrvatskog lingvističkog nacionalizma u istom periodu na prostoru zapadnog dela Balkanskog poluostrva gde su se ova dva lingvistička nacionalizma sukobila pretvarajući teritorije Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Srema, Bačke i Crne Gore u “bojno polje” oko kojih su lomile koplja srpska i hrvatska nacionalna ideologija polazeći od istog shvatanja da je štokavski dijalekt tzv. srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika iskonski “maternji jezik” srpske, odnosno hrvatske nacije.² Kako u srpskom tako i u hrvatskom lingvističkom nacionalizmu, najveća pažnja “graditelja nacije” je posvećena jeziku kao sredstvu za postizanje nacionalnih ciljeva. Drugim rečima, ova knjiga ima kao prvi cilj da istraži povezanost jezika i ideologije kod Srba i Hrvata u četvrtoj i petoj deceniji XIX veka. Drugi cilj ovog rada je da putem prikaza srpskog lingvističkog nacionalizma u datom vremenskom periodu damo odgovor na najvažnije pitanje sa kojim se tada susrela srpska nauka i nacionalna svest: kako su Vuk Stefanović Karadžić i Ilija Garašanin shvatali pojam Srpstva i kako su se po njima Srbi razlikovali od pripadnika drugih naroda? Treći cilj rada je da istražimo i prikažemo odgovore srpskog i hrvatskog lingvističkog nacionalizma na hipotezu savremenih

¹ Ovaj rad je namerno napisan srpsko-hrvatskom latiničkom grafijom kako bi ga bez grafijskih teškoća mogla pročitati i autentično razumeti kako i hrvatska tako i „eurosrska“ publika, a koje su ili zaboravile ili ne žele da čitaju srpsku ćiriličku grafiju, ali isto tako i iz razloga podrške V. S. Karadžiću koji je smatrao srpsku latinicu kao jedno od dva srpska nacionalna pisma. Stoga su u radu sve bibliografske jedinice navedene isključivo latiničkim grafemama.

² Komparativna metoda u proučavanju različitih nacionalizama je naročito preporučivana od Miroslava Hroha [Hroch 1993].

istraživača nacionalizma da narodi koji govore istim ili sličnim jezicima prirodno teže da žive pod istim “političkim krovom”, odnosno u istoj državi.

Ukratko, osnovni cilj ovog rada je da se istraži struktura lingvističkog modela definisanja srpske nacije u periodu od 1836. g. do 1844. g. putem analize i poređenja dva najvažnija ideološka i programska spisa u tom periodu koji je ujedno i najbitniji period u razvitku ideja nacionalne identifikacije kod Južnih Slovena: članka *Srbi svi i svuda* Vuka Stefanovića Karadžića i *Načertanija* Ilije Garašanina. Takođe su se pratile reakcije koje su ova dva spisa prouzrokovala kako od strane srpske i hrvatske tako i inostrane istogografije, politologije i filologije.

Arhivska građa za pisanje ovog teksta je izabrana prema kriterijumu relevantnosti podataka koje pruža za istraživanje odabrane teme i može se podeliti u četiri kategorije: 1) nepublikovana arhivska građa; 2) publikovana arhivska građa; 3) novine, žurnali i magazini; i 4) istorijske, etnografske i etnolingvističke mape.

U metodološkom smislu, problem izbora uzorka, zapravo njegove reprezentativnosti, da bi uopštavanje imalo pouzdanu osnovu, je rešen na taj način što su izabrani najreprezentativniji uzorci srpskog lingvističkog nacionalizma u datom periodu koji pokriva tematiku proučavanja. Oni su zatim upoređivani sa najreprezentativnijim uzorcima hrvatskog lingvističkog nacionalizma. U našoj analizi srpskog lingvističkog nacionalizma, pored *uporedne metode* je korišćena i *metoda analize teksta* kao vid socio-lingvističkog pronicanja u ulogu i funkciju jezika kako u svakodnevnom životu tako i u stvaranju nacionalne ideologije. Konačno, primenjen je i metodološki princip *komplementarnosti* u smislu međusobnog dopunjavanja podataka iz različitih izvora kao i radi njihove međusobne provere. U nameri da se kritički preispitaju i ocene Karadžićev lingvistički model nacionalne grupisanosti Južnih Slovena i Garašaniinov koncept političkog preuređenja Jugoistočne Evrope prikazana su, analizirana i kritički ocenjena mišljenja o tom problemu najistaknutijih jugoslovenskih i inostranih istraživača kojima su Vukovi i Garašaniinovi radovi i delatnost bili predmet naučnog istraživanja.

Uporedna analiza hrvatskog i srpskog lingvističkog nacionalizma zahteva da se unapred hipotetički ukaže na njihove krucijalne razlike. I) Shvatanje srpskog nacionalnog jezika u koncepciji Karadžićevog lingvističkog nacionalizma je bilo pre svega etničke prirode. *Srpski jezik* je shvaćen kao neodvojivi deo imaginacije srpskog etničkog bića i nacije koji ujedno označava i najbitniju razliku između srpskog i hrvatskog nacionalnog identiteta. II) Jezik je tesno povezivan kako u slučaju srpskog tako i hrvatskog lingvističkog nacionalizma sa teritorijom na kojoj se njime govorilo.¹ III) Nikako se ne može tvrditi, kao što se to radilo prvenstveno iz političkih razloga u jugoslovenskoj filologiji i istoriografiji nakon 1918. g. i 1945. g. da je Vuk Stefanović Karadžić ujedinio Srbe i Hrvate u njihovom narodnom govoru jer je navodno smatrao da je narodni govor ova dva naroda isti. Sasvim suprotno ovoj tezi, Vuk je u svojim radovima *Pismenici srpskog jezika*, *Srpskom rječniku* i članku *Srbi svi i svuda* jasno

¹ U ovom kontekstu se srpski lingvistički nacionalizam može uporediti sa flamanskim lingvističkim nacionalizmom koji je bio i jeste usredsređen na jezik kao glavnu nacionalnu komponentu još od početka XIX veka kada se pojavio. Definicija flamanskog identiteta je u svojoj osnovi polazila od etničko-lingvističkog identiteta, tj. od maternjeg jezika Flamanaca, a to je bio flamanski holandski jezik. Za najradikalnije flamanske nacionaliste krajnji cilj flamanskog nacionalnog pokreta je uključivanje Flandrije u Holandiju.

stavio do znanja da je govorni jezik Srba i Hrvata različit i da se stoga ne može govoriti o jednom srpsko-hrvatskom ili hrvatsko-srpskom narodu već o dva odvojena etnolingvistička entiteta, tj. nacije. IV) Vuk nije smatrao, kao što se to može pročitati u nekim kritikama Vukovih radova, da Hrvati kao narod ne postoje jer nemaju svoj jezik već da postoje samo Srbi kojima se maternji jezik sastoji iz čakavskog, kajkavskog i štokavskog narečja. Drugim rečima, nije tačno da je Vuk video “svuda” samo Srbe. Naprotiv, jasno se vidi iz Vukovih radova da je on smatrao za Srbe samo one Južne Slovene koji su govorili štokavskim narečjem (dijalektom/govorom) koji je on smatrao srpskim nacionalnim jezikom. V) Ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, Ilija Garašanin, je 1844. g. projektovao ujedinjenu državu Srba primenjujući lingvistički model definicije Srpstva koji je prethodno razradio Vuk Stefanović Karadžić. Drugim rečima, dosadašnje mišljenje srpske historiografije da je Garašanin zastupao tezu da se srpska država treba obnoviti prvenstveno na principu istorijskog prava Srba se mora odbaciti. Naša interpretacija Garašaninovog političkog projekta o obnovi države Srba iz 1844. g. je da je on na prvom mestu primenio etnolingvističko pravo Srba na stvaranje svoje nacionalne države na Balkanu. VI) Konačno, netačna je teza mnogih jugoslovenskih istoričara da je Garašanin 1844. g. izradio plan o stvaranju Jugoslavije. Naša je hipoteza da je ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije projektovao te 1844. g. plan o stvaranju ujedinjene države Srba a ne ujedinjene države Južnih Slovena.

Treba naglasiti i to da u istraživanju kako srpskog lingvističkog nacionalizma u XIX veku tako i svakog drugog nacionalizma u XIX i XX veku treba uzeti u obzir i hipotezu dvojice istraživača španskog i katalanskog nacionalizma, Džona Hargreavesa i Garsije Feranda: da krajnji cilj etničkog nacionalizma ne mora da bude stvaranje nacionalne suverene države, već može biti i postizanje samo određenog stepena konstitutivnog priznanja nacionalne posebnosti u cilju obezbeđivanja što veće nacionalne autonomije u okviru postojeće države [Hargreavas, Ferrando 1997; Ferrando 1992].

Teorijsko-ideološki okvir pojave nacionalizma i nacionalne (grupne) identifikacije

“Političke zajednice treba organizovati što je više moguće na takav način da njihovi članovi poseduju zajednički nacionalni identitet, koji ih spaja u sukobu sa mnogim njihovim različitim ličnim ili grupnim identitetima”, Miller David, *On Nationality*, Oxford: Claredon Press, 1995, s. 188.

Srpski nacionalizam se, isto kao i hrvatski, sastojao (i sastoji) iz šest glavnih elemenata: 1) teritorije i države, 2) naroda, 3) jezika i pisma, 4) istorije, 5) vere, i 6) tradicije i običaja. Na nacionalnoj teritoriji je živeo jedan kulturno–jezičko homogen narod koji je imao legitimno pravo na tu teritoriju. Tako se srpski nacionalizam javlja kao borba za restauraciju tog legitimnog prava na nacionalnu teritoriju. Ona je pod vlašću stranog osvajača, odnosno “tuđina”, koji pokušava da denacionalizuje “domaću” naciju raznim metodama, između ostalog i potenciranjem na upotrebi svog maternjeg jezika kao zvaničnog koji je za domaće stanovništvo nerazumljiv. Domaće stanovništvo je moglo da ima određene “jezičke povlastice” kao što je ograničena upotreba svog jezika u administrativno-lokalnim poslovima.

Pod elementom naroda se podrazumevalo da Srbi (isto kao i Hrvati) poseduju specifične karakteristike koje ih čine “posebnim”, odnosno različitim od drugih kao što su kultura i običaji. Vremenska trajnost, odnosno “starost”, nacionalne kulture je bila posebno bitna jer su “dublji” istorijski koreni nacije ukazivali na njenu vremensku postojanost što je davalo jači legitimitet nacionalnim zahtevima. U mnogim slučajevima vera i pismo su bili posebno bitni u koncepciji srpskog i hrvatskog nacionalizma jer se smatralo da su to bila dva najuočljivija elementa po kojima su se ova dva naroda razlikovala jedan od drugog. Pod elementom tradicije treba pre svega podrazumevati usmenu tradiciju (na primer narodne epske junačke pesme) i nacionalni mit koji je u slučaju srpskog nacionalizma igrao ulogu glavnog “sabirnog centra” čitave nacije. Kosovski mit je pola milenijuma imao značaj “katalizatora” osećaja pripadnosti Srpstvu¹. Za istoričara koji se bavi Kosovskim mitom, razlučiti istorijsku istinu od legende je izuzetno teško. Srpski istoričar Mihailo Dinić je zaključio da istorijska nauka verovatno nikada neće uspeti da to postigne [Dinić 1939].² U svakom slučaju, zajednička je

¹ Hobsbom je shvatao naciju kao skup “stvorenih tradicija” pod kojima se podrazumevaju nacionalni simboli, mitologija kao i odgovarajuće “skrojena” istorija. Anderson shvata naciju kao “zamišljenu političku zajednicu” [Anderson 1983, glava treća; Hobsbawm, Ranger 1983, glava prva]. Ovde treba istaći da nijedno društvo na svetu nije imuno na fenomen nacionalizma. Nacionalizam se može pojaviti u bilo kojim socio-političko-ekonomskim uslovima - od bogatih zapadnih industrijskih zemalja do siromašnih afričkih feudalnih društava [Connor; Smith 1981, glava druga]. Vrednost Smitove analize porekla nacionalizma se sastoji u tome što je on pokušao da razreši problem etničkog porekla nacionalnog identiteta i da utvrdi u kojim se slučajevima etnički i nacionalni identiteti poklapaju [Smith 1986].

² Ne treba zaboraviti da istoričari često u traženju “korena” nacionalnog identiteta ukazuju da nacionalna istorija predstavlja kontinuiran sled događaja koji vode od prvobitnog statusa “etnosa” (*ethnie*) do modernog statusa “nacije” [Smith 1986].

karakteristika svakog nacionalnog pokreta i nacionalizma da idealizuje nacionalnu prošlost [Kelles-Krauz, 325].

Sastavni deo nacionalnog bića je pamćenje. Nacija počiva na kolektivnom pamćenju nacionalne slave ili patnje. Stoga je komemoracija istorijskih bitaka, pobeda ili poraza, a naročito nacionalnih junaka koji su pali za otadžbinu, veoma bitna za stvaranje kolektivne svesti o pripadnosti istoj naciji [Billig 1995, glave 3 i 4]. U kolektivnom “nacionalnom” pamćenju ključno mesto igra “nacionalno zlatno doba” u kome je nacija doživela svoju najveću istorijsku slavu, bila politički moćna i vojno snažna. Vraćanje ovom dobu predstavlja istinsku regeneraciju nacije, ispunjavanje nacionalne “svete misije” i “nacionalne obaveze”. U slučaju srpskog nacionalizma, “zlatno doba” kako srpske nacije tako i srpske države predstavlja sigurno vreme cara Dušana Silnog (vladao srednjovekovnom srpskom državom od 1331. g. do 1355. g.). Suština elementa državnosti u srpskom nacionalizmu iz XIX veka se nalazila ne samo u zahtevu za obnovom “Dušanovog carstva” već i za nastavljanjem njegove državno-političke misije. M. Veber i A. Smit smatraju da se bez negovanja “nacionalne memorije” i održavanja komemorativnih rituala ne može formirati kolektivna svest da nacija poseduje tačno određeni “sveti” zadatak čije je ispunjenje u budućnosti i glavni cilj kome nacija teži [Weber 1946; Smith a]. Pozivanjem na istoricizam se svakako formira i kolektivni osećaj “autentičnosti nacije”. Element jezika u srpskom i hrvatskom nacionalizmu XIX veka se može predstaviti kroz aksiomu da se srpska kultura, odnosno hrvatska, prostire na svim onim prostorima na kojima se govori srpskim, odnosno hrvatskim, jezikom, bez obzira na trenutne međudržavne granice. Poštujući princip ove aksiome srpski i hrvatski nacionalizmi su slučaj Dubrovnika i nasleđa njegove književne tradicije pretvorili u jednu od glavnih jabuka razdora između Srpstva i Hrvatstva. Najbitnija politička posledica primene principa jezičkog određenja nacionalne pripadnosti je bila u tome što se tražilo stvaranje ujedinjene nacionalne države koja bi se sastojala od svih onih “nacionalnih” teritorija na kojima se govorilo “nacionalnim” jezikom.

Pored ovih zajedničkih karakteristika sa srpskim lingvističkim nacionalizmom, hrvatski lingvistički nacionalizam je imao i jednu specifičnu komponentu. Ta komponenta je bila usko povezana sa koncepcijom “hrvatskog političkog naroda”. U osnovi ove koncepcije se nalazio politički cilj ostvarivanja državno-nacionalne homogenizacije asimilovanjem onih građana Trojednice (Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije) koji nisu govorili *hrvatskim jezikom*.¹ Dakle, dok se srpski lingvistički nacionalizam može nazvati *etničkim*, hrvatski lingvistički nacionalizam bi se mogao nazvati *državno-političkim*.²

¹ Slučaj hrvatskog lingvističkog nacionalizma ima dosta sličnosti sa Ujedinjenom Republikom Tanzanijom nakon njenog stvaranja 1964. g. ujedinjenjem Republike Tanganjike i Republike Zanzibara. Nakon ujedinjenja, u Tanzaniji je *swahili* jezik shvaćen kao instrument za postizanje političko-ideološke homogenizacije države.

² U hrvatskom slučaju se očigledno radi o francuskom modelu nacionalno-državne homogenizacije koji je karakterističan i za neke nama savremene evropske vidove nacionalizama. Francuski model nacionalne homogenizacije (*jedna država – jedan jezik – jedna nacija*) je u XIX i XX veku vidno uticao na druge evropske modele nacionalne homogenizacije kako na istoku tako i na zapadu evropskog kontinenta. Tako na primer, švajcarski nacionalizam ima u osnovi isti profil kao i francuski jer je zasnovan na teritorijalnom principu. Primena ovog modela je bila neophodna u švajcarskom slučaju usled postojanja tri jasno odvojene

Razvitku lingvističkog nacionalizma je sigurno uveliko doprinela i mitologizacija nacionalnog jezika kod Srba i Hrvata u XIX i XX veku. Ako se govori o jeziku kao sastavnom elementu modernog nacionalizma treba napomenuti da na jednoj strani postoje različite nacije koje govore istim jezikom (Srbi i Crnogorci) dok na drugoj strani postoje dvo- ili tro-jezične nacije (Belgijanci ili Švajcarci). Ali se i u prvom i u drugom slučaju “nacija” može shvatiti kao “grupa ljudi koja se povezuje prema njihovoj sopstvenoj želji i koja poseduje određene zajedničke attribute (teritoriju, istoriju i druge koji nisu obavezni)” [Dumont 1970, 70]¹; ili pak kao “materijalno i moralno integrisano društvo koje poseduje čvrstu centralnu vlast i određene granice i gde postoji relativno moralno, mentalno i kulturno jedinstvo između žitelja, koji su svesno odani državi i njenim zakonima” [Mauss, 16–17].

Hronološki posmatrano, razvitak srpskog nacionalizma se može okvirno podeliti na: 1) razdoblje do Prvog svetskog rata, 2) period između dva svetska rata, 3) doba od Drugog svetskog rata do sredine osamdesetih godina XX veka, i 4) period nakon toga.

Pitanje definisanja nacije, nacionalnih ciljeva, metoda i sredstava kako se ti ciljevi mogu ostvariti sve su više zaokupljali u prvoj polovini XIX veka vodeće predstavnike kako srpske inteligencije tako i vodeće političke krugove mlade Kneževine Srbije. Jedno od najvažnijih pitanja čitave tadašnje i buduće nacionalne politike srpskih javnih radnika, postalo je pitanje određivanja, tj. definisanja, srpske nacije kao imperativ za rešavanje “srpskog pitanja” na jugoistoku Evrope. Kamen temeljac modernom određivanju srpske nacije postavio je Vuk Stefanović Karadžić označivši jezik kao osnovnu i najvažniju odrednicu za utvrđivanje nacionalne pripadnosti. Ovaj lingvistički model nacionalne determinacije je uskoro prihvaćen od novih generacija srpske inteligencije i političara u XIX i XX veku, ne samo u nezavisnoj srpskoj državi, Kneževini (od 1882. g. Kraljevini) Srbiji, nego i od strane srpske inteligencije u okvirima Habsburške Monarhije (tj. Austro-Ugarske od 1867. g.).² Primenjujući u praksi lingvistički model određivanja srpske nacije neki ideolozi Srpstva su zamišljali buduće granice ujedinjene srpske države koja bi obuhvatala čitav “lingvistički” srpski narod. To je po njima bio najbolji put za definitivno rešenje “srpskog pitanja” na Balkanu i Jugoistočnoj Evropi.

Kraj XVIII i početak XIX veka je ostao karakterističan za većinu naroda Balkanskog poluostrva, a za Srbe i Hrvate posebno, kao period nacionalnog buđenja i početka borbe za nacionalno oslobođenje od tuđinske vlasti (turske i habsburške). Ovo buđenje nacionalne svesti kod Srba je preraslo sredinom i u toku druge polovine XIX veka u otvoreno pripremanje srpskog naroda u okvirima nezavisne srpske države da u zajednici sa ostalim pravoslavnim i slovenskim narodima Balkana ostvari konačno nacionalno oslobođenje i emancipaciju svoje sabraće u Turskom Carstvu. Međutim, treba

---

lingvo-nacionalne grupacije na teritoriji švajcarske države: Francuza, Nemaca i Italijana (plus četvrta mala grupacija - Romanš).

¹ Autor napominje da su dva elementa ključna u definiciji nacije: teritorija i želja da se živi zajedno. Drugi elementi kao što su istorija, kultura, jezik, itd. su najčešće sastavni deo definicije nacije ali nisu obavezni.

² Savremena hrvatska historiografija nedvosmisleno priznaje prvostepenu važnost jeziku kao nacionalnom određivaču. Tako možemo pročitati sledeću ocenu važnosti odluke Hrvatskog sabora o proglašenju *hrvatskog jezika* 1847. g. kao zvaničnog administrativnog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji: “Hrvatski jezik, glavni element identiteta nacije, odolio je svim nasrtajima germanizacije, mađarizacije, talijanizacije, te ga je Hrvatski sabor 1847. godine proglasio službenim jezikom u javnom životu” [Bilandžić 1999, 24].

naglasiti da je ovo nacionalno oslobođenje bilo samo podloga za širi koncept stvaranja velike ujedinjene srpske države sastavljene od svih Srba.

Na prostorima Centralne i Jugoistočne Evrope u XIX veku je postojao specifičan spoj liberalizma sa romantičarskim nacionalizmom što je dovelo do tumačenja nacionalne srednjevekovne istorije kao “dobom nacionalne slobode”, dobom kojem se treba vratiti u toku XIX veka. Stoga je kod mnogih nacionalnih vođa onih naroda koji su u XIX veku bili pod stranom dominacijom preovladavalo mišljenje da je njihov zadatak da povrate izgubljenu nacionalnu slobodu i državnu nezavisnost. Stoga, slučaj Ilije Garašanina nije nikako izuzetak. S obzirom da su težili nacionalnom oslobođenju, balkanski nacionalizmi iz XIX veka se mogu nazvati “oslobodilačkim nacionalizmima”. Povezanost nacionalnog identiteta sa prošlošću je uočio David Miler pišući da je “nacionalnost identitet koji zajedno posedujemo, identitet koji je u velikoj meri nasleđen iz prošlosti i koji nije potpuno otvoren racionalnom istraživanju” [Miller 1989, 70].¹

Naučnu osnovu za određivanje Srpstva a preko njega i “srpskih zemalja” dala je upravo Vukova lingvistička koncepcija definisanja srpske nacije, koncepcija koja se permanentno provlačila kroz čitav XIX i XX vek živeći među srpskom inteligencijom sve do današnjih dana. Viševjekovni željeni cilj Srba da se oslobode turskog jarma konačno je urodio plodom početkom XX veka kada je Kraljevina Srbija u savezu sa Crnom Gorom, Grčkom i Bugarskom uspeła da porazi Otomansko Carstvo i proširi svoje državne granice obuhvatajući Srbe iz “Južne Srbije”, tj. Vardarske Makedonoje, i Srbe iz “Stare Srbije”, tj. Kosova, Metohije i Sandžaka (“Stari Ras”). Ovom prilikom je od primarne važnosti istaći da su zahtevi srpskih političara i državnika za uključivanje navedenih teritorija u sastav Kraljevine Srbije bili zasnovani na istorijskom i etničkom pravu srpske nacije na ova područja. Ako znamo da je još od Vukovog vremena prihvaćen lingvistički model određenja srpske nacije onda možemo slobodno reći da se pod terminom “etničkog prava” u stvari podrazumevala lingvistička osnova određenja srpskog “*ethnos-a*”. Pod “*ethnos-om*” u ovom tekstu podrazumevamo pred-nacionalno kulturno društvo koje može, pod određenim okolnostima, da se transformiše u naciju. Ta transformacija se sprovodi preko intelektualno-političke elite ali samo u slučaju “ukoliko već postoje određeni objektivni uslovi među pripadnicima nacije” [Hroch 1993, 4]. Fenomen transformacije naroda iz “*ethnos-a*” u “naciju” je za neke sociologe toliko bitan da smatraju da samo “civilizovani” narodi doživljavaju tu transformaciju dok “primitivni” narodi ostaju u stanju “*ethnos-a*”. Drugim rečima, ovaj proces transformacije je dokaz stepena “civilizovanosti” naroda [Kaplan 1994, 44–76; Moynihan 1992].

U slučaju srpskog lingvističkog nacionalizma, odnosno lingvističkog modela definisanja srpske nacije u periodu od 1836. do 1844. g. kao predmeta i vremenskog okvira ovog rada, pod “određenim objektivnim preduslovima” potrebnim za transformaciju naroda (“*ethnos-a*”) u “naciju” podrazumevamo pre svega faktor jezika kao glavnog elementa nacionalne svesti kod Srba u ovom periodu zajedno sa osećajem pripadnosti pravoslavnoj veroispovesti. Međutim, ovde naglašavamo da se naše istraživanje prevashodno odnosilo na faktor jezika a ne pravoslavlja iz dva razloga: 1) smatramo, kao što se da videti iz daljeg teksta ovog rada, da je u periodu koji je istražen

¹ To podrazumeva da nacija poseduje kolektivnu svest što je čini, zajedno sa ostalim faktorima, političkim aktorom [Miller 1995, 31]. Takođe, po Mileru, nezavisna nacionalna država je najbolji garant ostvarivanju nacionalne samoafirmacije i socijalne pravde [Miller 1995, 81–85].

kod srpske nacije u celini jezik predstavljao bitniji “objektivni preduslov” za transformaciju iz “*ethnos*-a” u “naciju” nego pravoslavlje, i 2) srpski lingvistički nacionalizam, shvaćen u krajnje pozitivnom romantičarskom smislu iz XIX veka (nacionalno oslobođenje i samoopredeljenje) a ne u krajnje negativnom komunističkom određenju iz XX veka (ksenofobija, šovinizam, rasizam i revanšizam), je neistražen u potpunosti kako u srpskoj tako i u jugoslovenskoj historiografiji.

Istakli bismo da etimološki reč *ethnos* (na francuskom *ethnie*) znači “narod” odnosno grupu ljudi koja ima zajedničko ime, otadžbinu, istorijsko pamćenje, kulturu i osećaj solidarnosti. “Nacija” se može definisati kao narod (*ethnos*) koji živi u okvirima svoje sopstvene državne organizacije ili pak nastoji da takvu državnu organizaciju stvori. Pripadnici nacije poseduju svest o istom poreklu, “grupnosti” koja se formira uglavnom kao rezultat zajedničke istorije i svesti o tačno određenim granicama teritorijalnog rasprostiranja svog “*ethnos*-a”. Prisutna je tendencija kod srpskog naroda kao i kod mnogih drugih evropskih naroda od doba romantizma (c. 1800) pa sve do danas da se granice njegove nacionalne države poklope sa granicama njegovog etničkog teritorijalnog rasprostiranja.¹

Primer srpskog naroda u XIX veku može da posluži kao klasičan primer navedenog shvatanja “nacije” i “*ethnos*-a” i njihovog međusobnog odnosa. Početkom XIX veka jedan deo srpskog naroda (koji je živeo na teritoriji tzv. Beogradskog pašaluka) je uspeo da obnovi izgubljenu državnu samostalnost s kraja srednjeg veka i na taj način da sebi povрати status “nacije”. Međutim, veći deo srpskog naroda je ostao i dalje u statusu *ethnie* jer nije živeo u svojoj sopstvenoj državi pa stoga nije imao status “nacije” već status “etničke manjine”. To se odnosilo na Srbe iz Bosne i Hercegovine, Jugoistočne Srbije, Kosova i Metohije, Makedonije, Južne Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Prirodna je bila tendencija tokom XIX i početkom XX veka onih Srba koji su povratili status “nacije” da isti takav status obezbede i za ostale Srbe njihovim uključivanjem u zajedničku nacionalnu državu Srba. Jedan od najpoznatijih savremenih istraživača nacionalizma, fenomena koji se može definisati kao princip koji obezbeđuje političko i etničko ujedinjenje određene ljudske grupacije, Entoni Smit (Anthony Smith), ističe da se pojedinac mora identifikovati sa nacijom, odnosno da svaki čovek ima svoju nacionalnu pripadnost, da se nacija može “realizovati” samo u okvirima sopstvene nacionalne države, da je lojalnost sopstvenoj nacionalnoj državi jača od svake druge lojalnosti i da je najbitniji preduslov za slobodu na čitavom svetu jačanje nacionalnih država (Smith A., *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1983, stranica 21)².

Upravo iz želje da dobiju status “nacije” Srbi sa prostora Trojedne Kraljevine (Dalmacija, Hrvatska i Slavonija) su u čitavom XIX i XX veku nastojali da im se u Trojednici pored Hrvata prizna status “političkog naroda” što je podrazumevalo i

¹ Slični stavovi se mogu naći u [Smith 1991; Smith 1986; Weber 1976; Edwards 1985; Connor 1978]. Pripadnici iste nacije veruju da poseduju isto poreklo odnosno iste “roditelje” koji su znatno doprineli da se nacija nađe u dotičnoj društveno-političko-ekonomskoj situaciji u kojoj se trenutno nalazi [Matossian 1962; Hobsbawn, Ranger 1983, uvod i glava sedma]. Prema Džonsonu, pripadnici nacije bez obzira na sve moguće transformacije nacije nikada ne mogu zaboraviti zajedničko poreklo, ime, teritoriju, jezik, mit, tradiciju, običaje i tome slično [Johnson 1992].

² A. Smit je sigurno bio u pravu kada je rekao: “Mislim da se većina nas slaže da je nacionalizam danas jedna od najmoćnijih snaga u svetu i da su nacionalne države bile najmanje jedan vek kamen temeljac međunarodne politike i da će to biti i dalje” [Smith 1996, 359].

preimenovanje zvaničnog “hrvatskog” jezika Trojedne Kraljevine (tj. srpskog narodnog štokavskog govora) u “hrvatsko-srpski jezik” ili pak da se Srbima Trojednice prizna odeliti „srpski” jezik. Sve dok je samo hrvatski narod u Trojednici bio priznat za “politički narod”, u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji je samo hrvatski *ethnos* imao status “nacije” dok su Srbi predstavljali etničku manjinu. Stoga je borba Srba da dobiju status “nacije” bila kamen temeljac njihovih političkih i ideoloških odnosa sa Hrvatima Trojednice. Srpski nacionalizam XIX i XX veka (manifestovan u različitim formama, između ostalih i u formi lingvističkog nacionalizma) je stvarao uverenje da su Srbi kao etnička skupina povezani zajedničkom istorijom, poreklom, jezikom, običajima, pismom i kulturom. On je stvarao u isto vreme i osećaj vezanosti za tačno određenu “nacionalnu” teritoriju te je stoga prirodno sledio zaključak da srpski *ethnos* ima pravo na samoodređenje pod kojim se podrazumevalo pravo na zajednički “nacionalni” život u okvirima zajedničke “nacionalne” državne organizacije i zajednice. Prema mnogim istraživačima nacionalizma, nacionalno samoopredeljenje, naročito ako je realizovano stvaranjem nacionalne države, daje veće garancije očuvanju nacionalne kulture [Margalit, Raz].

Na ovaj način su Srbi sledili dva osnovna etnička principa savremenog nacionalizma, a to su: 1) pravo na samoodređenje (u ovom slučaju putem jezika), i 2) pravo na političku nezavisnost (u ovom slučaju ili putem stvaranja nezavisne nacionalne države ili putem priznavanja srpske nacije za “politički narod” u Trojednici).¹ Potrebno je istaći takođe da je proces modernizacije i industrializacije koji je sve više i više prodirao na prostore Jugoistočne Evrope u XIX veku nesumnjivo uticao na razvijanje svesti o prelasku iz statusa “*ethnos-a*” u status “nacije” kako kod Srba tako i kod svih drugih naroda ovog dela evropskog kontinenta.²

Jednu od najuticajnijih i ujedno najprihvatljivijih definicija nacionalizma je dao Ernest Gellner koja je takođe prihvatljiva i sa naše strane s obzirom na temu kojoj je posvećen ovaj rad. Ona glasi: “nacionalizam je, u suštini, potpuno nametanje visoke kulture društvu, gde prethodno niže kulture preokupiraju živote većine, i u nekim slučajevima svih, pripadnika populacije...To je uspostavljanje anonimnog, neličnog društva, sa zajedničkim alternativnim atomizovanim individuama, koje na prvom mestu zajednička kultura drži na okupu...” [Gellner 1983, 56–57]. Gledano iz ove perspektive definisanja nacionalizma, možemo reći da su Vuk i Garašanin odbacili stare principe “konfesionalizma” i “istoricizma” u određivanju Srpstva i stvaranju nacionalne države kao principe koji su bili produkt “nižeg” srednjovekovnog društva i kulture. Obojica su prihvatili moderni lingvistički princip, princip koji se smatrao proizvodom “višeg”

¹ O pravu nacije na samoodređenje i nezavisnost kao principima savremenog nacionalizma videti u [Halliday 2000]. Na početku XX veka ova dva principa savremenog nacionalizma su dosta kritikovana od strane austromarksista i Roze Luksemburg.

² Jedan od najvećih protagonista teorije uzajamnosti procesa modernizacije i tehnološko-industrijskog razvoja sa procesom rastućeg nacionalizma u Centralnoj i Istočnoj Evropi je Ernest Gellner (Ernest Gellner 1925. g.–1995. g.) [Gellner 1998]. Ideja vodilja u ovoj Gellnerovoj knjizi je ta da je nacionalizam “spontana” reakcija uzrokovana potrebama u industriji za obrazovanijom pokretnom radnom snagom koja se može “proizvesti” uvođenjem opšteg obrazovnog sistema zasnovanog na zajedničkom (nacionalnom) standardizovanom jeziku. Na taj način, standardizovan nacionalni jezik ima ulogu “nacionalizacije mase” [Mosse 1991]. U ovom kontekstu se i Vukova jezička reforma može posmatrati kao primer “nacionalizacije mase” putem standardizovanja nacionalnog književnog jezika Srba.

novovekovnog evropskog društva i duha. Njihov cilj je takođe bio da se Srbi kao narod ne određuju više starim terminom “*ethnos*” kao pripadnici samo zajedničke kulture, već novim zapadnoevropsko-romantičarskim terminom “nacije” kao skupa ljudi istovetne kulture koji žive u okvirima jedne jedinstvene nacionalne države.¹

U istoriji srpske političke misli je sve do sredine XIX veka vladalo uverenje da nacionalna država srpskog naroda treba da bude izgrađena obnavljanjem istorijske (srednjovekovne) države Srba. Princip istoricizma, ili istorijskog državnog prava je bio dominantan u srpskoj političkoj ideologiji sve do tridesetih i četrdesetih godina XIX veka. Iz razloga primene principa istoricizma u ideološkim koncepcijama izgradnje, tj. obnove, države srpskog naroda, Srbi sa prostora Habsburške Monarhije (iz Južne Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) nisu ozbiljno privlačili pažnju ideologa srpske državnosti. Međutim, tridesetih i četrdesetih godina XIX veka srpska državno-pravna politička misao je dobila radikalno novu ideološku dimenziju za čije se rodonačelnike mogu smatrati Vuk Stefanović Karadžić i Ilija Garašanin. Radikalna promena srpske političke ideologije se sastojala u tome što je Vuk Stefanović Karadžić postavio temelje lingvističkom modelu definisanja srpskog “*ethnos-a*”, dok je Ilija Garašanin postavio temelje lingvističkom modelu “nacionalne” države srpskog naroda. Suština ovog Karadžić–Garašaninovog modela “lingvističkog Srpstva i srpske države” je u tome da se svi štokavci (Južni Sloveni koji govore štokavskim dijalektom ili jednostavno govorom) smatraju etničkim Srbima koji imaju prirodno pravo da osnivanjem jedinstvene države svih “lingvističkih” Srba postanu nacija.

Ove dve teorije “lingvističkog Srpstva” i “države lingvističkog Srpstva” sigurno predstavljaju apsolutno novu dimenziju u istoriji srpske političke ideologije koja se bavila rešavanjem tzv. “srpskog pitanja” a pod kojim se podrazumevalo oslobođenje i državno-nacionalno ujedinjenje celokupnog Srpstva. Od vremena nastanka ova dva “lingvistička” modela rešenja “srpskog pitanja”, u istoriji srpske političke ideologije se sve više i više posvećuje pažnja ne samo tradicionalno shvaćenim etničkim Srbima (pravoslavni Južni Sloveni koji govore srpskim jezikom), već i štokavskim rimokatolicima sa prostora Habsburske Monarhije, kao i svim stanovnicima Bosne i Hercegovine bez obzira na njihovu veroispovest iz razloga što su svi oni govorili štokavskim dijalektom koji se smatrao maternjim jezikom srpskog “*ethnos-a*”. Iz ove perspektive se stvaranje jedinstvene državne organizacije “Jugoslovena” 1918. g. u izvesnom smislu može oceniti kao praktična realizacija Vukove i Garašaninove teorije i projekta o “lingvističkom” Srpstvu i njenoj “nacionalnoj” državi. Srpski istoričar iz Bosne, Milorad Ekmečić, tvrdi da je ideja ujedinjenja svih Južnih Slovena u jedinstvenu državu bila zasnovana na racionalističkim idejama iz XVIII i XIX veka prema kojima je jezik osnova nacionalnog identiteta svake nacije. Ovakva racionalističko-lingvistička koncepcija Južnih Slovena je našla svoj izraz u “jugoslovenskoj” ideji ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca – tri “plemena” koja govore dijalektima jednog istog jezika [Ekmečić 1988, 832]. Međutim, američki istoričar jugoslovenskog porekla, Stevan K. Pavlović, napominje da se ne može govoriti o Jugoslaviji kao “naciji” u onom smislu u kome se taj termin shvatao u doba Francuske buržoarske revolucije jer Jugoslavija nije nikada bila “zajednica građana”. Po Pavloviću, moderna nacija, pod kojom se podrazumeva politički

¹ Vladimir Makhnač odbacuje mogućnost primene zapadnog (francuskog) koncepta “nacije” kao skupa građana jedne države na istočnoevropske zemlje a naročito na slučaj Rusije [Махнач 1997].

identitet, počiva na “etničkoj zajednici” čija je karakteristika zajednička kultura i istorija. “Jugoslavizam” je za Pavlovića bio samo ujedinjujuća ideologija ali ne i identitet [Pavlowitch 1999].

Većina savremenih autora koji se bave problemom nacionalizma najčešće definišu nacionalni identitet nekim drugim faktorima nego što su to jezik i etnička pripadnost, ali je neosporno ipak da se na primer u savremenoj Istočnoj Evropi granice nacionalnog identiteta uveliko poklapaju sa granicama rasprostranjenosti jezika. Za one savremene istraživače nacionalizma (kao i za ideologe nacionalizma iz XIX veka) koji uzimaju jezik kao jedan od presudnih nacionalnih identifikatora je neosporno da svoje argumente zasnivaju na Herderovoj (Johan Gottfried von Herder 1744. g.–1803. g.) teoriji “lingvističkog nacionalizma” koja je nastala krajem XVIII veka, a koja je imala presudan uticaj na shvatanje nacionalne pripadnosti u doba evropskog romantizma u XIX veku a pre svega kod Nemaca. Herderov lingvistički model nacionalnog određenja je početkom XIX veka dalje razvijan od strane Humbolta (Karl Wilhelm von Humboldt 1767. g.–1835. g.) i naročito od Fihte (Johann Gottlieb Fichte 1762. g.–1814. g.). Upravo je Fihte u svojoj čuvenoj *Adresi nemačkoj naciji (Reden an die deutsche Nation)* iz 1808. g. objavio najuticajnije interpretacije odnosa jezika i nacionalne pripadnosti. Prema Fihteu, samo su Nemci od svih tevtonskih naroda sačuvali “originalan” ili “prvobitan” (*ursprünglich*) tevtonski jezik u njegovoj najčistijoj formi, dok su prvobitni tevtonski Francuzi i drugi “novo-latinski” narodi “prihvatili strani jezik i izgradili svoju nacionalnu pripadnost prema karakteru tog jezika” [Fichte 1808, 44]. Prema tome, suština Germanstva, tj. Tevtonstva, leži u jeziku i samo onaj moderni narod koji je sačuvarao čistotu “tevtonskog” jezika ima pravo da sebe nazove “Germanima”, tj. Nemicima, odnosno Tevtoncima (*Deutsche*). Takođe, stepen sačuvane čistote “originalnog” jezika je po Fihteu najbitniji dokaz otpornosti nacije na negativne uticaje stranih elemenata jer je jezik najsuperiornija nacionalna karakteristika. Upravo stoga se snaga i veličina Nemstva ogleda u očuvanju izvornog nacionalnog jezika za razliku od “slabih” nacija koje su dozvolile da se njihov izvorni nacionalni jezik “uprlja”, odnosno iskvari. Po Fihteu je upravo karakter nacionalnog jezika predstavljao najvažniji pokazatelj osobnosti čitave nacije. Ako je “originalni” germanski jezik bio veličanstven onda se taj epitet mora pripisati i modernoj nemačkoj naciji koja je taj jezik sačuvala.¹ Fihte je takođe smatrao da su samo one nacije koje su sačuvala svoj izvorni nacionalni jezik duhovno sposobne za intelektualnu produkciju. Po njemu stepen nacionalnog intelektualnog stvaralaštva zavisi od stepena očuvanosti čistote nacionalnog jezika. Fihte svoju raspravu o odnosu jezika i nacije završava zaključkom “da jezik daleko više utiče na formiranje ljudi, nego što ljudi utiču na formiranje jezika” (“weit mehr die Menschen von der Sprache gebildet werden, denn die Sprache von den Menschen”) [Fichte 1808, 44]. Iako se Fihte ne može smatrati idejnim tvorcem “nemačkog lingvističkog nacionalizma”, njemu se mora priznati da je romantičarskom lingvističkom modelu nacionalne identifikacije dao političku dimenziju u jednom specifičnom trenutku nemačke istorije kada su nemačke zemlje bile pod Napoleonovom okupacijom. Upravo tada Fihte u svojoj *Adresi...* poziva Nemstvo da se

¹ Jedan od najranijih primera ove povezanosti karaktera nacionalnog jezika sa karakterom same nacije se može videti u Mielcke C., *Litauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Wörter-Buch*, Königsberg, 1800, s. 8, gde piše da “je svaki poseban jezik istinski izraz mišljenja i osećanja (“ein treuer Abdruck der Denke und Empfindungsweise”) naroda koji govori tim jezikom”.

ujedini na osnovama najbitnijeg nacionalno-fuzionog faktora – jezika. Prema nekim autorima Nemci sami sebe prvo identifikuju sa Nemstvom pa tek na drugom mestu sa ljudskim rodom; suprotno od Francuza koji sebe smatraju na prvom mestu pripadnicima ljudskog roda pa tek onda članovima francuske nacije [Dumont 1986, 131].¹

U borbi balkanskih naroda za svoje nacionalno oslobođenje od turskog ropstva u XIX i početkom XX veka Srbija i njeni intelektualci su nesumnjivo dali veliki doprinos. Međutim, sve balkanske nacije su imale već duboko izgrađenu svoju sopstvenu nacionalnu ideologiju kao i jasne nacionalne ciljeve koji su se uveliko podudarali sa srpskim nacionalnim ciljevima što je dovelo ubrzo do međunacionalnih nesuglasica i ratova između balkanskih naroda a posebno Srba i Bugara. U tom svetlu treba posmatrati i oštre kritike srpskog lingvističkog principa određivanja nacije koje su dolazile naročito od strane hrvatske inteligencije i političara koji su taj jezički princip okarakterisali (po principu napad je najbolje odbrambeno sredstvo svojih sopstvenih političkih ciljeva) kao “srpski šovinizam” i sredstvo za veštačko posrbljavanje ne-Srba da bi se stvorila teritorijalno velika Srbija u kojoj bi Srbi imali nadređenu ulogu u odnosu na ostale narode.

U istoriji srpske nacionalne ideologije i političke misli XIX i XX veka dominantno mesto je zauzimalo pitanje oslobođenja i ujedinjenja svih Srba na prostoru Jugoistočne Evrope ili pak samo onih Srba koji su živeli u državnim okvirima Otomanske Imperije. Ideološka osnova određenja i ujedinjenja Srpstva u okviru jedinstvene nacionalne državne organizacije je formirana u prvoj polovini XIX veka među istaknutim srpskim javnim i kulturnim radnicima koji su živeli i radili ili u Kneževini Srbiji ili van nje. Dva najznačajnija rada posvećena ovim pitanjima iz prve polovine XIX veka koji pripadaju široj lepezi nacionalnih planova i projekata su: *Srbi svi i svuda*, članak Vuka Stefanovića Karadžića, jednog od najznačajnijih srpskih intelektualaca moderne srpske povesti, i *Načertanije* Ilije Garašanina, jednog od najsposobnijih političara moderne srpske države. Štaviše, ova dva rada su bila u isto vreme i dva najuticajnija projekta, teorije i shvatanja nacionalne ideje, nacionalnih ciljeva i pravaca nacionalnog rada u budućnosti. Njihov uticaj na savremenu političku misao Srba, ali istovremeno i na aktivnosti srpskih političara, se može pratiti i osetiti sve do današnjih dana.

Oba ova dela su napisana skoro u isto vreme ali od strane autora različitog profesionalnog i intelektualnog profila. Prvo delo, članak *Srbi svi i svuda* je napisano 1836. g. i kao teoretski rad štampano u Beču 1849. g. u časopisu *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. Vukovo delo je bilo pristupačno širem krugu čitalaca

---

¹ Autor shvata nemačku koncepciju nacionalnog identiteta kao nemačku reakciju na ideje univerzalizma i individualizma iz doba francuskog prosvetiteljstva. Dok je Francuska buržoarska revolucija deklarirala “pravo čoveka”, produkt nemačke filozofije nacionalizma je bilo “pravo nacije”. Ukidanje jezičkih i kulturoloških partikularizama na teritoriji Francuske je bio jedan od najvećih “nacionalnih” uspeha Francuske revolucije i Napoleona. Ovde se u suštini radilo o “francuzizaciji Francuske”. Nemački nacionalizam bismo mogli nazvati “kulturnim” a francuski “političkim” nacionalizmom. Na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u XIX veku srpski lingvistički nacionalizam je bio sličan nemačkom “kulturnom” ili “etničkom” nacionalizmu, dok je hrvatski lingvistički nacionalizam imao karakteristike francuskog “političkog” ili “građanskog” nacionalizma. Ovde treba istaći da Entoni Smit razlikuje dva tipa nacionalne identifikacije: 1) onaj koji je zasnovan na “građanskom” (“civic”) kriterijumu identifikacije (pravo, teritorija, obrazovanje), i 2) onaj koji je zasnovan na “etničkom” (“ethnic”) kriterijumu identifikacije (srodstvo, kultura) [Smith b].

jer je bilo štampano samo nekoliko godina nakon njegovog nastanka. Za razliku od Vukovog rada, Garašaninov spis, napisan 1844. g. kao tajni plan srpske spoljne politike u nastupajućem periodu, nije štampan niti je javno prodavan više od pola veka. Razlog za to je bio taj što je Ilija Garašanin, u to vreme ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, svoj tajni spis namenio samo uskom krugu najuticajnijih srpskih političara kao smernice za vođenje nacionalne politike. Međutim, kao što to često biva u praksi, iako tajni plan, *Načertanije* je 1888. g. već bilo poznato uskom krugu austro-ugarskih političara da bi 1906. g. širi krug čitalaca bio upoznat sa osnovnim idejama Garašaninovog dela. Jedan od principijelnih razloga za sporenje u istoriografiji oko *Načertanija* je činjenica da je originalni rukopis izgubljen pa se izvorni tekst, koji nije ni dovršen od strane autora, može rekonstruisati samo na osnovu nekoliko prepisa autentičnog teksta.

U vezi sa navedenim radovima Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina mogu se ustanoviti nekoliko bitnijih razlika među njima kao i postaviti nekoliko krupnih pitanja. Ipak, kao jedan od najznačajnijih problema javlja se pitanje različitog shvatanja, tj. interpretacije, ova dva dela posebno među srpskim i hrvatskim ali i inostranim političarima, istoričarima, lingvistima, javnim i kulturnim radnicima. Stoga ćemo se u ovom radu baviti i razmatranjem različitih interpretacija Vukovog i Garašaninovog dela kako od strane nacionalnih istoriografija jugoslovenskih naroda tako i od strane međunarodnih eksperata za jezik i istoriju evropske političke misli. Praktično govoreći, osnovni problem u interpretaciji ova dva dela kao povezane celine je taj da se da odgovor na pitanje: da li su ova dva ideološka programa i teorije nastale u cilju oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda ili je pod plaštom jezičkog određenja srpskog naroda u stvari postavljen temelj za etničku asimilaciju ne-Srba na prostorima Balkanskog poluostrva naseljenog Južnim Slovenima? U tom kontekstu, želja nam je da prikazemo odgovore različitih istoriografija na ovo pitanje. Takođe, poseban akcenat je stavljen na utvrđivanju razlika i sličnosti između radova *Srbi svi i svuda* i *Načertanija*.

Bilo kako bilo, Vukovo i Garašaninovo delo su imali za cilj da razreše dva goruća pitanja savremene srpske političke scene. Prvo, to je bilo pitanje definisanja srpske nacije kao *corpus separatus*-a u odnosu na ostale nacije Jugoistočne Evrope a naročito Balkanskog poluostrva naseljenog pretežno južnoslovenskim elementom. Dužnost razrešenja ovog problema je preuzeo na sebe Vuk Stefanović Karadžić koji je izlaz video u primenjivanju savremenog jezičkog modela određenja nacije – modela koji je široko prihvaćen i primenjivan od strane evropske inteligencije toga vremena a naročito nemačkih romantičara ali i prvih slavističkih filologa. Drugo goruće pitanje, koje se prirodno nadovezivalo na prvo, je bilo pitanje stvaranja nacionalnog političkog programa i njegovog praktičnog ostvarivanja. Ovaj drugi važan zadatak je preuzeo na sebe Ilija Garašanin koji je faktički podržao Vukovu teoriju o jezičkom principu određenja srpske nacije. Na taj način Garašaninov projekat oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda u okviru jedinstvenog nacionalnog državnog organizma se u mnogo čemu zasnivao na temeljima Vukovog jezičkog modela definisanja (srpske) nacije.

Srpski narod u prvoj polovini XIX veka

“Prošlost Dubrovniku, budućnost Beogradu”

Matija Ban 1887. g. na komemorativnoj sednici Srpske kraljevske akademije u Beogradu povodom Gundulićeve tristogodišnjice, “Matija Ban (r. 16. decembra 1818. – u. 14. marta 1903.”), *Srd*, t. 2, № 6, Dubrovnik, 1903. g., s. 286–287.

Osnovna karakteristika položaja srpskog naroda u prvoj polovini XIX veka je bila ta da je jedan deo srpske populacije na Balkanu prolazio kroz proces oslobođenja i nacionalne emancipacije od strane vlasti. Obnavljanje nacionalne državne organizacije tridesetih i četrdesetih godina XIX veka se nadovezalo na prethodni proces početka tog stoleća. Srpski narod je dočekaio XIX vek pod vlašću dva strana gospodara: Turskog Carstva i Habsburške Monarhije. Mlada Kneževina Srbija je sve do 1878. g. nominalno priznavala vlast turskog sultana i Visoke Porte.

Srbi u Turskom Carstvu

Veći deo Srba se nalazio u okvirima Otomanske Imperije živeći u nekoliko turskih pašaluka kao najvećih administrativnih jedinica turske države. Za istoriju srpskog naroda u prvoj polovini XIX veka od svih turskih pašaluka na Balkanu najveću važnost je predstavljao *Beogradski pašaluk* (bivši *Smederevski sandžak*) koji se delio na dvanaest nahija kao manjih administrativnih jedinica u okviru pašaluka. Centralni i ujedno najvažniji deo Beogradskog pašaluka je predstavljala Šumadija u kojoj su izbila oba srpska ustanka protiv Turaka (1804. g.–1813. g. i 1815. g.). Beogradski pašaluk je bio okružen sa nekoliko drugih turskih pašaluka u kojima su Srbi kao podređeni socijalni i državni element činili većinu populacije. To su: na jugoistoku *Niški pašaluk* i *Leskovački pašaluk*, na jugu *Novopazarski pašaluk*, na jugozapadu *Sjenički pašaluk*, i na zapadu *Zvornički pašaluk*.¹ Međutim, ovde treba naglasiti, što je bilo od izuzetne važnosti za kasniji nastanak ideoloških osnova i planova za formiranje ujedinjene srpske države na osnovu etničkog, jezičkog i istorijskog principa, da je srpski “*ethnos*” takođe živeo u velikom broju i u sledećim turskim pašalucima koji su se nalazili van teritorije današnje Srbije i Crne Gore. To su: *Hercegovački pašaluk*, *Bosanski pašaluk* i *Skadarski pašaluk*. Ovom prilikom valja istaći i to da je jedan deo srpskog naroda s početka XIX veka živeo u faktički slobodnoj i nezavisnoj Crnoj Gori (od 1699.

¹ U ranijim vekovima turske države najveća administrativna jedinica se nazivala *sandžak*. Međutim, krajem XVIII veka svi sandžaci su bili preimenovani u pašaluke dok je termin sandžak zadržan kao oznaka manje teritorijalne jedinice u okviru pašaluka. Tako se srpski narod na osnovu novouvedene administrativne podele turske države krajem XVIII veka nalazio podeljen u dva velika pašaluka: *Bosanski pašaluk* i *Rumelijski pašaluk*. U okviru prvog pašaluka Srbi su živeli u četiri sandžaka: Zvorničkom, Bosanskom, Kliškom i Hercegovačkom. Veliki Bosanski pašaluk je pre Prvog srpskog ustanka obuhvatao i neke teritorije koje su se nalazile van današnje Bosne i Hercegovine. Bosanski pašaluk se prostirao na istoku sve do gornjeg toka reke Morače i do srednjeg toka reke Lima. Preko reke Drine Bosanski pašaluk je obuhvatao Jadar i Rađevinu na teritoriji današnje Srbije. Šabačka nahija Beogradskog pašaluka se u poreskom sistemu turske administracije takođe nalazila u okviru Bosanskog pašaluka.

g.) iako je nominalno ova oblast sve do Berlinskog kongresa 1878. g. bila tretirana u međunarodno-diplomatskim okvirima kao deo Otomanske Imperije.

Što se tiče etničke strukture stanovništva južnoslovenskih zemalja sredinom XIX veka posebnu pažnju zaslužuje Bosna i Hercegovina, naseljena Srbima, Hrvatima i južnoslovenskim elementom muslimanske veroispovesti (tzv. Muslimanima/Bošnjacima), koja je tokom čitavog XIX i XX veka predstavljala jedno od glavnih izvorišta sukoba srpske i hrvatse političke misli i nacionalne ideologije. Koliko je ova turska (od 1878. g. austro-ugarska) provincija predstavljala konstantno izvorište tenzija između Srba i Hrvata može nam poslužiti i činjenica da je jezički princip određivanja nacionalne pripadnosti na prostorima Bosne i Hercegovine primenjen od strane Vuka Stefanovića Karadžića predstavljao glavni “dokaz” Vukovog “srpskog ekskluzivizma” njegovim oponentima i kritičarima prevashodno sa hrvatske strane.

Muslimani Bosne i Hercegovine nisu predstavljali homogenu socijalnu celinu za razliku od bosansko-hercegovačkih hrišćana koji su u većini živeli na selu i bavili se stočarstvom i zemljoradnjom. Sredinom XIX veka Muslimani Bosne i Hercegovine su činili polovinu njene populacije dok su krajem istoga veka neznatno brojčano nadmašili nemuslimane. U isto vreme, pravoslavno stanovništvo Bosne i Hercegovine je značajno brojčano premašivalo katoličku populaciju [*Istorija srpskog naroda* 1981, 10]. Prema francuskim izvorima iz 1809. godine, 700,000 hrišćana je živelo u to vreme u Bosni i Hercegovini. Prema istom izvoru, pripadnici pravoslavne veroispovesti su bili u većini u Bosanskoj krajini i Istočnoj Hercegovini dok su katolički vernici predstavljali većinu na prostoru Zapadne Hercegovine. Bosansko-hercegovački Srbi su u crkvenim pitanjima nakon 1766. g. (ukidanja obnovljene srpske Pečke patrijaršije) potpali pod jurisdikciju vladika u Sarajevu i Zvorniku koji su u većini slučajeva bili birani iz fanariotskih (grčkih) redova, tj. nisu pripadali srpskom etnolingvističkom entitetu.

Srpska inteligencija je još dugo u XIX veku koristila tzv. *slovenskosrpski jezik* (*slavjanoserpski/slavenoserpski*) koji je nastao “posrbljavanjem” *ruskoslovenskog* jezika. Ovaj poslednji je zvanično prihvaćen kao književni jezik Srba prvo na prostoru Habsburške Monarhije od dvadesetih godina XVIII veka kao sredstvo za odbranu od pokatoličavanja, ponemčavanja i mađarizacije Srba na ovim prostorima. *Slavenoserpski* jezik je predstavljao mešoviti tip srpskog književnog jezika, sastavljen od srpskih narodnih, ruskoslovenskih, ruskih i srpskoslovenskih elemenata. U svakom slučaju, jezik Srba se u ovom periodu nazivao različitim imenima kao što su to: *serpski jazik/srpski jezik*, *prost jezik*, *prostoserpski jezik*, *prosti srpski jezik*, *slavenoserpski jazik*, *slavenosrpski jezik*, *slavenosrpski*. Međutim, svi ovi termini za naziv jezika Srba su mogli označavati i srpski narodnogovorni jezik i srpski pisani književni jezik. Ipak se u većini slučajeva termin *slavjanoserpski jazik* odnosio uglavnom na književni jezik Srba koji je ostao stran širokim narodnim masama što je i bio glavni razlog za nastanak Vukove ideje o narodnom jeziku kao književnom jeziku Srba.

Religiozni život Srba na prostoru Bosanskog pašaluka je bio okrenut ka njihovim najčulenijim manastirima i crkvama koji su gajili i negovali Srpstvo kroz vidove očuvanja jezika, kulture, običaja i nacionalne istorije.¹

¹ Najpoznatiji među njima su bili: Trojica kod Pljevalja, Piva, Žitomislići, Ramaća, Ozren, Lomnica, Gomionica, Moštanica, Duzi i Tvrdoš.

Na drugoj strani, rimokatolički Franjevački red, organizovan kao “Franjevački provincijal” je među bosanskim rimokatolicima predstavljao čvrstu vezu među vernicima ali i jednu od osnovnih institucija koja je sprovodila kroatizaciju rimokatoličkih štokavaca. Ovde treba istaći da su turske vlasti bile veoma nepoverljive prema katoličkoj crkvi i njenim podanicima na prostorima Bosne i Hercegovine, mnogo više nego prema pravoslavnom življu. Razlog za to je bio taj što je Porta vekovima zazirala od blizine velikih katoličkih zemalja – Habsburške Monarhije i Mletačke Republike koje su na njenim granicama uvek predstavljale potencijalnu opasnost po tursku vlast na Balkanu. Ova činjenica je kasnije poslužila nekim hrvatskim političarima da lansiraju tezu o povlašćenom položaju Srba pod turskom upravom u Bosni i Hercegovini u odnosu na rimokatoličke Hrvate što je dovelo navodno do favorizovanja srpskog jezika i pisma u Bosni i Hercegovini na uštrb hrvatskog. Rezultat takve “favorizacije” prema tim autorima je doveo do “posrbljavanja” Hrvata putem jezika što se jasno odrazilo u Vukovom lingvističkom metodu definisanja Srpstva. Ipak treba istaći da je tokom vremena habsburški vladar uspeo da obezbedi za bečki dvor ekskluzivno pravo protektorata katolika u evropskom delu Turske. Od mnogobrojnih katoličkih manastira u Bosni i Hercegovini treba istaći one najuticajnije a to su: Fojnica, Kreševo i Sutjeska.

Ćirilčko pismo je bilo u opštoj upotrebi u Bosni i Hercegovini sredinom XIX veka kako među pravoslavnim tako i među rimokatoličkim verskim krugovima, dok se jezik upotrebljavao prema nacionalnoj pripadnosti. Ćirilica je bila poznata među bogatijim muslimanskim slojevima (age i begovi) Bosne i Hercegovine kao “stara Srbija”. Ovo zajedničko korišćenje ćirilčke grafije u Bosni i Hercegovini kako među pravoslavcima tako i među rimokatolicima pa i muslimanima poslužiće kasnije nekim ideolozima Srpstva da čitavu Bosnu i Hercegovinu tretiraju ekskluzivno kao srpsku pokrajinu shodno formuli da se samo Srbi služe ćirilčkim pismom na južnoslovenskim prostorima na kojima se govorilo štokavštinom.

Ukidanje obnovljene srpske Pečke patrijaršije 1766. g. od strane otomanske Porte predstavljalo je faktički gubljenje jedinog integrativnog crkveno-političko-nacionalnog veziva srpskog “*ethnos*-a” u turskom delu Balkanskog poluostrva. Istovremeno, ukidanje Pečke patrijaršije je predstavljalo i gubljenje jedine zaštitne institucije srpskog naroda u Turskoj što će se veoma brzo negativno odraziti pre svega na južne oblasti Srpstva (Makedonija i Kosovo i Metohija) gde je srpski jezik počeo da biva potiskivan od strane bugarskog, grčkog, albanskog i turskog. Najbolju potvrdu za to imamo u Venelinovom radu iz sredine XIX veka [Венелин 1829–1841] u kome se navodi da se stanovništvo Makedonije uglavnom sastoji od Bugara i delimično od Turaka i Grka. Autor je ovu tvrdnju izveo na osnovu jezika kojim je govorilo lokalno stanovništvo. Još upečatljivije svedočanstvo o dominantnoj ulozi bugarskog jezika u Vardarskoj Makedoniji sredinom XIX veka, na osnovu koga je izveden zaključak da se radi o etničkim Bugarima na ovom prostoru, daje izveštaj ruskog konzula u Bitolju, M. A. Hitrovo od 1. marta 1862. g. Izveštaj je upućen ruskom grofu N. P. Ignatievu¹ u kome se iznose informacije o dominaciji bugarskih građana u gradu Velesu: “samo se bugarski i

¹ Grof Nikolai Pavlovich Ignatiev (1832. g.–1908. g.), ruski ambasador u Carigradu od 1864. g. do 1877. g., je aktivno pomagao borbu Bugara za osnivanje nezavisne bugarske crkve u okvirima Otomanske Imperije. On je bio jedan od inicijatora Konferencije ambasadora u Carigradu 1876. g.–1877. g.

turski jezik sveopšte govore u Velesu, ali svi lokalni Turci govore bugarski takođe. Još od pamtiveka u Velesu postoji samo bugarska škola” [*Славянский архив* 1963, 241–242].

S obzirom na tursku administrativnu podelu Balkanskog poluostrva početkom XIX veka teritorija današnje Srbije je bila izdeljena između *Beogradskog, Novopazarskog, Vidinskog, Skadarskog, Prizrenskog, Niškog, Leskovačkog, Vranjskog, Pečkog* i *Prištinskog pašaluka*. Prema podacima koje je sakupio Vuk Stefanović Karadžić, oko milion stanovnika srpske nacionalnosti je živelo na teritoriji Srbije dok se u ostalom delu Otomanske Imperije nalazilo još oko milion Srba. Vuk je tvrdio da je u ustaničkoj Srbiji s početka XIX veka živelo pola miliona Srba.

Početkom XIX veka u turskoj državi je vera činila kamen temeljac kako nacionalnim ideologijama tako i nacionalnoj identifikaciji. Sve do tzv. “Gilhanskog hatišerifa” iz 1839. g., pa čak i do “Hatihumajuna” iz 1856. g., vera je bila osnovno vezivno tkivo u Turskoj koje je povezivalo njene muslimanske podanike (bez obzira na njihovu nacionalnost) sa otomanskom državnim strukturom, otomanskom političkom ideologijom i državnim interesima. Tako na primer, za vreme oba srpska ustanka (1804. g.–1813. g. i 1815. g.) otomanske vlasti su skoro polovinu svoje vojske protiv srpskih ustanika regrutovale iz redova bosansko-hercegovačkih muslimana (današnjih Bošnjaka).

Oba srpska ustanka protiv turske vlasti s početka XIX veka su imala dva jasno određena cilja: 1) borbu za socijalno i nacionalno oslobođenje, i 2) borbu za obnovu srpske državnosti. Prvi cilj je imao svoju ideološku osnovu u tadašnjim liberalnim evropskim krugovima koji su zagovarali ideju o „prirodnom pravu” svakog naroda na nacionalnu emancipaciju. Drugi cilj je bio zasnovan na tzv. „istorijskom pravu” naroda da žive u svojim obnovljenim nacionalnim državnim organizacijama. Što se konkretnog srpskog slučaja tiče, to je značilo da se treba obnoviti stara srpska sredjovekovna državna tvorevina. Ova ideja obnove srednjovekovne srpske državnosti je pokrenuta još tokom prve dve godine prvog srpskog ustanka¹ od strane (sremsko)karlovačkog mitropolita Stevana Stratimirovića, vladike bačkog Jovana Jovanovića kao i srpskog plemića iz Arada Save Tekelije. Ovu ideju su prihvatile i ustaničke vođe a pre svih braća Nenadovići, Petar Novaković Čardaklija, Mladen Milovanović i Stanoje Glavaš. Još u decembru 1805. g. na Smederevskoj skupštini ustaničkih prvaka jasno je stavljeno do znanja da je osnovni cilj ustanka oslobođenje Srba od Turaka i obnova srpske nezavisne države.

Plan karlovačkog mitropolita Stratimirovića zaslužuje posebnu pažnju na ovom mestu jer predstavlja jednu od bitnih karika u evoluciji srpskog lingvističkog nacionalizma.

Srtatimirovićev *Memorandum* upućen 1804. g. ruskom caru je jedan od najranijih političkih programa o srpskom oslobođenju i nacionalnom ujedinjenju u modernoj istoriji srpske političke misli. Karlovački mitropolit je shvatio da se Srbi iz Turske ne mogu osloboditi sopstvenim snagama boreći se sami protiv znatno jačeg Otomanskog Carstva. Mitropolit je zaključio da se Srbi moraju osloniti na jednu od jakih evropskih sila koja bi srpske ustanike vojno i politički pomogla u trenutku ustanka protiv Turaka. Mitropolit je bio dubokog ubeđenja da je od svih velikih i moćnih evropskih sila pravoslavna Rusija bila jedini prirodni (kao slovenska, ćirilička i pravoslavna) saveznik Srba i da jedino Rusija može postati iskreni patron Srba u njihovoj borbi za nacionalno

¹ O ovom problemu videti u jednoj od najboljih studija o Prvom srpskom ustanku [Ljušić 1992].

oslobođenje i ujedinjenje. Imajući ovo u vidu, mitropolit je poslao svoj *Memorandum* ruskom caru Aleksandru I Romanovu. Stratimirovićevi politički planovi su neosporno bili inspirisani vizijom ujedinjene države srpskog naroda pod ruskim patronatom u okviru Turske. Prema mitropolitovom predlogu, Srbija bi bila autonomna pod turskim formalnim sizerenstvom ali de facto bi njome upravljao ruski veliki knez ili vicekralj.

U *Memorandumu*, ili kako se još naziva *Plan za srpsko oslobođenje*, predatom ruskim vlastima u junu 1804. g., Stratimirović je izneo koncept obnovljene srpske države, koji bismo mogli nazvati *Serbia rediviva*, a koji se zasnivao na ideji da svi Srbi, kako oni iz Turske tako i oni iz Austrije, treba da se nađu u njoj. Stratimirović je naveo sledeće balkanske teritorije u okviru Austrije koje su prema njegovom mišljenju bile naseljene Srbima i shodno tome bi se imale naći u ujedinjenoj državi srpskog naroda: 1) Bokokotorski zaliv sa gradom Kotorom, 2) delovi Dalmacije i Hrvatske u užem smislu istočno od reke Une, reke Krke i grada Šibenika, 3) teritorija između reke Dunava, reke Save i reke Vuke, i konačno 4) veći deo Slavonije [Dimitrijević 1926, 17–24].

Stratimirovićeva *Serbia rediviva* bi se sastojala takođe i iz sledećih, prema njegovom mišljenju, istorijsko-etničkih srpskih zemalja koje su tada pripadale Otomanskom Carstvu: 1) Beogradskog pašaluka, 2) Bosne i Hercegovine, 3) Crne Gore, 4) Kosova i Metohije, i 5) severozapadnog dela današnje Bugarske sa gradom Vidinom i njegovom okolinom do reke Lom. Takođe je Stratimirović naveo i sledeće teritorije Balkanskog poluostrva koje su po njemu bile naseljene etničkim Srbima: 1) deo Zapadne Vlaške između reke Dunava i reke Jiu, 2) današnja Jugoistočna Srbija sa gradovima Nišom, Leskovcem, Vranjem i Bujanovcem, i 3) severni deo današnje Albanije sa gradom Skadrom [Ruvarac 1903].

Jasno je da je Stratimirović pri određivanju granica obnovljene Srbije, tj. kako ju je on nazvao *Slavenoserpskog gosudarstva*, primenio i istorijski i etnički princip. Prema prvom principu, teritorije srednjovekovne Srbije i Duklje/Crne Gore bi činile deo *Serbie redivive*. Prema drugom principu, sve balkanske teritorije naseljene etničkim Srbima (tj. etnolingvističkim), odnosno prema mitropolitovom mišljenju, čitava pravoslavna populacija Južnih Slovena kojoj je maternji jezik bio štokavski bi takođe bile uključene u *Slavenoserpsko gosudarstvo*.

Što se tiče određivanja etničkog prostora Srpstva, karlovački mitropolit je bio pod snažnim uticajem teorije o etničko-lingvističkom kriterijumu definicije srpske nacije koju je favorizovao u to vreme srpski plemić iz Arada Sava Tekelija. Ovaj Tekelijin etničko-lingvistički koncept Srpstva je bio razrađen u njegovom kratkom eseju *Opisanije života*. Tekelija je smatrao da su svi pripadnici Južnih Slovena koji su govorili štokavskim, kajkavskim i čakavskim dijalektom, bez obzira na njihovu versku pripadnost (muslimani, pravoslavci, katolici), pripadali istinskom srpskom narodu. Stoga prema Tekelijinom shvatanju, sledeće južnoslovenske zemlje su bile naseljene etnolingvističkim Srbima: Srbija u užem smislu, Kosovo i Metohija, Južna Mađarska, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Makedonija, Dubrovačka Republika, Kranjska, Štajerska, Koruška i Severna Albanija. Tekelija se zalagao da upravo sve gore pomenute južnoslovenske zemlje naseljene "Srbima" obrazuju jednu jedinstvenu srpsku nacionalnu državu čije bi se granice prostirale od Crnog Mora do Alpa i od Jadranskog Mora do iznad reke Dunava. Tekelija je sve gore navedene zemlje nazvao *Ilirija* stojeći pod snažnim uticajem teorije da su svi Južni Sloveni poreklom starobalkanski Iliri koji su u Tekelijinim očima bili

etnolingvistički Srbi, tj. Južni Sloveni kojima je maternji govor bio ili kajkavski ili čakavski ili štokavski.

Karlovački mitropolit nije u potpunosti usvojio Tekelijinu lingvističku koncepciju “kajkavsko-čakavsko-štokavskog Srpstva”. Stratimirović je mislio da su samo pravoslavni vernici južnoslovenske populacije koji su govorili štokavskim a *slavenoserpski* jezik im je bio književni predstavljali prave etničke Srbe. Stoga ovakav Stratimirovićev koncept nacionalnog određenja Srpstva možemo nazvati verskolingvističkim.

U svom *Memorandumu* Stratimirović je nazvao predloženu obnovljenu i ujedinjenu nacionalnu državu Srba kao *Slavenoserpsko gosudarstvo*.

Većina istraživača se slaže da se pridev *slavenoserpski* (*словеносрпску* ili *славеносерпску*) javlja u srpskoj pismenosti nakon 1726. g., odnosno nakon organizovanog usvajanja *ruskoslovenskog* jezika od strane austrijskih Srba kao svog književnog jezika. Naime, u trećoj deceniji XVIII veka, nastojanjem srpskog beogradskog mitropolita Mojseja Petrovića, za potrebe Srpske pravoslavne crkve preuzet je *ruskoslovenski* jezik (tj. ruska recenzija *crkvenoslovenskog* jezika) umesto dotadašnjeg *srpskoslovenskog* jezika (odnosno srpske recenzije *crkvenoslovenskog* jezika) koji se upotrebljavao kod Srba kao književni jezik od XII do XVIII veka [Brborić 2001, 323–324]. Takozvani *crkvenoslovenski* jezik, kao slovenski književni jezik, se razvio u nekoliko “nacionalnih” recenzija na osnovama *staroslovenskog* jezika nakon Metodijeve smrti 885. g. (o istorijatu srpskog književnog jezika videti u [Milanović 2004]).

Zvanično preuzimanje *ruskoslovenskog* jezika od strane Srpske pravoslavne crkve se vezuje za osnivanje tzv. “Slavenske škole” koja je rad počela 1. oktobra 1726. g. u Sremskim Karlovcima. Međutim, ispostavilo se da je *ruskoslovenski* jezik bio isuviše težak za učenje od strane niže srpske crkvene hijerarhije i niže svetovne inteligencije koja je stoga sve više i više posrbljavala *ruskoslovenski* jezik uvođenjem srpskih narodnih reči u njega koristeći akcentni sistem srpskog govornog jezika („svinjara i govedara“). Tako je vremenom nastao tzv. *slavenoserpski* književni jezik koji je bio prerađena varijanta *ruskoslovenskog* jezika. Učenim Srbima, tj. onima koji su odlično vladali *srpskoslovenskim* jezikom, primanje *ruskoslovenskog* jezika (odnosno prelaženje na novi tip književnog jezika) nije predstavljalo neku veliku teškoću. Redakcijske razlike između ruskog crkvenog i srpskog crkvenog (tj. književnog) jezika prvih decenija XVIII veka nisu bile tako velike da bi bile izvor nerazumljivosti između ova dva tipa književnog jezika jer se nije radilo o dva posebna jezika već samo o dve varijante jednog te istog jezika: *staroslovenskog* i njegove ruske i srpske redakcije. Zamena *srpskoslovenskog* jezika *ruskoslovenskim* jezikom kod najobrazovanijih Srba nije shvatana kao zamena jednog književnog jezika drugim, već samo kao usvajanje druge varijante jednog te istog jezika koji je bio široko rasprostranjen i koji je u isto vreme bio najvažniji kulturni ujedinitelj naroda *Slavia orthodoxa-e*.

Bliskost *ruskoslovenskog* jezika obrazovanim Srbima su olakšavale tri činjenice: 1) Srbi i Rusi su se služili istim pismom, 2) oba naroda su bila pripadnici iste veroispovesti, i 3) oba naroda su pripadala Slovenima. Razlike između ruske i srpske ćirilčke grafije su bile neznatne i ticale su se prisustva, odnosno odsustva, nekih slova u *ruskoslovenskoj* i *srpskoslovenskoj* ćirilici. Međutim ispostavilo se da je glavni problem bio u tome što je postojala razlika, tj. nejednakost, u glasovnim vrednostima pojedinih

znakova u jednoj i drugoj azbuci. Upravo je ta različita glasovna vrednost pojedinih zajedničkih slova, što je i za najobrazovanije Srbe u XVIII veku bila novina, predstavljala veliku teškoću pri usvajanju *ruskoslovenskog* grafijskog sistema. Isto tako, sa primanjem *ruskoslovenskog* jezika i grafijskog sistema Srbi su morali da usvoje i novi akcenat. Ovo je na izgovornom planu za Srbe bilo najteže, jer se radilo o velikoj razlici između ruskog i srpskog akcentnog sistema, što je konačno vodilo ka posrbljavanju *ruskoslovenskog* jezika, tj. ka njegovoj transformaciji u *slavenoserpski* jezik. Razlike koje su postojale između *ruskoslovenskog* i *srpskoslovenskog* bile su redakcijskog karaktera i ticale su se uglavnom fonologije, grafije i pravopisa.

Usvajanje *ruskoslovenskog* jezika u srpskoj sredini je praćeno sukobom kako sa pristalicama srpskog narodnogovornog jezika tako i sa pristalicama *srpskoslovenskog* književnog jezika. Pod uticajem ova dva jezika *ruskoslovenski* je konačno modifikovan na srpskom tlu tako da se stvorila srpska verzija, odnosno srpska redakcija *ruskoslovenskog* jezika – *slavenoserpski* jezik. Posrbljavanje ovog jezika se odnosilo pre svega na njegovu govornu realizaciju, na čitanje i crkveno pojanje. Izvan crkvene upotrebe, u tekstovima svetovnog sadržaja, *ruskoslovenski* jezik je bio u mnogo većem stepenu posrbljen transformišući se u *slavenoserpski* jezik.

U Stratimirovićevo vreme, pa i nakon njegove smrti, kod Srba su postojala tri književna jezika: 1) *srpskoslovenski* (kao vremenski najstariji, od XII do XVIII veka), 2) *ruskoslovenski* (kao srednji, ali čiji je pokušaj usvajanja u potpunoj originalnoj recenziji faktički propao, od 1726. g.), i 3) *slavenoserpski* (kao najmlađi, ali koji je predstavljao posrbljen *ruskoslovenski* jezik, nakon 1726. g.).

Termin *slavenoserpski* (*slovenoserpski*) je sinonim za *srpski* narodni govor i za pridev *srpski* što se da videti iz činjenice da je od druge decenije XVIII veka u tituli karlovačkog mitropolita ponekad stajalo da je on *slovenoserpski* mitropolit što je faktički značilo jednostavno *srpski*. To je bio slučaj na prvom mestu sa karlovačkim mitropolitom Vićentijem Popovićem Janjevcem (1713. g.–1725. g.). Složenica *slavenoserpski* (*slovenoserpski*) ima isto značenje kao i pridev *srpski*, tj. “koji pripada Srbima” (u narodnosnom smislu). Ipak, njen prvi deo *sloveno-* označava slovensku pripadnost srpske nacije, tj. da su Srbi deo šire slovenske zajednice. Termin *slavenoserpski* (*slovenoserpski*) praktično znači da se on odnosi na nekog ili nešto ko/što “pripada Srbima Slovenima”. Vezivanje Srpstva za Slovenstvo u to doba, isto kao i Rusa ili Bugara, je označavalo tačno određeno zajedništvo, i to zajedništvo pre svega pravoslavnih Slovena koji su inače svi pisali ćiriličkim slovima, tj. pripadnost zajedničkom svetu *Slavia orthodoxa-e*.

Sredinom XVIII i početkom XIX veka termin *slavenoserpski* (*slovenoserpski*) je uvek označavao pripadnost Srbima Slovenima u narodnosnom smislu. Možda je najuočljiviji primer karlovačkog mitropolita Pavla Nenadovića (1748. g.–1768. g.) čija je zvanična titula glasila “митрополит славеносерпског и валахијског народа” (tj. Srba i Rumuna u okviru Austrije). Zaharije Orfelin je pokrenuo “Славеносерпски магазин” 1768. g., dok je Vuk Stefanović Karadžić objavio 1814. g. svoju čuvenu “Малу простонародњу славеносерпску пјеснарицу” kao srpsku zbirku pesama, odnosno pesama koje pripadaju Srbima Slovenima spevane narodnim jezikom. Kao što smo videli, pored ostalih naziva u ovo vreme jezik srpskog naroda, kako jedan od književnih jezika tako i govorni jezik, se nazivao i *slavenoserpski* (*slovenoserpski*). Tako

je Joakim Vujić delo J. H. Kampea *Mladi Robinzon* preveo godine 1810. “с њемецкаго на наш матерњи славеносерпски јазик”.

Književni *slavenoserpski (slovenoserpski)* jezik je bio mešavina srpskog knjižvnog jezika, sastavljen od srpskih narodnih, ruskoslovenskih, ruskih i srpskoslovenskih elemenata. Postepeno je počeo da biva potiskivan kao književni jezik Srba pojavom Vukovih *Narodnih pjesama*. U Vukovo doba, prema nekim autorima, termini *slavenoserpski (slovenoserpski)* jezik i *srpski* jezik su se već vidljivo razlikovali, tj. oni su se odnosili na različite tipove srpskog književnog jezika pri čemu je ovaj drugi termin označavao srpski književni jezik jako ponarodnjen, tj. posrbljen. Međutim, za mitropolita Stratimirovića se naziv *slavenoserpski (slovenoserpski)* odnosio na pripadnike srpske nacije koji su bili pravoslavni hrišćani, i kojima je, možemo zaključiti, maternji govor bio štokavski a književni jezik bio *slavenoserpski (slovenoserpski)*.

Shodno svemu gore navedenom, prema mitropolitovoj viziji, nacionalna država Srba bi pod nazivom *Slavenoserpsko gosudarstvo (Славеносерпско государство)*, kao obnovljena i ujedinjena državna tvorevina na istorijsko-ethničkom pravu Srba, imala monarhijski oblik vladavine, bila tributarno-autonomna, pravoslavna Velika Kneževina. Njome bi upravljao ruski veliki knez koga bi imenovao sam ruski car. Ta država bi se dakle nalazila pod faktičkim ruskim protektoratom a samo formalno bila u okvirima Otomanskog Carstva. Konačno, jasno je da bi Stratimirovićevo versko-lingvistički zasnovano *Slavenoserpsko gosudarstvo* bilo sastavljeno od svih pripadnika južnoslovenske populacije koji su govorili štokavskim dijalektom a kojima je književni jezik bio *славеносерпски* a nacionalna religija bila pravoslavno hrišćanstvo. Na taj način bi *Slavenoserpsko gosudarstvo* pripadalo široj zajednici pravoslavnog Slovenstva, tj. *Serbia rediviva* bi bila članica *Slavie orthodoxe*.

Godine 1808. su se pojavila još dva konkretna projekta za obnovu srpske državnosti. Prvi od njih je sastavljen od strane ruskog predstavnika među ustanicima – K. K. Rodofinikina. On je uopšteno označio koje teritorije treba da postanu sastavni deo obnovljene srpske države: teritorija Beogradskog pašaluka, Južna Srbija i delovi Severne Makedonije. Rodofinikinova obnovljena Srbija bi se prostirala od Save i Dunava na severu do ispred grada Velesa na jugu uključujući grad Skoplje, do reke Sitnice, Trna i Dragomana u Bugarskoj, uključujući Sjenicu, Novu Varoš i Prijepolje u Sandžaku sve do reke Drine na zapadu i reke Timoka na istoku iza Negotina a ispred Vidina. Rodofinikinovo određivanje srpske državne granice na prostoru Makedonije je bilo uslovljeno nedefinisanošću srpskog etničkog prostora na ovom području.

Karakteristično je da su Rusi imali prilično nejasnu sliku o etnografskim granicama Srpstva u Makedoniji i u narednim decenijama XIX veka. Glavni razlog za to je bio taj što je ruska diplomatija vršila nacionalnu identifikaciju u Makedoniji na osnovu jezičkog principa. Tako se desilo da je carska Rusija uspostavila zapadnu granicu velike Bugarske 1878. g. na Ohridskom jezeru mirom u San Stefanu uključujući čitavu Vardarsku Makedoniju u sastav Bugarske. To se dogodilo stoga što je ruska diplomatija smatrala da većina stanovnika Vardarske Makedonije govori bugarskim jezikom što se poistovećivalo sa bugarskom nacionalnom pripadnošću. Možemo zaključiti da su ruske diplomate primenjivale u XIX veku princip evropskih romantičara da prevashodno jezik određuje nacionalnu pripadnost. Potvrdu za ovakvu tvrdnju imamo u izveštaju ruskog konzula u Bitolju M. A. Hitrovo N. P. Ignjatijevu od 6. avgusta 1864. g. o nacionalnom

preporodu Bugara u oblasti Struge, Kičeva i Ohrida: “*većina stanovništva grada [Kičeva, primedba V. B. S.] su muslimani, dok je hrišćanski element preovlađujući u selima...Muslimani Kičeva, isto kao i Debra, su slovenskog porekla: oni govore samo bugarski...*” [Славянски архив 1963, 248–50]. Jedanaest godina kasnije (26. aprila 1875. g.) ruski konzul u Bitolju V. Maksimov je prosledio nadležnim organima u Sankt Petersburgu molbu lokalnog stanovništva da se otvori škola u tom gradu. U svojim ličnim zapažanjima uz navedenu molbu Maksimov doslovno piše: “*kako su grad Bitolj i njegova okolina naseljeni pretežno Bugarima, njihov jezik dominira među čitavom populacijom, uključujući Muhamedance-Turke i Albance. Vlaška deca najvećih helenofila uče prvo da govore bugarski, pošto su njihove vaspitačice obično Bugarke...*” [Архив внешней политики России 1875, 3–6].

Drugi projekat restauracije srpske državnosti je nastao kratko vreme nakon Rodofinikinovog. Njegov autor je bio srpski ministar Ivan Jugović. Prema Jugovićevom planu u sastav srpske države su trebale da uđu sledeće teritorije: čitava Bosna i Hercegovina, Crna Gora, severni deo KosMeta sa Peći kao i istočni deo KosMeta sa Prizrenom. Prema ovako zamišljenom projektu južna granica srpske države bi se prostirala do ispred Skoplja [Istorija srpskog naroda 1981, karta na s. 91]. Očigledno je da je Jovanovićev projekat predviđao šire granice nezavisne Srbije od Rodofinikinovog projekta.

U to vreme većina istaknutih Srba, bilo iz Srbije ili iz Austrije, nije imala jasnu predstavu o definiciji Srpstva a još manju o tačnom etnogeografskom rasprostranju srpskog naroda na jugoistoku Evrope. Drugim rečima, srpska politička misao nije imala potpuno jasan odgovor na pitanje “ko je Srbin” sve do Vukovog određenja Srpstva na lingvističkim osnovama. Do tada je u srpskoj političkoj misli uglavnom preovladavala religijska koncepcija određenja Srpstva. Srpski istoričar Radovan Samardžić je tvrdio da je pravoslavlje predstavljalo (i predstavlja) glavnu nacionalnu karakteristiku Srba, onako kako ga je kao životnu filozofiju kreirao prvi srpski arhiepiskop (i “otac nacije”) – Sveti Sava (1175. g.–1235. g.). Kao drugi nacionalni identifikator Srpstva, Samardžić uzima zakletvu koju su Srbi dali Svetom Knezu Lazaru koji je pozvao čitav srpski narod da se bori za “zlatnu slobodu i krst časni” uoči Kosovske bitke 28. juna 1389. g. Tako je osveta nad Turcima za izgubljenu bitku i državu postala simbol srpskog nacionalnog oslobođenja, ali i ujedinjenja [Samardžić 1991].

Vukov lingvistički nacionalizam se u stvari prirodno nadovezao na težnje srpskih ustaničkih vođa da obnove srpsku državnost. Pre Vukovog lingvističkog modela utvrđivanja srpskog nacionalnog identiteta bilo je jasno samo da se treba obnoviti srpska državna tvorevina koju su Srbi definitivno izgubili padom Smedereva 1459. g. Vuk Stefanović Karadžić je tačno utvrdio koji deo južnoslovenske populacije treba da bude obuhvaćen pojmom “Srpstva” po principu nacionalne identifikacije na lingvističkim osnovama. Ovaj proces je uglavnom završen Garašaninovima romantičarsko-lingvističkim određenjem teritorijalnog rasprostranja “srpske” države koje se zasnivalo dobrim delom na Vukovom romantičarsko-lingvističkom principu određenja srpske nacije. Ovakva koncepcija nacionalnog okupljanja se može nazvati koncepcijom *romantičarskog ujedinjenja*. Prema ovoj koncepciji, kao što je to bio slučaj i kod svih evropskih romantičarskih nacionalista, oslobođena Kneževina Srbija je predstavljala nacionalnu majku koja je trebala da pod svoje skute okupi razbežalu decu po Balkanskom

poluostrvu.¹ Konceptija *romantičarskog ujedinjenja* je takođe podrazumevala da se nacionalno *liberalno ujedinjenje* kao i nacionalna *kulturna integracija* (tj. ostvarivanje nacionalnih i građanskih sloboda, kulturne emancipacije, osiguranje fizičke egzistencije i očuvanje kulturnog i religioznog identiteta) može ostvariti isključivo u okvirima nacionalne države.²

Nakon oslobodilačkih ratova srpskog naroda početkom XIX veka koji su krunisani dobijanjem poluautonomije 1815. g. i potpune autonomije 1830. g./1833. g. donošenje prvog srbijanskog ustava 1835. g. je definitivno učvrstilo realnu srpsku državnu nezavisnost. “Sretenjski” ustav iz 1835. g. je bio delo pravnika Dimitrija Davidovića, Srbina iz Južne Ugarske, koji je za svoju konstituciju uzeo primere iz modernog liberalnog ustavnog zakonodavstva Belgije i Švajcarske. Davidovićevo ustav je predviđao Narodnu skupštinu kao zakonodavni organ a kneza i Savet kao izvršnu vlast. Savet je proklamovan kao nezavisno telo kao i Ministarstvo, zamišljeno kao neka vrsta vlade. Građanska prava su bila široka i garantovana od strane države. Vazalna zavisnost Kneževine Srbije prema svom formalnom sizerenu Porti je samo nominalno predviđena. Ovako i ovoliko liberalan ustav, potpuno neuobičajen za balkanske prilike, je krajnje negativno ocenjen od strane carske Rusije kao “francuska bašta u srpskoj šumi” [Stojančević 1991, 270–280; Gavrilović 1926]. Vredi napomenuti da je usvajanje ustava iz 1835. g. bio siguran dokaz da se mlada srpska država okreće ka liberalnoj i modernoj Evropi odakle je ustavni princip i pozajmljen ali isto tako znači i da se odriče daljih dobrih diplomatsko-političko-vojnih usluga svoje majke zaštitnice - Rusije. Okretanje srpske kulture ka Zapadnoj Evropi će definitivno biti potvrđeno već sledeće godine kada Vuk Stefanović Karadžić, primenjujući liberalno nemačko-romantičarsko jezičko načelo determinacije nacije, piše svoj čuveni članak *Srbi svi i svuda*.

Knez Miloš Obrenović I (1817. g.–1839. g.) je nastavio da radi na ideji obnavljanja srpske državnosti i njenom učvršćivanju. Miloš Obrenović je ujedno prihvatio i ustaničku državotvornu ideju da obnovljena srpska državnost u XIX veku treba da predstavlja nastavak državotvornog života Srba iz srednjovekovnog perioda. To je u praksi značilo da moderna srpska država treba da obnovi egzistenciju srednjovekovnog srpskog carstva uspostavljenog za vlade cara Stefana Dušana 1331. g.–1355. g. (o Dušanovom Carstvu vidi [Стевановић 2001]). Prema Miloševom mišljenju srpska diplomatija je morala raditi na ujedinjenju svih Srba i srpskih zemalja u jednu državu. Pod srpskim zemljama su se podrazumevale sve teritorije Jugoistočne Evrope u kojima su Srbi činili većinu stanovništva ili pak živeli u velikom broju. Međutim u tom

¹ Za vreme građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji 1991. g.–1995. g. srpski pesnik iz Bosne, Gojko Ćogo, je 1994. g. slikovito prikazao ovaj odnos majke Srbije prema svojoj razbežaloj deci rekavši da su “zapadni” Srbi uvek davali kap svoje krvi za kap majčinog mleka.

² Istaknuti srpski lingvista, Pavle Ivić, tvrdi da je stvaranje Jugoslavije bila najveća srpska avantura i greška u čitavoj nacionalnoj istoriji. Razlog za ovakvu tvrdnju Ivić je našao u činjenici da je Jugoslavija bila sastavljena od različitih naroda, kultura, vera i tradicija što je sve skupa predstavljalo odličan izvor sukoba. Umesto Jugoslavije, Srbi su trebali 1918. g. stvoriti veliku Srbiju sastavljenu od svih srpskih zemalja [Ivić 1991]. Naravno, mi danas znamo da je to bilo de facto nemoguće nakon propasti carske Rusije u februarскоj/martovскоj revoluciji, a naročito nakon dolaska boljševika na vlast oktobra/novembra 1917. g. jer su obe vlade i ona Kerenskog i ona Lenjinova preferirale Jugoslaviju umesto velike Srbije, a od ostalih velikih evropskih sila nijedna, sem Rusije Romanovih, nije podržavala veliku Srbiju plašeći se predominantnog ruskog uticaja u Jugoistočnoj Evropi.

trenutku se kao akutni problem postavilo pitanje definicije Srpstva. Taj problem će uskoro rešiti na svoj način Vuk Stefanović Karadžić, kao što je već napomenuto primenom lingvističkog modela nacionalne identifikacije. Milošev stav je bio da se srpski državotvorni ciljevi mogu ostvariti tek tada kada se steknu povoljni spoljnopolitički uslovi praćeni opštim propadanjem “bolesnika na Bosforu”, tj. Otomanske Imperije, kao i usled povoljnih međunarodnih odnosa koji bi išli na srpsku ruku. Pod tim se podrazumevalo stvaranje široke antiturske koalicije balkanskih hrišćanskih država. U svojim zamislama obnavljanja srpske srednjovekovne državne tvorevine Knez Miloš je imao na umu uključivanje pre svega Bosne, Hercegovine i Stare Srbije, tj. Kosova, Metohije i Raške (Sandžaka) u državno telo Kneževine Srbije [Stojančević 1969; Vučković 1957].

Praktično je Knez Miloš nastojao da primeni u praksi načelo starog, još iz doba feudalizma poniklog istorijskog prava naroda na određene teritorije. Međutim, sa novim Vukovim modelom definisanja Srpstva buduće generacije srpskih političara i ideologa će kombinovati ova dva modela stapajući ih u jedan jedinstveni model *istorijsko-lingvističkog nacionalizma*.

Prema savremenim istorijskim izvorima, broj stanovnika u Kneževini Srbiji se postepeno uvećavao tokom XIX veka. Tako je u Srbiji živelo 368,064 stanovnika 1820. g.; 484,225 u 1830. g.; 678, 133 u 1833. g. uključujući i žitelje novopripojenih šest nahija Kneževini Srbiji. U vreme Garašaninovig pisanja *Načertanija* (1844. g.) Srbija je brojala 849,236 građana.

U Srbiji je isto kao i u drugim delovima Turske naseljenim srpskim stanovništvom Srpska pravoslavna crkva predstavljala u isto vreme nacionalnu, religioznu i političku organizaciju. Njeni sveštenici su dolazili iz redova naroda dok je crkva u kanonskom pravu formalno bila pod jurisdikcijom grčke Vaseljske patrijaršije u Carigradu (tj. Fanaru). Kako u religioznom tako i u društvenom životu Srba pod turskom upravom veliku ulogu su imali stari srpski srednjovekovni manastiri kao sto su: Studenica, Pećka patrijaršija, Visoki Dečani, Ravanica, Staro Nagoričane, manastir Prohor Pčinjski i drugi.

Srbi u Habsburškoj Monarhiji

Drugi deo srpske populacije se u istom periodu nalazio pod vlašću drugog gospodara – Habsburške Monarhije. Ovde je neophodno naglasiti da je po miru u Kampoformiju (Campofornio) između Napoleona i austrijskog cara čitava oblast Dalmacije, mletačke Istre i Bokokotorskog zaliva (Cattaro) bila predata Habsburškoj Monarhiji nakon viševekovne uprave Mletačke Republike (Venecije) nad ovim prostorima u kojima su etnički Srbi činili znatan deo populacije a u slučaju Boke Kotorske bili većinsko stanovništvo. Promena gospodara nad Dalmacijom i Bokom Kotorskom biće i formalno potvrđena od strane velikih evropskih država na Bečkom kongresu 1815. g. Na taj način Habsburška Monarhija (od 1867. g. Austro-Ugarska) će zadržati ove dve južnoslovenske oblasti sve do svoje državne propasti nakon Prvog svetskog rata. Beč je na prostoru Dalmacije vodio intenzivnu politiku italijanizacije sve do druge polovine XIX veka. Tako je na primer u toku prvih tridesetak godina habsburške vlasti u Dalmaciji nakon Bečkog kongresa štampano preko 500 knjiga raznog sadržaja na

italijanskom jeziku, dok je u istom periodu u Dalmaciji štampano svega 67 knjiga na hrvatskom jeziku [Novak 1944, 325]. Prodiranju italijanskog jezika u Dalmaciju i Istru je išla na ruku i odluka Beča da 1819. g. ukine glagoljski notarijat na ostrvu Krku. Austrijske vlasti su od 1816. g. uvođenjem reforme školstva favorizovale italijanski jezik u Dalmaciji. Međutim, od druge polovine istog stoleća primetna je intenzivna kroatizacija štokavskog življa na prostorima Južne Dalmacije a naročito Dubrovnika.

U okviru Habsburške Monarhije većina Srba je živela na prostorima Vojne granice (Militärgränze) podeljene u nekoliko regimenti (pukovnija), Jadranske obale i Južne Ugarske (današnje Vojvodine). Na ovaj način srpski narod je na početku i u prvoj polovini XIX veka bio podeljen na dve velike grupacije i između dva gospodara: na onaj deo Srba koji je živio u okvirima Otomanske Imperije i na onaj deo Srba koji je bio uključen u sastav Habsburške Monarhije [Petrovich 1976, karta na s. 20; Ranke 1973, karta na s. 8]. Srpski narod na prostoru Austrije je u administrativno-političkom smislu živio podeljen u dve različite grupacije koje su se nalazile pod upravom Beča, odnosno Pešte. Prvu grupaciju su činili oni Srbi koji su živeli na prostoru tzv. mađarsko-hrvatskog Provincijala koji je bio podvrgnut mađarskoj upravi. Drugu grupu su činili oni Srbi koji su živeli u austrijskoj Vojnoj granici koja se delila na sledeće regimente, tj. pukovnije: Lička, Ogulinska, Slunjska, Križevačka, Đurđevačka, Brodska, Gradiška, Petrovaradinska, Prva Banska, Druga Banska i Šajkaški bataljon.

U kulturnom, religioznom i političkom pogledu čitava srpska populacija na prostorima Habsburške Monarhije je bila pod jurisdikcijom Karlovačke mitropolije koja se sa svoje strane delila na osam vladicihantava. Treba istaći da austrijske vlasti nisu nikada priznale Srbe iz Habsburške Monarhije za "politički narod". Vekovna borba Srba u Trojednici (Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija) da dobiju status "političkog naroda", tj. "nacije", se pretvorila u XIX i XX veku u oštro sukobljavanje srpskih i hrvatskih političara i ideologa oko pitanja naziva zvaničnog jezika na prostoru Hrvatske, Dalmacija i Slavonije: *hrvatskog*, *hrvatsko-srpskog*, *srpsko-hrvatskog*, *hrvatskog ili srpskog*, *jugoslovenskog*, itd. Jedan od glavnih razloga za ove sukobe oko zvaničnog naziva jezika ali i upotrebe pisma između Srba i Hrvata pored političkog je bio i taj što su već sredinom XIX veka oba naroda shvatila da je jezik jedan od najvažnijih kriterijuma nacionalne identifikacije. Tako je još 1755. g. u nameri da podigne nacionalnu svest Hrvata u Zapadnoj Ugarskoj, franjevac Lovro Bogović objavio u Bratislavi knjižicu *Hisa zlata* – molitvenik i pesmaricu napisanu na hrvatskom jeziku gradišćanskih Hrvata. Istu funkciju je imala i knjiga Johanna (János) Csaplovics-a *Kroaten und Wenden in Ungarn* izdata 1828. g. u Bratislavi u kojoj se isticalo da je jezik gradišćanskih Slovena – hrvatski. Godine 1796. u Vrhovčevoj štampariji u Zagrebu je objavljena *Njemačka gramatika horvatskog* (kajkavskog, primedba V. B. S.) jezika, dok se iste te godine pojavljuje knjiga Josipa Sipiše *Temelji žitne trgovine polag narave i događajev* u kojoj se autor zalaže za jezičko jedinstvo Hrvata radi lakše trgovine i prometa roba. Josip Kundek (1809. g.– 1857. g.) je 1832. g. objavio *Reč jezika narodnoga* u kome poziva Hrvate da ne zaborave svoj nacionalni jezik, državnost i slavu. Iste 1832. g. Juraj Rukavina, potkapetan novoizabranog hrvatskog bana Franje Vlašića, se zahvalio na dužnosti govorom u Hrvatskom saboru održanom na hrvatskom jeziku. Bio je to prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru.

O značaju jezika kao jednog od najbitnijih nacionalnih simbola među Južnim Slovenima je krajem XVIII i početkom XIX veka govorilo nekoliko hrvatskih delegata na zasedanjima mađarskog državnog sabora (Dieta). Tako su na zajedničkom saboru u Požunu 1790. g.–1791. g. (Bratislava, Pressburg) hrvatski zastupnici Nikola Škrlec, Josip Keresturi i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovec istupili protiv uvođenja mađarskog jezika kao službenog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji smatrajući da bi takva odluka vodila nacionalnom odnarođavanju Hrvata. Tada se javila ideja među hrvatskom inteligencijom u Križevačkoj županiji da se mađarizaciji može jedino uspešno suprotstaviti uvođenjem *hrvatskog* (tj. kajkavskog) jezika kao službenog u Hrvatskoj-Slavoniji. Borbu hrvatskih zastupnika protiv uvođenja mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj i Slavoniji je odlučno podržao 1791. g. Hrvatski (tj. Hrvatsko-Slavonski) sabor na kome se prvi put istakla potreba za uvođenjem *ilirskog* (tj. štokavskog ali u smislu hrvatskog) jezika u gimnazije, akademije i univerzitet. Godinu dana kasnije, Franjo Bogdanić je u Beču podneo molbu da mu se dopusti izdavanje nedeljnika za hrvatske zemlje na ilirskom (tj. hrvatskom) jeziku na oba pisma – ćirilici i latinici. Hrvatski sabor je 1805. g. na svom zasedanju u Varaždinu odobrio istupanje svojih zastupnika predvođenih biskupom Maksimilijanom Vrhovcem na zajedničkom saboru protiv nastojanja ugarskog plemstva da se mađarski jezik uvede kao obavezni predmet u hrvatske škole.

Ugarski sabor (Dieta) je ponovo 1811. g. pokrenuo pitanje učenja mađarskog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji. Suštinu hrvatsko-mađarske borbe oko jezika u Hrvatskoj i Slavoniji je obrazložio hrvatski zastupnik Petrović na zasedanju mađarske Diete 4. decembra 1807. g. koji je izjavio sledeće prilikom debate o uvođenju mađarskog jezika kao zvaničnog državnog jezika na čitavom prostoru krune Sv. Ištvana što znači pravno i u Hrvatskoj i Slavoniji: “Kraljevina Slavonija i Hrvatska nemaju baš ništa protiv toga da se njegovanje mađarskoga jezika prikladnim sredstvima promiče u Kraljevini Ugarskoj, ali nikako ne mogu pristati niti dopustiti da se opća potreba toga jezika javnim zakonom uvede ili naredi da se uvede, pogotovo ne u obavljanju javnih poslova u Kraljevinama. Kraljevine, naime Hrvatska i Slavonija nisu neke oblasti slične županijama Kraljevine Ugarske, već su cjeloviti narodi, kao što je narod i Kraljevina Ugarska. Dakle, onim istim pravom kojim Kraljevina Ugarska namjerava mađarski jezik promicati u Ugarskoj, to isto pravo imaju i Kraljevine Hrvatska i Slavonija da u njihovoj sredini promiče hrvatski i slavonski jezik... Isto tako kao što Hrvati ne mogu zahtijevati da se u Ugarskoj promiče hrvatski jezik, ni Ugri ne mogu očekivati da Hrvati i Slavonci zabace svoj narodni jezik i prihvate mađarski...” [Vrhovec 1987, 252–253]. Pored potvrde da je jezik jedna od najbitnijih komponenti nacionalnog određenja, ovaj deo Petrovićevog govora u mađarskoj Dieti otkriva još jednu bitnu komponentu hrvatske političke ideologije s početka XIX veka. Naime, po istom principu koji je važio u Kraljevini Ugarskoj a koja je imala status “političkog naroda”¹ pa je prema tome mađarski jezik

¹ U Mađarskoj, pre početka XIX veka, kao i u drugim evropskim srednjovekovno-feudalnim državama, etnički faktor nije igrao skoro nikakvu ulogu u formiranju ideje o “političkom narodu”. Koncept “mađarskog političkog naroda” se odnosio na feudalnu aristokratiju bez obzira na njeno etničko poreklo. Zajednička komponenta aristokratskih krugova je bila ta da su oni komunicirali među sobom kao i sa kraljem i dvorom na latinskom jeziku bez obzira koji im je bio maternji jezik. Dakle, poznavanje “univerzalnog” latinskog jezika je bio *conditio sine qua non* za opstanak među članovima *gens Hungarica* ili *natio Hungarica*. Međutim, sa pojavom romantičarskog nacionalizma početkom XIX veka odnos jezika i

smatran zvaničnim državnim jezikom, Petrović je tražio da se hrvatski jezik proglasi za zvanični državni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji s obzirom da su ove dve oblasti prema hrvatskoj političkoj ideologiji imale status “političkog naroda”¹.

Ovakvu koncepciju hrvatske političke ideologije prema kojoj su samo Hrvati i hrvatski jezik bili priznati za “politički narod” u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno u čitavoj Trojednoj Kraljevini, Srbi sa ovih prostora nikada nisu prihvatili i u toku čitavog XIX i XX veka su se ogorčeno borili da se srpski narod i njegov jezik pored hrvatskog naroda i njegovog jezika prizna za “politički narod” Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Tako je na primer, zvanično preimenovanje *hrvatsko-srpskog jezika* u “Božićnom” ustavu Republike Hrvatske iz godine 1990. u *hrvatski jezik*, kao i ukidanje ćiriličkog pisma proglašavanjem latinice za zvanično pismo u Hrvatskoj, faktički značilo gubljenje statusa “političkog naroda” Srba u toj republici koji su oni uživali nakon Drugog svetskog rata ali tek nakon nezapamćenog etnocida počinjenog nad njima u čitavoj svetskoj povesci kako je to zapazio Hitlerov lični opunomoćenik za Jugoistočnu Evropu dr. Herman Nojbahter.² Ovim ustavom je etničkim Srbima “obezbeđen” *hrvatski književni jezik* kao nacionalni koji je faktički bio srpski narodni govor. Tu činjenicu je još 1846. g. potvrdio Ljudevit Gaj u svom članku *Čije je kolo?* koji je štampan u № 31. od 1. avgusta u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* napisavši: “Ta n.p. sav svet znade i priznaje, da smo mi (hrvatski ilirci, primedba V. B. S.) književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama ni izdaleka nije na um palo ikada tvarditi, da to nije sèrbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikom, što mi Hèrvati s bratjom Sèrbljima sada jedan književni jezik imamo”. Očito je da je književni jezik Hrvata koji su prihvatile vođe Ilirskog pokreta kako za Vuka tako i za Lj. Gaja bio *srpski*, ali je već za Vatroslava Jagića književni jezik Hrvata bio *hrvatskosrpski* da bi krajem XX veka taj jezik bio nazivan (samo) kao *hrvatski književni jezik*.

Faktički se dogodilo da su srpska deca nakon 1990. g. u školama u Republici Hrvatskoj primorana da svoj sopstveni jezik, koji je postao standardni jezik Srba i Hrvata, nazivaju *hrvatskim jezikom*. Stoga se *hrvatski književni jezik* može smatrati metodom denacionalizacije i asimilacije Srba na prostorima Hrvatske nezavisne

---

natio Hungarica se promenio utoliko što je mađarski jezik zamenio latinski pa se podrazumevalo da svi pripadnici “mađarskog političkog naroda” govore mađarskim jezikom u službenoj komunikaciji bez obzira na njihov maternji jezik. Slučaj sa srednjovekovnim shvatanjem pojma *natio Poloniae* je bio isti: samo su predstavnici feudalne aristokratije bili obuhvaćeni ovim pojmom [Carr 1945, 3].

¹ Zastupnik Petrović je razlikovao “hrvatski jezik” od “slavonskog jezika”. Lično sam sklon hipotezi da se u ovom slučaju pod “hrvatskim jezikom” podrazumevao kajkavski dijalekt dok se “slavonski jezik” može poistovetiti sa štokavskim dijalektom. Tačnost ove hipoteze se može dokazati činjenicom da se na prostoru Slavonije upotrebljavao štokavski dijalekt usled velikog priliva štokavskih doseljenika. Po nekim koncepcijama hrvatske političke ideologije iz XIX veka se pod terminom “Hrvatska” podrazumevao kajkavski deo istorijske Hrvatske, tj. samo severozapadne oblasti današnje Republike Hrvatske.

² Ustav Republike Hrvatske je proglašen 22. decembra 1990. g. Tim ustavom je srpski narod u Hrvatskoj od konstitutivnog elementa proglašen za nacionalnu manjinu. To je imalo za posledicu da se za zvanični jezik u Republici Hrvatskoj proglasi jezik nacionalne većine (hrvatski) a naziv jezika nacionalne manjine (srpski) izbacilo iz upotrebe. Prethodni zvanični naziv jezika na prostoru Socijalističke Republike Hrvatske je glasio *hrvatsko-srpski*. Na taj način su hrvatske vlasti primenile načelo *čija je zemlja njegov je i jezik*. Sličan proces je uskoro usledio i u Republici Srbiji kada je zvanični srpsko-hrvatski jezik preimenovan u srpski jezik (s tom razlikom da je broj Hrvata u Srbiji (1,1%) bio neuporedivo manji od broja Srba u Hrvatskoj (12%)).

(“neovisne”) države. Ove mere kao i uklanjanje ćirilickog natpisa mesta Knin na ulazu u taj grad od strane hrvatske policije iste te godine je imalo za posledicu, pored ostalih faktora, oružanu pobunu Srba na prostorima Banije, Like i Korduna. Konačno, izdato je u Zagrebu nakon 1991. g. nekoliko rečnika razlika između hrvatskog i srpskog jezika kojima se jasno stavlja do znanja da se ovde radi o dva jezika i dva naroda [Brodnjak 1991; Brodnjak 1992; Krmpotić 1992].

Gore navedeni primeri potvrđuju da je pitanje jezika i pisma među Južnim Slovenima bilo jedno od gorućih tema u poslednja dva veka baš iz razloga što se pored religiozne pripadnosti nacionalna identifikacija na ovim prostorima vršila kroz jezik i pismo¹. To jasno potvrđuje istupanje hrvatskih zastupnika na zasedanju Diete u Požunu 1825. g.–1827. g. protiv zahteva ugarskih delegata da se mađarski jezik uvede u sve zemlje krune Sv. Ištvana kao obavezni nastavni jezik. Tom prilikom je hrvatski protonotar (prvi beležnik) Josip Kušević 1826. g. osporio ugarskoj Dieti pravo da odlučuje o upotrebi jezika u Hrvatskoj i Slavoniji. Međutim, na zasedanju Diete 1830. g. u Požunu, mađarski zastupnici su osporili hrvatsku političko-pravnu teoriju o hrvatskim municipalnim pravima (*iura municipalia*) tvrdeći da Hrvatska i Ugarska nisu udružene kraljevine (*regna socia*) već su hrvatske zemlje deo ugarskih zemalja (*partes subjectae*) pa stoga mađarski jezik mora biti proglašen službenim i nastavnim jezikom u Hrvatskoj i Slavoniji. Tada je Josip Kušević u nameri da odbrani hrvatsko pravo na zvaničnu upotrebu nacionalnog jezika u Trojednici napisao brošuru *Iura municipalia...* (O posebnim pravima i ustavu Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije) dokazujući da je Trojednica oduvek imala svoja prava i poseban državopravni odnos prema Ugarskoj. Ujedno, ovaj Kuševićev spis predstavlja prvu formulaciju hrvatskog državnog prava na kojem će se kasnije temeljiti politička ideologija hrvatskih “pravaša”, odnosno političko učenje o posebnom “državotvornom” položaju Hrvatske u Ugarskoj. Ipak, borbu hrvatskih zastupnika u mađarskoj Dieti za očuvanje prava na upotrebu nacionalnog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji nisu podržavali Srbi iz Trojednice upravo stoga što se na osnovu *Iura municipalia...* zahtevala zvanična upotreba *hrvatskog* a ne *hrvatsko-srpskog* jezika što je od strane Srba tumačeno kao nepriznavanje postojanja srpskog naroda u Trojednici.

Isto kao i Hrvati i Srbi su imali svoja “istorijska prava” na prostorima Habsburške Monarhije koja su bila utemeljena carskim privilegijama izdavanim i potvrđivanim od 1690. g. Međutim, carske privilegije Srbima su bile nekompletne i najčešće se u praksi nisu primenjivale bar ne u punom obimu. Privilegijama je uspostavljena crkvena i školska autonomija Srba u Habsburškoj Monarhiji. Obaveze Srba sa prostora Vojne granice su bile definitivno utvrđene tzv. Ustavom za Vojnu granicu. Ovaj ustav (tj. *Osnovni zakon za Vojnu granicu*) je izdat 1807. g. od strane austrijskog Ratnog saveta.

Srpski građanski stalež sa prostora civilne Slavonije i Srema je brojčano premašivao srpske građane sa područja Hrvatske. Najjači centri srpskog građanskog staleža Slavonije i Srema tokom čitavog XIX veka su bili: Osjek-donji grad, Vukovar,

¹ Koliko je među Južnim Slovenima bilo važno pitanje pisma, tj. u hrvatsko–srpskom slučaju pitanje latinice i ćirilice, kao nacionalnog identifikatora može poslužiti opis uloge ćirilice u Hrvatskoj dat u *Hrvatskom Političkom Leksikonu*, Prvi dio A-O, autora Hrvoja Sosića, Rijeka: Tiskara Rijeka, 1993, s. 85: “Ćirilica: u srpskoj verziji sredstvo jugosrpske okupacije Hrvatske i odnarođavanja Hrvata od najranijeg djetinjstva. Latinično pismo službeno je pismo u Republici Hrvatskoj po Božićnom Ustavu od 22. XII. 1990.”

Ruma, Irig i Pakrac dok je Zagreb krajem XIX veka postao najznačajniji ekonomski, kulturni i politički centar Srba na čitavom prostoru Habsburške Monarhije, tj. Austro-Ugarske.

Od kraja XVIII veka pa do sredine XIX veka broj Srba u Habsburškoj Monarhiji, tj. na području pod jurisdikcijom Karlovačke mitropolije (bez Dalmacije i Bokokotorskog zaliva), se kretao ovim tokom: 1792. g. je bilo 667,247 Srba (od toga 322,885 na području Vojne granice i 344,362 u Provincijalu); 1821. g. je bilo 750,379 Srba (367,091 u Vojnoj granici i 383,288 u Provincijalu) dok je 1847. g. bilo 896,902 Srba (481,323 u Vojnoj granici i 415,579 u Provincijalu). Srpska pravoslavna dijeceza u Dalmaciji je početkom XIX veka obuhvatala čitavu jadransku obalu ove provincije. Kotor i Dubrovnik su izdvojeni u posebnu episkopiju 1870. godine. Prema podacima Zadarske pravoslavne episkopije na njenom prostoru je živelo 81,164 Srba (tj. pravoslavnih) sredinom XIX veka [Nikolajević 1850, 42].

Srpski kulturni centar u Habsburškoj Monarhiji je prvobitno bio Beč da bi sredinom XVIII veka to postala Budimpešta. Glavni razlog za premeštanje centra srpskog kulturnog života iz Beča u Budimpeštu je bila jaka cenzura carskih vlasti u glavnom gradu monarhije. Ipak, već krajem istog veka Novi Sad je umesto Budimpešte postao centar srpskog političkog, kulturnog i ekonomskog života da bi tu ulogu preuzeo na sebe Zagreb jedan vek kasnije. Veliku političku pobjedu su Srbi sa prostora krune Sv. Ištvana postigli kada je mađarska Dieta na svom zasjedanju u Požunu proglasila Srbe za ravnopravne građane Mađarske. Međutim, kao što se to događalo i ranije sa srpskim privilegijama ova ravnopravnost Srba u Mađarskoj nije poštovana u mnogim slučajevima u praksi.

Na kraju ove glave bitno je prikazati nekoliko zvaničnih statističkih podataka nacionalne i verske pripadnosti južnoslovenskog elementa na prostoru Habsburške Monarhije, tj. Austro-Ugarske, krajem XIX i početkom XX veka. Prema zvaničnim austro-ugarskim statističkim podacima na prostorima istorijske Mađarske, odnosno Krune Svetog Ištvana (uključujući Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu granicu), brojčano stanje Srba i Hrvata 1890. godine je bilo: 6,1% prema 9,0%; 1900. godine - 5,5% prema 8,7% i 1910. godine - 5,3% prema 8,8%. U Bosni i Hercegovini u 1910. godini je bilo grko-pravoslavnih 43,2%, muhamedanaca 32,2%, rimo-katolika 23,0% i Jevreja 0,6%. U istoj ovoj provinciji u 1910. godini je bilo Srba 42%, Hrvata 21% i muhamedanaca 34% [Kann 1977, 605–608].

“Srbi svi i svuda” - Lingvistički nacionalizam Vuka Stefanovića Karadžića

“Ako ne možeš da govoriš velškim jezikom znači ti nosiš pečat Engleza sa sobom svakoga dana. To je neprijatna istina”, *The Guardian*, 12. novembar 1990., s. 1.

Ideje evropskog romantičarskog nacionalizma i Južni Sloveni

Jedna od najmarkantnijih karakteristika kraja XVIII i početka XIX veka na prostorima čitave Evrope je pojava novog modela nacionalne (ali i lične) identifikacije koji se pojavio kao posledica Francuske buržoarske revolucije 1789. g.–1794. g. Taj novonastali model identifikacije je bio *nacionalizam* koji je, kako se to kasnije pokazalo, odigrao presudnu ulogu u unutrašnjoj destabilizaciji Habsburške Monarhije, Otomanske Imperije, Carske Rusije ali i Drugog Nemačkog Rajha. Južnoslovenski narodi, a pre svih Srbi i Hrvati, su još početkom XIX veka shvatili da je nacionalizam snažno oružje u njihovoj borbi za nacionalnu emancipaciju. Nije slučajno da je taj novi model identifikacije bio prvo prihvaćen od strane Srba i Hrvata na južnoslovenskim prostorima. Razlog za tu činjenicu je taj što su oba ova naroda već imala jako izgrađenu svest o posebnoj nacionalnoj pripadnosti koja je vukla korene još iz ranog srednjeg veka. Postojanje srednjovekovne srpske, odnosno hrvatske, državnosti je presudno uticalo na formiranje nacionalne svesti ova dva naroda. Političke i kulturne vođe Srba i Hrvata su shvatile da nacionalizam poseduje jaku mobilizacijsku snagu. Koristeći političke modele koji su već bili razvijeni u Francuskoj kao i kulturne modele pozajmljene prvenstveno od Nemaca, srpski i hrvatski nacionalni prvaci su već sredinom XIX veka uspeali da nametnu svoj način razmišljanja većini nacionalne inteligencije koja je prihvatila savremeni zapadnoevropski model grupne i pojedinačne identifikacije zasnovan ne na bazi profesionalnog rada, klasne pripadnosti i veroispovesti kao do tada, već na nacionalnoj osnovi.¹ Međutim, još na samom početku pojave nacionalizma na balkanskim prostorima njegovi ideolozi su se suočili sa veoma ozbiljnim problemom: kako “otkriti” pripadnost nacionalnoj grupaciji. Da bi se ovaj problem mogao uspešno rešiti bilo je potrebno pre svega odrediti “identifikatore” nacionalne pripadnosti.

Ovaj problem je među Srbima pokušao da reši Vuk Stefanović Karadžić koji je formulisao lingvistički model nacionalnog identifikovanja Srba. Kako među Srbima tako i kod drugih Južnih Slovena jezik je u XIX i XX veku igrao jednu od dominantnih uloga pri određivanju identifikacionih parametara nacionalne pripadnosti. Ubrzo je i kultura pored jezika postala drugi parametar posebne nacionalne osobenosti. Na taj način su Srbi i Hrvati u prvoj polovini XIX veka doživeli nacionalno osvešćivanje, prvo putem lingvističkog i kulturološkog prepoznavanja, odnosno etničkog grupisanja. Važnost samosvesti u procesu izgrađivanja nacije je možda najbolje oučio Voker Konor napisavši da nacija nije ništa drugo nego “samosvesna etnička grupa” [Connor 1994;

¹ U pojedinim slučajevima klasni i profesionalni interesi su imali odlučujući uticaj na političko odlučivanje, a na štetu nacionalnih interesa. Tako je na primer 1827. g. Hrvatski sabor zaključio da se u školama uči mađarski jezik kao obavezni predmet, jer su osiromašeni hrvatsko-slavonski plemići očekivali da će na taj način lakše dobiti neku od dobro plaćenih državnih službi.

Connor 1978]. Početkom XIX veka je među Južnim Slovenima jezik sve više i više shvatan kao jedan od najbitnijih elemenata “etničke samosvesti” pa stoga nije ni čudo što se u to vreme vodi velika borba među nacionalnim javnim radnicima oko zaštite “pravog” nacionalnog jezika ili njegove autentične dijalektološke varijante. Tako je Požežanin Antun Nagy (1774. g.–1847. g.), izdavač *Novog i starog kalendara hrvatskog*, godine 1818. g. “kajkavsku grafiju” zamenio “slavonskom” (tj. štokavskom) smatrajući da je to pravi “materinski jezik Horvatov, Slavoncem i Dalmatinom.” Međutim, samo godinu dana kasnije, sveštenik iz Jaske Tomaš Mikloušić (1767. g.–1833. g.) je izdao *Stoletni kalendar* u kome se zalagao za opštu upotrebu hrvatskog jezika, ali kajkavskog idioma koji je smatrao za izvorni hrvatski jezik a ne “slavonski jezik,” odnosno štokavsko narečje koje je vezivao (spravom) za Srbe.

Vodeći slavisti s kraja XVIII i prve polovine i sredine XIX veka, Pawel Josef Šafařík, Josef Dobrovský, Jernej Kopitar i Franc Miklošič su tvrdili da je izvorni govorni jezik Slovenaca bio kajkavski dijalekt, Hrvata čakavski (i kasnije delom kajkavski kao posledica kroatizacije kajkavskih Slovenaca) a Srba (i samo Srba) štokavski [Dobrovský 1792/1818; Šafařík 1955; Šafařík 1826; Šafařík 1833; Kopitar 1810; Kopitar 1984; Miklošič 1852/1879. Uporedi sa Kollár 1835]. Ovakvo mišljenje je izneo, na primer, P. J. Šafařík (1795. g.–1861. g.) u svom delu *Slowansky národopis*, Praha, 1955. (prvo izdanje 1842. g.), stranice 146–159. U ovom delu je Šafařík nazvao jezik kojim se govorilo u Dalmaciji “srpski jezik”. Ovakav Šafaříkov stav je bio žestoko kritikovan od strane Vjekoslava Babukića, jednog od najeminentnijih vođa hrvatskog Ilirskog pokreta, koji je nazivao jezik stanovnika Hrvatske i Dalmacije “horvatski” [V. Babukić 1842]. Na taj način su pioniri slovenske filologije kajkavski dijalekt (pravilnije rečeno narečje) pripisali etničkim Slovencima dok je etničkim Hrvatima ostao čakavski dijalekt kao izvorni i delom kajkavski kao posledica kroatizacije Slovenaca. Nemački filolog A. Leskien je decidno tvrdio 1914. g. da je jedino čakavski dijalekt izvorni hrvatski jezik [Leskien 1914, XX], dok srpski lingvista P. Ivić tvrdi da se hrvatsko ime među kajkavcima raširilo tek od druge polovine XVII veka [Ivić 1990, 10]. Tako je etnička teritorija autentičnog hrvatskog naroda svedena od strane prvih specijalista za slovensku filologiju na prostor govornog čakavskog dijalekta što će reći na teritoriju Istre, severozapadni deo istočne obale Jadranskog mora i ostrva u severnom Jadranu. Šafařík je shodno ovakvom stavu tvrdio da je pravih Hrvata bilo samo 801,000, pravih Slovenaca 1,151,000 a pravih Srba 5,294,000. Ovi poslednji su se delili na 2,880,000 pravoslavaca, 1,864,000 rimokatolika i 550,000 muslimana [Šafařík 1955, 144–150; Banac 1993, 80–82]. Prema njegovoj statistici iznetoj u knjizi *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Pest, 1826.), Srba, tj. štokavaca, “grkopravoroslavaca” je bilo: “a) Bugara 575.000, b) Srbijanskih Srba i Srba u Ugarskoj 1,150,000, c) Bosanaca 250,000, d) Crnogoraca 60,000, e) Slavonaca 247,000, i Hrvata (Srba u Hrvatskoj) 174,000”. Rimokatoličkih i pounijačenih Srba je bilo prema istoj statistici: “Lužičkih Srba 50,000”, dok je “protestantskih” Srba bilo: “Lužičkih Srba” 150,000. Šafařík je na istom mestu izveo zaključak na osnovu govornog jezika mesnog stanovništva da u “srpsko stablo” spadaju: Bugari, Srbi (tj. Srbi iz tadašnje Srbije, tj. Srbijanci), Bosanci, Crnogorci, Slavonci i Dalmatinci. Tako je prema njemu [Šafařík 1826] bilo nešto više od 3,000,000 onih koji su govorili štokavskim dijalektom, tj. etničkih Srba koji su živeli u četiri države (Srbiji, Crnoj Gori, Habsburškoj Monarhiji i Otomanskom Carstvu). Srpsko

jezičko narečje se delilo prema njemu na dve podvrste: a) bugarsku, i b) srpsku, dalmatinsku, bosansku itd; hrvatsko narečje je bilo jedinstveno dok se slovenačko ili vindsko narečje delilo na a) gornjokranjsku, i b) donjokranjsku podvrstu. Treba istaći i to da je Šafařik u svojoj knjizi *Geschichte...* sve Slovene podelio na “jugoistočne” i “severozapadne”. U prvu grupu su spadali Rusi, Srbi i Hrvati, a u drugu Slovenci (Wends), Česi, Slovaci, Poljaci i Sorabi (Lužićki Srbi). Tako je on kao što smo videli u toj knjizi pod Srbima podrazumevao Bugare, mađarske Srbe, otomanske Srbe, Bosance, Crnogorce, Slavonce i konačno Dalmatince. Međutim, u svom delu *Slowansky nàrodopis* iz 1842. g. on više ne uključuje Bugare u Srbe smatrajući ih posebnom granom Južnih Slovena polazeći od toga da Bugari ne govore štokavskim dijalektom. Šafařik je čakavske pesme naveo kao primer pesama na jedinom autentičnom i pravom hrvatskom jeziku [Šafařik 1955, 159].

Jasno je da je Pawel Josef Šafařik veoma dosledno razlikovao etnolingvističke Srbe rimokatolike i unijate od etnolingvističkih Hrvata. Mišljenja smo da je Šafařik smatrao, iako to nije direktno izneo, da su rimokatolićki i pounijaćeni štokavci u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u stvari bili pohrvaćeni etnolingvistićki Srbi. Ovakvo mišljenje deli i srpski lingvista i filolog Petar Milosavljević [Milosavljević 13–50]. Ipak, neophodno je istaći da je Šafařik u odeljku treće glave dela *Slowansky nàrodopis* koji nosi naslov “Ilirski jezik” srpsku književnost podelio na tri dela, tj. na onu koju su stvarali pravoslavni štokavci, rimokatolićki štokavci i na onu koja je pisana glagoljicom na “srpskom jeziku”. Shodno ovakvom njegovom stavu, nije nikakav kuriozitet što je u knjizi *Slowansky nàrodopis* Šafařik ubrojao među srpske štokavske rimokatolićke književnike Dubrovnika, Bosne, Hercegovine i Dalmacije i Ljudevita Gaja kome je maternji jezik bio kajkavski pored nemaćkog (oba roditelja su mu bili Nemci a on je rodom bio iz kajkavskih krajeva). To se dogodilo jednostavno stoga što je za Šafařika prava etnolingvistićka hrvatska književnost svedena na čakavštinu i delom kajkavštinu, a pošto je kajkavac Gaj počeo da piše štokavskim jezikom on je stoga prirodno ubrojan u “srpske” pisce. [Šafařik 1955, 114]. Sledeći istu logiku razmišljanja i primenjujući svoje stručno znanje, drugi slavista iz iste epohe, Slovenac Jernej Kopitar (1780. g.–1844 g.) je takođe veoma jasno razlikovao etnolingvistićke Srbe od etnolingvistićkih Hrvata na osnovu njihovih razlićitih jezika. Shodno tome, on je rimokatolićke Šokce kojima je govorni jezik bio štokavski smatrao, kao i Vuk, za Srbe a ne za Hrvate. Ipak, valja istaći i to da je Kopitar pobijao tezu Dobrovskog po kojoj je *staroslovenski jezik* bio u stvari starosrpski jezik. Ova teza je inaće nastala na osnovu pisanja vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita u *De administrando imperio* da su se u Makedoniji u solunskoj oblasti naselili Srbi. Shodno tome, Dobrovský je zaključio da je sv. Ćirilo stvorio prvo slovensko pismo (glagoljicu) na osnovu starog srpskog govornog jezika pošto je poznato da mu je kao uzor poslužio jezik Slovena (tj. Srba) iz okoline Soluna.

Inicijatori lingvistićko-kulturološkog prepoznavanja nacionalne grupisanosti među Južnim Slovenima su bili pripadnici male grupe intelektualaca koja je bila inspirisana nemaćko-romantićarskim idealizovanjem narodnih pesama i drugih folklornih tvorevina. Ova grupa intelektualaca je u stvari određivala grupnu pripadnost na osnovu zajednićkih tradicija. Nacionalna inteligencija toga doba je “otkrila” svoj maternji jezik koji je ubrzo proglašen nacionalnim jezikom ćitave etnićke grupacije koja poseduje istu ili slićnu tradiciju, kulturu, obićaje, itd. Međutim, ovaj “novootkriveni” maternji jezik

(tj. govorni narodni jezik) nije bio u isto vreme i nacionalni književni jezik, odnosno zvanični jezik kulture. Tako je Ljudevit Gaj (1809. g.–1872. g.) izdao 1830. g. u Budimu brošuru *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja* u kojoj je izneo predlog za novi pravopis Hrvata na kajkavskom jezičkom području. Gaj je tako počeo sa ortografskom reformom prema češkoj grafiji iz XV veka.

U većini slučajeva u to vreme su nemački, latinski i crkvenoslovenski (ovaj poslednji u nekoliko nacionalnih recenzija) bili književni jezici među Južnim Slovenima. Maternji, tj. izvorni nacionalni govorni jezik, je imao svoje jako uporište samo u ruralnim sredinama pa je shodno tome i često pogrdno nazivan jezikom “svinjara i govedara” [Duncan 1986, 294–314; Jovanović 2002]. Jezik kojim su govorili stanovnici ruralnih krajeva je prirodno bio nedovoljno sintaksički i stilski bogat onako kako su to zahtevali standardi tadašnje evropske književnosti. Međutim, bez obzira na ovaj bitan nedostatak, “seljački” jezik je ipak mogao da posluži kao dobra osnova za stvaranje književnog jezika zasnovanog na maternjem (tj. nacionalnom govornom) jeziku.

Kao logična posledica nacionalnog osvešćivanja južnoslovenskih naroda došlo je tokom XIX veka do stvaranja kulta nacionalne kulture, narodnih običaja, igara, nošnje i svega onoga što je označavano kao “narodno”.¹ Nacionalna inteligencija je takođe po ugledu na zapadnoevropske kulturne trendove toga doba nastojala da sistematizuje tekovine nacionalne tradicije i kulture koja je otkrivena kod običnog sveta. Tako je došlo do stvaranja antologija narodnih pesama i priča. Što se tiče moderne srpske kulture, ali isto tako i srpskog novovekovnog nacionalizma, karakteristično je to da je jedan srpski intelektualac, Vuk Stefanović Karadžić, ispunio sva tri gore spomenuta zadatka: 1) stvorio srpski književni jezik na osnovama maternjeg jezika, odnosno narodnog govora, 2) sistematizovao narodnu tradiciju i kulturne tekovine, i 3) definisao Srpstvo na lingvističkim (prirodnim) osnovama. Na taj način su postavljeni čvrsti temelji srpskoj nacionalnoj renesansi. Južnoslovenski nacionalni preporodi su sve do sredine XIX veka imali uglavnom karakter kulturnih i jezičkih pokreta radije nego političkih. Sa definisanjem nacionalne pripadnosti ovi kulturno-jezički pokreti dobijaju politički karakter.

Možda je od svih Vukovih savremenika hrvatski slavista Vatroslav Jagić (1838. g.–1923. g.) napisao najupečatljiviji nekrolog Vuku, njegovom delu i njegovim sveukupnim zaslugama za čitavu južnoslovensku kulturnu baštinu i, prema Jagiću (a u stvari sasvim pogrešno), jezičko jedinstvo Srba i Hrvata u svom delu *Zasluge Vuka Štefanovića Karadžića* koje je odlomak Jagićeve rasprave *Iz prošlosti hrvatskog jezika* štampane u *Književniku*, Zagreb, 1864.² Ipak, široj javnosti nije poznato da je Jagić na samom kraju ovog članka opravdavao Vuka što je sledio mišljenje svih onih gore spomenutih slavista, a na prvom mestu Kopitara, Dobrovskog i Šafařika, o razlikovanju Srba od Hrvata i njihovih jezika. Faktički je Jagić na prvi pogled opravdavao Vukove stavove iz njegovog teksta *Srbi svi i svuda*. Međutim, na istom mestu Jagić iznosi tezu (potpuno suprotnu od Vukove) da su jezici ova dva naroda isti, tj. da postoji samo jedan

¹ Idejne osnove modernog nacionalizma sa svim premisama kulta onog što je nacionalno južnoslovenski ideolozi su preuzeli od svojih nemačkih kolega a pre svega od nemačkog teoretičara Johana Gotfrida Herdera (Johann Gottfried von Herder) koji je odigrao ključnu ulogu u kreiranju savremenog nemačkog nacionalizma.

² Ovaj Jagićev rad se može naći u: Jagić V., *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948, s. 19–98.

srpsko-hrvatski ili *hrvatsko-srpski* jezik ali ne i dva odvojena jezika i naroda kao što je to Vuk stavio na papir godine 1836. Jagić obrazlaže tu Vukovu „zabludu” time što autor članka *Srbi svi i svuda* u vreme njegovog pisanja nije bio dovoljno upoznat sa pravim stanjem stvari na ovom naučnom polju jer u to vreme slavistika još uvek nije utvrdila pravu naučnu istinu o jednom jeziku i narodu Srba i Hrvata, tj. “o jednoj glavi sa dva oka”. Jagić je ipak na ovom istom mestu prečutao činjenicu da je Vuk sve svoje stavove iznete u članku *Srbi svi i svuda* još jednom i veoma decidno ponovio u svom odgovoru Bogoslavu Šuleku (1816. g.–1895. g.).

Naime, Šulek je objavio u zagrebačkom *Nevenu*, № 8, 1856. g. članak *Srbi i Hrvati* kojim je pokušao da pobije glavne teze koje je Vuk izneo u svom članku *Srbi svi i svuda*. Ovom prilikom je B. Šulek (pohrvaćeni Slovak) tvrdio: a) da su Hrvati i Srbi jedan narod, b) da im je jezik jedan odnosno isti ili zajednički, c) da im je stoga i književnost pisana tim jezikom zajednička, i d) da ih čak ni vera ne deli. Stoga on zaključuje na kraju članka: “Iz svega ovoga što sada rekoh, vidi se da su Hrvati i Srbi jedan narod, jednoga roda i koliena...Ako su pako bili jedan narod mora da su imali i jedan jezik, ta narodi se upravo jezikom razlikuju. Kakav je to jezik bio, kojim Srbi i Hrvati onda govorahu, kad su ovamo došli, o tom se samo toliko zna, da je bio od prilike onaj isti, koji je i dan danas; nu potanko se to neda ustanoviti, buduć da neima pisanih spomenikah od one dobe: prepirati se dakle o tom, u čem se je razlikovao jezik Hrvatah od jezika Srbah, to će reći iztraživati Markove konake. Ako je možda i bilo kakve razlike u njihovu jeziku, nestade je za ono tisuću godinah neprestanoga obćenja, miešanja i selenja” [Šulek 1856]. Šulek je u nameri da podrži svoj stav o narodnom i jezičkom jedinstvu Hrvata i Srba, međutim, upotrebio i jedan čist falsifikat. Naime, u istom članku je naveo tobožnje Vukove reči iz teksta *Srbi svi i svuda* koje u stvari Vuk nikada nije napisao: “i to da svi pametni Srbi i Hrvati priznaju, da su jedan narod” [Šulek 1856]. U svom odgovoru Šuleku Vuk je bio izričit: “...i sad mislim da su se stari Hrvati u jeziku razlikovali malo od Srba, i da su današnji Čakavci pravi njihovi ostaci i potomci, i da se po pravdi samo oni mogu zvati Hrvatima...glavna su staništa današnjijeh Čakavaca ostrva ili otoci Jadranskoga mora od Istrije do iza Korčule...Hrvati po pravdi mogu se zvati: 1) Svi Čakavci; 2) Kekavci u Kraljevini Hrvatskoj koji su se na to ime već obikli. Srbi po pravdi mogu se zvati svi Štokavci makar koje vjere bili i makar gdje stanovali...” [Karadžić 1861]. Vuk je ovde otvoreno optužio “hrvatske rodoljupce” da namerno nastoje da razore Srpstvo jer su oni jedini u Evropi odbacili osnovni princip lingvističkog nacionalizma, tj. da jedan narod može govoriti samo jednim jezikom i proglasili Hrvate za narod koji govori tri jezika: štokavski, čakavski i kajkavski/kekavski. Konačno, po Vuku, u tadašnjoj Kraljevini Hrvatskoj u stvari pravi etnički Hrvati gotovo da i nisu živeli, jer je većina čakavaca bila izvan te kraljevine. Stoga je Vuk uveo novi pojam: *Hrvaćani* pod kojim se podrazumevaju svi stanovnici Kraljevine Hrvatske bez obzira na njihovu etničku pripadnost, za razliku od pojma *Hrvat* koji se može odnositi samo na etničke Hrvate [Karadžić 1861]. Time je Vuk osporio osnovni princip teorije o hrvatskom državnom pravu po kome su svi stanovnici Kraljevine Hrvatske nazivani *Hrvatima*.

U XIX veku jugoslovenski narodi (Južni Sloveni koji su u XX veku živeli u zajedničkoj državi – Jugoslaviji) su naseljavali široke prostore Jugoistočne Evrope, pretežno centralne i zapadne delove Balkanskog poluostrva. Živeli su u okvirima dva carstva: Habsburškog (od 1867. g. Ausro-Ugarska) i Otomanskog, kao i u dve nezavisne

države Srbiji i Crnoj Gori (obe zvanično priznate kao takve na Berlinskom kongresu 1878. g.). Slovenci su naseljavali uglavnom kompaktnu teritoriju od Koruške na severu do reke Soče na zapadu, reke Mure na istoku i reke Kupe na jugu. Kao najmalobrojnija grupa jugoslovenskih naroda, Slovenci, katolici po veroispovesti, su govorili osobitim jezikom koji je vukao književne tradicije iz XVI veka. Početkom XIX veka većinu Slovenaca su činili nepismeni seljaci koji su živeli na zemlji koja je u ekonomskom i političkom smislu bila potčinjena etničkim Nemcima ili pak onima koji su govorili nemačkim jezikom. Katolički Hrvati su naseljavali prostore od Jadranskog Mora do reke Drave. Njihov govorni jezik (prema stavu zvanične hrvatske filologije od vremena Ilirskog pokreta do danas) se sastojao od tri dijalekta: 1) kajkavski, koji je bio sličan slovenačkom jeziku, 2) štokavski, koji je prema već navedenim nesrpskim slavistima Pawelu Josefu Šafařiku, Josefu Dobrovskom, Jerneju Kopitaru i Francu Miklošiču izvorno bio srpski dijalekt, i 3) čakavski, koji se smatrao od strane istih tih slavista izvornim hrvatskim dijalektom [Dobrovský 1792/1818; Šafařik 1955; Šafařik 1826; Šafařik 1833; Kopitar 1984; Miklošič 1852/1879]. U centralnim i zapadnim prostorima Balkanskog poluostrva živeli su Srbi sva tri verozakona raštrkani na širokom prostoru od Banije, Like i Korduna na zapadu do reke Timoka na istoku i donjeg toka reke Tise na severu. Ono što je najbitnije istaći u ovom trenutku, a što je od izuzetne važnosti za problematiku ovog rada, je to da je ogromna teritorija Balkanskog poluostrva, od Istre na zapadu pa do gornjeg Vardara na jugu bila naseljena Hrvatima i Srbima koji su između živeli na prostorima Dalmacije, Slavonije, Srema, Like, Korduna, Banije, Bosne, Hercegovine pa čak i u Bačkoj. Ovakva izmeđuanost Hrvata i Srba je presudno uticala da se tokom vremena među njima razvije jedan jedinstveni (novo)štokavski dijalekt kao govorni narodni jezik. Ali, treba istaći i to da danas među srpskim filozovima ima sve više pristalica teorije da je do pojave hrvatskog Ilirskog pokreta samo mali broj etničkih Hrvata govorio štokavski i da su "Ilirci" namerno uzeli srpski jezik za jezik hrvatskog naroda proglašavajući štokavski za književni jezik Hrvata [Milosavljević 1997, 38–50]. Štaviše, i neki nesrpski filolozi dele isto mišljenje. Na primer, ruski filolog Boris Unbegaun tvrdi između ostalog i da: "U Hrvatskoj, štokavska književnost datira tek od ilirske epohe, to jest druge trećine XIX veka. Ova kasna pojava se objašnjava činjenicom da je štokavski bio u Hrvatskoj uvezen dijalekt i da je, kao književni jezik, zamenio autohtoni kajkavski na kojem su prvi književni tekstovi pisani u XVI veku" [Unbegaun 1995, 16].

U okviru Zapadne grane južnoslovenskog jezika postojala su u Vukovo doba kao i danas tri narečja: 1) *štokavsko*, kojim se govorilo u Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Vojnoj krajini, Sremu, Bačkoj, Banatu i Srbiji, 2) *kajkavsko*, kojim je govorilo stanovništvo Kranjske i Severozapadne Hrvatske (Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske županije ili po Vuku "varmede"), i 3) *čakavsko*, koje je bilo u upotrebi na prostorima Istre, na Kvarnerskim ostrvima i jednog dela severne Dalmacije sa obližnjim jadranskim ostrvima.¹ U okviru štokavske dijalekatske grupe (narečja)

¹ Sva tri dijalekta su svoja imena dobila prema nazivu za upitnu zamenicu "šta"; u štokavskom "što/šta", u kajkavskom "kaj" i u čakavskom "ča". Prema jednoj od dijalektoloških karata "srpskohrvatskog jezika" taj jezik sa svojim narečjima i dijalektima je u Vukovo vreme teritorijalno bio rasprostranjen na sledeći način. Prvo, sastojao se od 1) čakavskog narečja, 2) kajkavskog narečja, 3) štokavskog narečja, i 4) torlačke dijalekatske grupe. Drugo, teritorijalna raspodeljenost ovih narečja bi bila ovakva: 1) *Čakavskim* narečjem

postojale su kao i danas tri dijalektske podgrupe: I) *ikavski*, II) *ekavski* i III) *ijekavski* (*jekavski*). Ova tri izgovora štokavskog narečja nisu imala (a i danas nemaju) jasno omeđane granice upotrebe među Južnim Slovenima ali se može konstatovati da se ekavski izgovor upotrebljava(o) u većem delu Srbije, ijekavski u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj gde se takođe govori(lo) i ikavskim izgovorom.¹ Reka Neretva je

---

se govorilo u oblastima grada Rijeke, Novog, reka Raše i Mirne u Istri, ostrvima Krku, Cresu, Rabu, Pagu, Ugljanu, Dugom Otoku, Kornatu, Čiovu, Drveniku, Šolti, Braču, Hvaru, Korčuli, Lastovu, u zapadnom delu poluostrva Pelješac, oko Trogira, Splita, Poljica, Ogulina, Modruša, Otočca, Senja, većem delu Žumberka i južno od Bojanaca. 2) *Kajkavskim* narečjem se govorilo u delu Centralne Istre, Gorskom kotaru, okolini Karlovca, Zagreba, Križevaca, Petrinje, Krapine, Koprivnice, Čazme, u Međumurju i Prigorju. 3) *Štokavsko* narečje se sastojalo iz sledećih dijalekata: a) *istočnohercegovački* (*ijekavski nove akcentuacije*) kojim se govorilo u Istočnoj Hercegovini, istočnom delu poluostrva Pelješac, Severozapadnoj Crnoj Gori, Zapadnom Sandžaku, Centralnoj Baranji, u delu Zapadne Srbije (oko Užica, Čačka, Kosjerića, Tršića i u Azbukovici), u Istočnoj Bosni (oko Fojnice, Kreševa, Sarajeva, Vareša, Tuzle), u Severnoj Bosni (oko Ozrena, Maglaja, Trebave, Bosanskog Broda, Bosanske Kostajnice) u najvećem delu Zapadne Bosne, u Hrvatskoj na prostorima Banije, Krbave, Gackog polja, i u Zapadnoj i Centralnoj Slavoniji oko Osijeka, Bjelovara, Virovitice, Papuka; b) *zetsko-lovčenski dijalekt* (*ijekavski stare akcentuacije*) kojim se govorilo na Crnogorskom primorju, u Jugoistočnoj Crnoj Gori, Istočnom Sandžaku i na istočnim obalama Bokokotorskog zaliva; c) *šumadijsko-vojvođanski dijalekt* (*ekavski*) govoren u Južnoj i Centralnoj Bačkoj, Severnom i Centralnom Banatu, Sremu, Zapadnoj Šumadiji i Severozapadnoj užoj Srbiji oko Valjeva, Šapca kao i u Pocerini i Mačvi. Ovim dijalektom se govorilo i u delu rumunskog Banata od Temišvara do Dunava i u rumunskom Pomorišju; d) *kosovsko-resavski dijalekt* (*ekavski*) koji je govoren u Metohiji, Severnom Kosovu, oko Kopaonika, od Ibra do Kraljeva i Kruševca, u dolini Velike Morave, Levaču, Centralnoj i Severnoj Šumadiji, oko Resave, Mlave, Homolja, Timočke krajine i u Jugoistočnom Banatu u okolini Vršca i Bele Crkve; e) *govori sa nezamenjenim "jatom"* kojima se govorilo u Banatskoj Crnoj Gori u Rumuniji i banatskom Karaševu u Rumuniji (južnoslovenski Karaševci ili Krašovani su se doselili u kasnom srednjem veku iz Istočne Srbije u oblast Karaševo u rumunskom Banatu. U narednim vekovima su se pokatolili i pod dejstvom propagande rimokatoličkog sveštenstva slatog iz Hrvatske postali su Hrvati po osećanju. Oni su dobar primer potvrde pravila da rimokatolički etnički Srbi vremenom postaju nacionalni Hrvati); f) *mlađi ikavski dijalekt* govoren u Zapadnoj Hercegovini od Mostara do iza Livna, u Centralnoj Bosni oko Jajca, gornjeg Vrbasa, Lašve, u Centralnoj i Severnoj Dalmaciji od Neretve do Novog uključujući okolinu Šibenika, Zadra i oblasti Biokova, Podgorja, Zapadne Like i okolinu Liča, u Severnoj Bačkoj, kao i u delovima Severne i Zapadne Bosne (oko Bihaća, Banja Luke i Dervente); g) *istarski ikavski dijalekt* govoren u zapadnom delu Istre od reke Raše do reke Mirne uključujući čitavu obalu Istre sa gradovima Pulum, Rovinjem, Porečom ali se u Peroji govorilo kajkavskim; i h) *slavonski dijalekt* kojim se govorilo u Južnoj Slavoniji (oko Slavanskog Broda, srednjeg i donjeg toka reke Orljave, Đakova, Vinkovaca, Orašja), u Severnoj Slavoniji oko Črnkovaca i Šaptinovaca i u Zapadnoj Bačkoj i jednom delu Baranje. 4) *Torlačka dijalekatska grupa* se sastojala od govornika koji su živeli na prostorima Centralnog i Južnog Kosova, čitave doline Južne Morave i od Niša do Stare Planine.

¹ Hrvatskom političkom rukovodiocu Vladimiru Bakariću, jednom od najbližih Titovih saradnika, je činjenica da "Crnogorci" govore i pišu ijekavskim izgovorom isto kao i "Bosanci" a Srbi ekavskim poslužila da 1978. g. proklamuje da književni jezik Srba nije isti sa književnim jezikom "Bosanaca" i "Crnogoraca". To znači da "Bosanci" i "Crnogorci" nisu isto što i Srbi. Upravo su hrvatski politički vrh i hrvatski lingvisti lansirali teoriju o "crnogorskom jeziku" [Bakarić 1978, 337–338]. Stoga i ne začuđuje mnogo činjenica da je 2010. g. baš u Zagrebu štampana „Gramatika crnogorskog jezika” od strane jednog „Crnogorca”(Adnan Čirgić, doktorirao na „crnogorskom jeziku” u Osijeku) i dva Hrvata (Ivo Pranjković i Josip Silić). Ova gramatika je, inače, prepis „Gramatike hrvatskog jezika” iz 2005. g. izdate u Zagrebu od strane Školske knjige čiji su autori upravo Ivo Pranjković i Josip Silić. Postojanje posebne etnolingvističke "bosanske" nacije je faktički proklamovano izdavanjem *Pravopisa bosanskog jezika* [Halilović 1996]. Takođe, objavljen je i *Pravopis crnogorskog jezika* 1997. g. [Nikčević 1997]. Današnji crnogorski lingvistički nacionalisti čak tvrde da je u XIX veku maternji jezik Crnogoraca postao osnovom standardnog jezika Srba, Hrvata i Bosanaca. Po njihovoj definiciji "crnogorskog jezika" to je jezik crnogorskog naroda kojim Crnogorci imenuju svoj deo štokavštine kojom takođe govore Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Konačno, pošto

predstavljala demarkacionu liniju između zapadnohercegovačkog ikavskog i istočnohercegovačko-dubrovačkog ijekavskog. Rimokatolički Srbin iz Dubrovnika, slavista i profesor, Milan Rešetar (1860. g.–1942. g.) je u svom članku *Die Čakavština un deren einstige und jetzige Grenzen*, *Archiv für slawische Philologie*, XIII, 1891. g. pravilno primetio da “Čakavština nije nikada dopirala do Dubrovnika, i ovaj grad je od početka bio štokavski” [Rešetar 1891, 383]. Rešetarova teza je bila da su Dubrovnik i njegovo zaleđe do reke Neretve, tj. Istočna Hercegovina, oduvek bili naseljeni samo Srbima jer se na ovoj teritoriji govorilo štokavskim ijekavskim dok se nacionalna teritorija Hrvata svodila na teritoriju zapadno od reke Neretve gde se govorilo čakavskim i ikavskim. B. Brborić napominje da se u dubrovačkom arhivu mogu naći na desetine dokumenata na latinskom jeziku u kojima se dubrovački jezik nazivao *lingua serviana* ali nikada kao *lingua croata*. Isti autor napominje da je u Dubrovniku vekovima postojala “nekakva” svest da Dubrovčani pripadaju Srbima i govore srpskim jezikom, dok među Dubrovčanima nema hrvatske etnojezičke svesti pre druge polovine XIX veka [Brborić 2001, 43–44, 68], tj. pre nego što je Dubrovnik postao deo rimokatoličke Habsburške Monarhije i pre nego što se počelo sa smišljenom kroatizacijom Dubrovčana. Milan Rešetar je takođe bio mišljenja da su štokavski ikavci u stvari bili bivši Hrvati čakavci koji su primivši štokavštinu uneli u nju čakavske elemente. Vuk Stefanović Karadžić je delio ovo mišljenje u svom članku *Srbi i Hrvati* iz 1861. g. gde kaže: “...Ikavci...za koje ja mislim da su negda bili Čakavci pak se posrbili poslije kad su Srbi iz Bosne i Hercegovine bježeći od Turaka navalili u njihove krajeve...” Ipak, Vuk je izneo još jednu teoriju o etnogenezi ikavaca i to u članku *Srbi svi i svuda* u fusnoti 15 gde kaže: “Gdjekoji naši ljudi misle i govore da su braću našu zakona Rimskoga (rimokatoličke Srbe, tj. štokavce, primedba V. B. S.) na ovo izgovaranje i nagovorili i natjerali njihovi sveštenici, da bi ih od nas (pravoslavne Srbe, tj. štokavce, primedba V. B. S.) bolje odvojili. Ovo će slabo ko za istinu primiti; ali svatko mora priznati da su potomci mnogijeh našijeh ljudi koji su zakon Rimski primili, navalice ostavili pređašnji svoj govor i primili ovaj da bi se od pređašnje braće svoje još više razlikovali a među novu još lakše umiješali”.

Jedan od najvećih protivnika gorespomenutog Rešetarovog mišljenja je bio njegov tast, vodeći hrvatski filolog Vatroslav Jagić koji je u članku *Nekoliko napomena povodom rasprave M. Rešetara o čakavštini*, štampanog u *Archiv für slawische Philologie*, XIII, 1891. g., tvrdio da se ne može dokazati da je Dubrovnik bio oduvek štokavski. Po njemu: “Načelna se pogreška krije u krivo postavljenim premisama, kao da kod Srba i Hrvata imamo posla sa dva, i baš samo sa dva strogo razlučena narečja (ili čak jezika!), od kojih je jedan od početka pa do danas bio i zvao se štokavski, a drugi isto tako od početka pa do danas čakavski”. Stoga je Jagić na istom mestu zaključio da “...ovaj biser (Dubrovnik, primedba V. B. S.) pripada jednako jednima i drugima (Srbima

---

narod, nacija i država ne mogu postojati bez svog posebnog jezika, stoga, prema crnogorskim nacionalistima, Crnogorci moraju imati i svoj sopstveni jezik. Drugim rečima, ukoliko nema crnogorskog jezika nema ni crnogorskog naroda, nacije niti crnogorske države [Nikčević 1997]. Upravo stoga su vlasti u Crnoj Gori i proglasile 2010. g. postojanje „crnogorskog jezika“ kao zvaničnog u ovoj državi pa stoga i ne začuđuje da se prema zagovornicima posebnog crnogorskog jezika svi toponimi u Crnoj Gori sa atributom *srpski* ne dovode u vezu sa Srbima već sa *srpom* (oruđe za žetvu žitarica). Međutim treba reći da su dva najveća državnika i pesnika iz Crne Gore—vladika Petar Petrović Njegoš i kralj Nikola I Petrović Njegoš—nedvosmisleno isticali da su Srbi i da govore i pišu srpskim jezikom.

i Hrvatima, primedba V. B. S.)” [Jagić 1891]¹. Faktički je Jagić bio protiv teze da je reka Neretva predstavljala od vajakada demarkacionu liniju između srpskog i hrvatskog jezika i naroda po kojoj je Zapadna Hercegovina hrvatska u kojoj se govori ikavski, a Istočna Hercegovina srpska u kojoj se govori ijekavski.

U svojoj reformi srpskog književnog jezika Vuk se rukovodio idejom da nacionalni književni jezik mora biti zasnovan na narodnom govornom jeziku prema devizi “piši kao što govoriš”. Jedna od osnovnih ideja koja se krila iza ove devize i Vukove reforme bila je ideja o duhovnoj integraciji čitavog srpskog naroda, ideja koju je prvi put postavio Srbin Dositej Obradović (1738. g.–1811. g.) pred kraj XVIII veka. Dositej je u svom “Pismu Haralampiju”, tekstu koji je deo njegovog autobiografskog dela *Život i priključenja* jasno stavio do znanja da je glavni razlog zašto se opredelio da piše na narodnom jeziku sledeći: “Moja će knjiga napisana biti čisto srpski, kako god i ovo moje pismo, da je mogu razumeti svi srpski sinovi i kćeri, od Crne Gore do Smedereva i do Banata...Ko ne zna da žitelji črnogorski, hercegovski, bosanski, servijski, horvatski (kromje muža), slavonski, sremski, bački i banatski (osim Vlaha) jednim jezikom govore?...zakon i vera mogu se promeniti, a rod i jezik nikada...Za sav dakle srpski rod ja ću prevoditi slavnih i premudrih ljudi misli i sovjete, želeći da se svi polzuju...ja ću pisati za um, za srce i za naravi človečeske, za braću Srblje, kojega su god oni zakona i vere” [Obradović 1975]. Jasno je da Dositej i pre Vuka i pre ostalih slavista razlikuje narode ne po veri već po jeziku.

Susret u Beču i poznanstvo Vukovo sa Slovencem Jernejem Kopitarom (1780. g.–1844. g.) je presudno uticao na ovog prvog da otpočne sa reformom srpskog književnog jezika. Zanimljiv je i bitan stav nekih srpskih istoričara i filologa da je Kopitar podstičući Vuka na ovaj korak imao skrivene političke ciljeve. Naime, prema ovim istraživačima, Kopitar se kao austroslavista borio da uključi što veći broj Slovena u okviru Habsburške Monarhije. Da bi pridobio Srbe za taj svoj politički cilj primenio je strategiju odvajanja Srba od Rusa a to se po njemu moglo najbolje sprovesti ako Srbi odbace posrbljen *ruskoslovenski* jezik kao svoj književni jezik i počnu pisati svojim narodnim jezikom [Milosavljević 1997, 25–26; Samardžić 1997]. Vuk je prihvatio ovu Kopitarovu ideju o srpskom govornom (narodnom) jeziku kao srpskom nacionalnom književnom jeziku.

Vuk Stefanović Karadžić je reformišući, tj. faktički stvarajući, srpski književni jezik u prvoj polovini XIX veka uzeo ijekavski izgovor štokavskog narečja centralnih i istočnih delova Hercegovine za njegovu formu. Vuk je odlučivši se za narodni govorni jezik kao književni jezik Srba u početku smatrao da svako treba da piše onim izgovorom koji mu je bio maternji, tj. ekavci ekavicom, ijekavci ijekavicom i ikavci ikavicom. Međutim, ubrzo je ustanovio da ovakvo rešenje ne dovodi do faktičkog duhovnog ujedinjenja Srba pa se konačno opredelio za štokavsku ijekavicu. Razlog za ovakav izbor je bio trojak: prvo, ovim izgovorom su mu pevane narodne junačke pesme koje je Vuk sakupljao; drugo, Vuk je smatrao da je hercegovački izgovor štokavskog narečja najčistiji odnosno najbliži pravom narodnom jeziku; i treće, ovim izgovorom se

¹ Ipak, „najveći sin naših naroda i narodnosti“, Josip Broz Tito, je nakon 1945. g. odlučio da Dubrovnik ne pripada podjednako i Srbima i Hrvatima već samo Hrvatima pa se tako čitava teritorija ove bivše nezavisne republike našla u hrvatskoj federalnoj jedinici u okviru Jugoslavije, tj. današnjoj (nakon 1991. g.) međunarodno priznatoj nezavisnoj državi Republici Hrvatskoj. U ovom gradu danas više nema Srba.

govorilo u njegovom rodnom Tršiću u Zapadnoj Srbiji koja je bila naseljena upravo imigrantima sa prostora Istočne Hercegovine. On je u stvari izabrao izgovor svog rodnog kraja [Ivić 1997, 38]¹, odnosno dijalekat i izgovor njegovih hercegovačkih predaka iz Drobnjaka.²

U Vukovoj tzv. *Primjetbi* koja je deo njegove *Pismenice srpskoga jezika*, Beč, 1814. g., izvršena je podela srpskog jezika, tj. štokavštine, na tri “narečja”: 1) hercegovačko, 2) sremsko, i 3) slavonsko [*Sabrana dela Vuka St. Karadžića* 1968, 112]. Podela je izvedena na osnovu kriterijuma zamene glasa “jat”. Vuk je u *Predgovoru Srpskog rječnika*, Beč, 1818. g., ova tri izgovora nazvao kao 1) ercegovačko, 2) sremsko, i 3) resavsko, dok je u *Bečkom književnom dogovoru* iz 1850. g. spominjao 1) južno, 2) istočno, i 3) zapadno narečje. Smatramo da se u sva tri gore navedena slučaja radi o ijekavskom, ekavskom i ikavskom izgovoru štokavštine a ne o čakavskom, štokavskom i kajkavskom narečju “srpskohrvatskog” jezika. Dakle, Vuk je hercegovački, tj. ijekavski, izgovor nazivao i “južno narečje”. Treba napomenuti i to da je ijekavskim izgovorom napisan najveći deo slavne dubrovačke književnosti koja je kao “zajednička” Srbima i Hrvatima kasnije od strane jugoslovenskih integralista predstavljana kao kamen temeljac njihovom jezičkom, kulturnom i na kraju političkom ujedinjenju. Ova činjenica je takođe poslužila mnogim srpskim i hrvatskim projugoslovenski orijentisanim intelektualcima da se zalažu za stvaranje jednog jedinstvenog “jugoslovenskog”, odnosno “panjužnoslovenskog” jezika, koji bi poslužio kao osnova za jugoslovensko [Stokes 1974] ili čak šta više i južnoslovensko (sa Bugarima) ujedinjenje po primeru Italijana (1859. g.–1870. g.) i Nemaca (1866. g.–1871. g.) kojima je upravo zajednički jezik pružio osnovu za političko ujedinjenje u okviru zajedničke nacionalne države [Abrams 1953, 303; Jelavich, Jelavich 1993, 128–141, 170–207, 235–284; Stavrianos 1958, 425–467, 513–545]. Jedan od takvih “jugoslovenskih integralista” je bio i znameniti srpski filolog i predsednik Srpske akademije Aleksandar Belić (1876. g.–1960 g.). On je naime u dva maha 1935. g. i 1947. g. pogrešno interpretirao Vukove radove: *Pismenica srpskog jezika*, *Srpski rječnik* i pre svega *Srbi svi i svuda* kao dela kojima se dokazuje da je Vuk bio “ujedinilac Srba i Hrvata” u narodnom jeziku [Belić 1935; Belić 1947]. U oba ova slučaja, 1935. g. i 1947. g., zvanična državna politika je bila na liniji bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, tj. integralnog jugoslovenstva. Ovu politiku je Belić dosledno sledio što je konačno dovelo do potpisivanja *Novosadskog dogovora* 1954. g. o zajedničkom jeziku Srba i Hrvata koji je zvanično nazvan *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski*. Belić je u potpisivanju ovog dogovora igrao ključnu ulogu. Jasno je da je ovakvo rešenje u potpunosti odstupalo od osnovnih Vukovih stavova jer je on pravio jasnu razliku između srpskog i hrvatskog jezika i smatrao istovremeno da su i ćirilica i latinička “bukvica” pisma kojima su pisali Srbi (videti Vukov rad “Alphabeti serborum” u [Karadžić 1818]. Međutim, iz duha *Novosadskog sporazuma* se da lako zaključiti da se ćirilica smatrala srpskim a latinica hrvatskim pismom. Ipak, ono što je bitno istaći je to da je Vuk bio

¹ Milka Ivić takođe piše o značajnoj ulozi V. S. Karadžića u normiranju ekavske varijante srpskog književnog jezika [Ivić 1997, 73–79].

² Ipak, ispostavilo se da je “uz istočni govor ostala većina srpskih pisaca, te se za njega može reći da danas preovlađuje u srpskoj književnosti” [Кулаковски 1882, 201].

posve siguran da religiju ne treba uzimati kao primarni kriterijum nacionalnog određenja [Karadžić 1849, 30].¹

Treba zaključiti da Vuk nije birao srpski književni jezik između kajkavskog, čakavskog i štokavskog dijalekta već između ijekavskog, ikavskog i ekavskog izgovora “srpskog” štokavskog narečja. Ipak, mnogi filolozi i nefilolozi su bili kivni na Vuka zbog njegovog izbora štokavske ijekavice za srpski književni jezik smatrajući da je bilo bolje da je izabrao štokavsku ekavicu. To bi praktično značilo da je trebao da favorizuje jezik Srba iz Južne Ugarske, odnosno jezik Srba iz većeg dela novostvorene Kneževine Srbije gde je ekavica preovladavala. Njihovi argumenti su imali dva rezona. Prvo, Dositej, kao prvi ujedinitelj Srba na lingvističkim osnovama, je pisao ekavicom. Drugo, ekavci su bili najobrazovaniji, najkulturniji i najbogatiji deo srpskog naroda. Iako ovakvo rezonovanje ima jaku osnovu treba istaći da bi u slučaju prihvatanja “Dositejevog rešenja” (tj. da su Srbi prihvatili štokavsku ekavicu za svoj nacionalni književni jezik) srpska književna baština bi se u tom slučaju ograničila na samo one predele naseljene Srpstvom u kojima se govorilo ekavskim. Vuk je faktički svojim izborom ijekavice “prešao Drinu” i na veoma konkretan način sačuvao celovitost Srpstva što se dokazalo time da su srpski romantičari prihvatili za književni jezik kako Dositejevu ekavicu tako i Vukovu ijekavicu. Na primer, Branko Radičević je pisao ekavicom a Đuro Daničić ijekavicom. Jednostavno rečeno, Vuk je svojom jezičkom reformom i radom na prikupljanju srpske usmene narodne književnosti i njenom publikovanju uspeo da uključi i “prekodrinske” ili „zapadne” Srbe u jedinstveni korpus srpskog nacionalnog bića. Ipak je isto tako činjenica da je prihvatanjem Vukove reforme književnog jezika Srba ruski uticaj među Srbima znatno opao a austrijski se povećao. Upravo iz bojazni da će se to i dogoditi karlovački mitropolit Stevan Stratimirović je bio ogorčeni protivnik Vukove reforme insistirajući da *slavenoserpski* jezik i dalje bude Srbima književni jezik. Faktički, tek sa smrću karlovačkog mitropolita 1835. g. Vukova reforma je počela da odnosi sigurnu pobjedu.

Sigurno je najveća “nacionalna” zasluga Vuka Stefanovića Karadžića bila ta da je on postavio osnovu za jezičko i kulturno okupljanje Srba u jednu jedinstvenu nacionalnu celinu. To se može jasno videti na primeru Milana Rešetar koji je pišući o Dubrovniku i njegovom govoru tvrdio da su etnički Srbi živeli u Dubrovniku i da im je jezik bio srpski ali se nisu izjašnjavali da pripadaju Srbima iz prostog razloga što oni nikada nisu bili uključeni u srpsku državu jer je Dubrovnik oduvek uspevao da sačuva svoju nezavisnost. Drugim rečima, Dubrovčani su vezivali pojam Srpstva samo sa stanovnicima srpske države kojoj nikada nisu pripadali pa se stoga i nisu osećali Srbima (tj. stanovnicima države Srbije). Ipak, oni su to prema Rešetaru, koji je uostalom i bio Srbin iz Dubrovnika, oduvek bili jer im je jezik bio srpski. Bez obzira što su se Dubrovčani osećali da su nešto posebno u odnosu na Srbe to nikako ne znači da su bili Hrvati.² Može se steći utisak da je Rešetarov stav bio da Dubrovnik i njegovo duhovno

¹ O problematici Vukovog lingvističkog nacionalizma videti ukratko u [Simić 1991, 75–92].

² O ovoj problematici videti u Rešetar M., *Pregled razvitka dubrovačke lirike* što je predgovor njegovoj *Antologiji dubrovačke lirike*, Beograd, 1894.

blago netreba deliti između Srba i Hrvata, ali ako se to mora učiniti onda Dubrovnik pripada sigurno Srbima a ne Hrvatima i to prevashodno na osnovu jezika.¹

Bitno je naglasiti da je gore spomenuto ujedinjenje Italijana i Nemaca na lingvističkim osnovama bilo relativno lakše nego ujedinjenje Jugoslovena ili pak Južnoslovena prema istom principu. Razlog je bio taj što su Italijani lako došli do jednog “italijanskog” književnog jezika kao što su i Nemci to isto uradili sa “nemačkim” književnim jezikom dok se to ne može reći za Slovene na Balkanu jer u praksi nije postojao jedan jedinstveni južnoslovenski književni jezik. Italijani su se u XIX veku identifikovali kao Italijani onda kada su se italijanski intelektualci sporazumeli da standardizuju italijanski književni jezik na osnovama severnoitalijanskog dijalekta kojim se govorilo u Toskani i kojim je napisana klasična renesansna književnost Firence. Nakon toga je državna birokratija Italije svim sredstvima podržala ovu standardizaciju italijanskog jezika što je omogućilo da ona ubrzo postane opšteprihvaćenom ali i ozakonjenom.

Nacionalizmi iz XIX veka su širom Evrope, pa tako i na Balkanskom poluostrvu, bili neraskidivo povezani sa pitanjem jezika kao nacionalnog identifikatora. U to vreme je jezik smatran neophodnom komponentom nacionalnog bića [Anderson 1983, 123; Banac 1993, 70–115]. Neosporno je da je u to vreme većina nacionalnih pokreta na prostorima Istočne, Centralne i Jugoistočne Evrope kao svoj prvi zadatak nacionalnog preporoda postavila pred sobom kodifikaciju nacionalnog jezika kao neophodnog koraka ka budućoj nacionalnoj unifikaciji. Južnoslovenska nacionalna inteligencija iz XIX veka je smatrala da je kodifikacija nacionalnih jezika jedan prirodan, organski i neizbežan proces. Shodno takvom verovanju, kodifikacija jezika je među Južnim Slovenima najčešće sprovedena krajnje svesno i to uglavnom od strane male grupe književnika koji su po obrazovanju bili lingvisti. Kodifikacija jezika koju su oni izvršili na osnovama “narodnog jezika” je zatim sa njihove strane bila prosto nametnuta širokim narodnim slojevima putem propagande i narodnog obrazovanja.

Ubeđenje evropskih intelektualaca iz XIX veka da je lingvističko ujedinjenje nacije *conditio sine qua non* njenom kulturnom, ekonomskom i pre svega političkom ujedinjenju bilo je širokogrudo prihvaćeno od strane malobrojne nacionalne inteligencije Južnih Slovena. Ovo ubeđenje je imalo dvostruke posledice za razvitak južnoslovenskih nacionalizama u XIX veku [Tomšič 1956; Tkalčić 1919; Novak 1930]. Kao prvo, došlo je do niza jezičkih reformi u nameri da se južnoslovenski književni jezici kodifikuju, modernizuju ali i približe jedan drugom. To je bio tipičan primer sa hrvatskim i srpskim jezikom s tim što je “približavanje” ova dva jezika u vizijama jugoslovenskih ideologa imalo za cilj njihovu simbiozu koja bi poslužila kao čvrsta osnova kasnijem hrvatsko-srpskom političkom ujedinjenju, pa i ujedinjenju svih Južnih Slovena. Kao drugo, došlo je do stvaranja normi ili kriterijuma nacionalne identifikacije pri kojoj je jezik prihvaćen kao glavni identifikacioni element nacionalnog prepoznavanja i svrstavanja. Među svim Južnim Slovenima Vuk Stefanović Karadžić je bio prvi koji je izvršio kako “standardizaciju” svog nacionalnog srpskog jezika (i faktički hrvatskog iako mu to nije bila namera), tj. stvorio novi književni jezik Srba (i faktički Hrvata jer su

¹ Videti takođe o ovom problemu i Rešetarovu pristupnu besedu Srpskoj kraljevskoj akademiji 1940. g. pod naslovom *Najstariji dubrovački govor*. Ovu besedu je akademikima u Rešetarovom odsustvu pročitao tadašnji predsednik Akademije – Aleksandar Belić.

njegovu reformu srpskog književnog jezika prihvatile vođe hrvatskog nacionalnog preporoda) na osnovama narodnog govornog jezika srpskog seljaka po principu “piši kao što govoriš”. Ujedno je i postavio osnove lingvističkog nacionalizma stvorivši lingvistički model nacionalne identifikacije Srba.¹

Vukova teorija o “lingvističkom” Srpstvu

Vuk Stefanović Karadžić je svoje ideje o jeziku kao glavnom

identifikatoru nacionalne pripadnosti sistematski i koncizno izložio u članku *Srbi svi i svuda* (i ponovio u članku *Srbi i Hrvati*) kojim je ujedno položio temelje lingvističkom modelu definisanja srpske nacije. Ovaj rad je imao kao osnovni cilj da definiše Srpstvo, tj. da utvrdi kriterijum(e) za pripadnost srpskom etnikumu. Ovaj zadatak je Vuk Stefanović Karadžić ispunio potpuno u skladu sa vremenom u kome je živio: vremenom evropskog romantizma. Vuk je pišući ovaj članak bio potpuno pod uticajem ideja nemačkog romantizma koji je u to vreme bio vodeći kulturni pokret na prostorima Habsburške Monarhije gde je Vuk živio i radio.²

Vuk je u potpunosti prihvatio one ideje nemačkog romantizma koje su se odnosile na problem nacionalnog određenja.³ Naime, nemački intelektualci ovoga perioda su fenomen nacije shvatali i objašnjavali na taj način

¹ Stojan Novaković, istaknuti srpski istoričar i filolog, je o pitanju standardizacije književnog jezika pisao: “Jedan dijalekt, ako imade sreću da se izradi kao književni jezik, obično potčinjava sebi sve sitne dijelekte u okolo, dokle god idu opšti osnovi onoga narodnog jezika, ili dokle god mu se ostali srodni dijalekti iz okoline mogu lako prilagoditi” [Novaković 1888, 41].

² Nakon Napoleonovih ratova (1799. g.–1815. g.) u Evropi se kao dominantni pokreti i ideologije javljaju nacionalizam i liberalizam. Međutim, obe ove ideologije su postojale u doba romantizma i bile su pod njegovim snažnim uticajem. Romantizam se možda može najbolje definisati kao reakcija na ograničavajuće formalnosti i racionalnost neoklasičnog duha koji je vladao u doba prosvetljenosti. Romantizam je takođe predstavljao i preispitivanje osećajnosti, individualnosti kao i prihvatanje neformalnog i iracionalnog u umetnosti, književnosti i filozofiji. Romantizam je pozivao na emocije, slobodu pojedinca i spontanost delovanja i izražavanja. Dok je doba prosvetiteljstva svoje uzore tražilo u grčko-rimskom svetu, romantičari su se pozivali na doba srednjeg veka tražeći u njemu inspiraciju za svoje religiozne i nacionalne osećaje. Ovaj novi “medievalizam” se zasnivao na obnovljenom entuzijazmu za vrednosti i ideale srednjega veka, što je predstavljalo jedan od osnovnih segmenata romantizma. Romantičari su verovali da je “Evropa dosegla svoj najviši kulturni domet u vreme ovog briljantnog vremena (srednjeg veka, primedba V. B. S.), koje se pogrešno naziva ‘mračnim dobom’, kada je jedinstvena vera povezivala sve ljude i kada je uzvišena glava (papa, primedba V. B. S.) ujedinjivao sve političke snage” [Liptzin’s 1936, 68–72].

³ Poreklo nacionalnog jezika se kod nemačkih romantičara tražilo u srednjovekovnom dobu što je jedan od glavnih razloga za “neosporni entuzijazam za srednji vek” u nemačkim zemljama. Ovo nemačko oduševljenje srednjim vekom je imalo svoje korene u predromantičarskom *Sturm und Drang* pokretu

što su za osnovni kriterijum nacionalne pripadnosti smatrali jezik. Shodno ovakvom shvatanju, prema političkim teorijama nemačkog romantizma, *svi pripadnici jednog govornog jezika, bez obzira na trenutne državne granice, pripadaju naciji koja govori tim jezikom*. Šta više, jedinstvena nacija je imala prirodno pravo da živi u svojoj nacionalnoj (jedinstvenoj) državi. Ovakvu formulaciju nemačkog romantičarskog nacionalizma, koja je u suštini bila prihvaćena od Vuka Stefanovića Karadžića i primenjena na slučaj Srpstva, proklamovao je J. G. Fihte (1762. g.–1814. g.) u svojoj *Adresi nemačkoj naciji* (1807. g.–1808. g.) u kojoj je pozvao Nemce na nacionalno osvešćivanje i nacionalno ujedinjenje. Do tada, veoma amorfni koncept “nacije” dobija od Fihteovog vremena veoma precizno određenje postajući “životno-duhovni entitet” [Vardy, Vardy 1989, 7]. Pripadnici nacije, bez obzira gde oni živeli, imaju prirodno pravo da se ujedine kako duhovno tako i politički.¹ Za nemačke romantičare je slogan *jedan jezik – jedna nacija – jedna država* postao crvena nit koja ih je vodila ka nemačkom ujedinjenju pod Bizmarkom (Otto von Bismarck) 1871. g.

Ovako formulisana nemačko-romantičarska lingvistička formulacija nacionalne pripadnosti je primenjena na južnoslovensku stvarnost prve polovine XIX veka od strane Vuka Stefanovića Karadžića. Osnovna ideja Vukovog lingvističkog modela nacionalnog prepoznavanja Srpstva je bila da je *štokavski dijalekt (tj. govor) najznačajniji identifikator definisanja i prepoznavanja srpske nacije*. Shodno ovakvom idejnom okviru determinacije Srpstva, Vuk je tvrdio da su *svi pripadnici Južnih Slovena koji govore štokavskim dijalektom etnički Srbi ili su bili srpskog porekla ili su pak bili posrbljeni pripadnici drugih naroda* (ovo poslednje se naročito odnosilo na jedan deo ikavaca koji su po Vuku najverovatnije bili posrbljeni čakavci-Hrvati).

Vuk je tvrdio da je srpska nacija, na osnovu faktora jezika, predominantna među Južnim Slovenima. Po njemu, srpskim jezikom, tj. štokavskim dijalektom, su govorili stanovnici velike teritorije koja je obuhvatala sledeće oblasti:

- geografsku Srbiju (od Dunava i Timoka do Šar planine),
- Bosnu i Hercegovinu,
- Zetu
- Banat, Bačku, Srem,
- zapadnodunavski region od Osijeka do Sent Andreje,
- Slavoniju,
- delove Hrvatske,
- čitavo područje istočne jadranske obale od grada Trsta do reke Bojane (uključujući Dalmaciju sa Dubrovnikom), i
- Crnu Goru.

šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina XVIII veka. Koreni nemačkog romantizma se mogu naći u radovima F. G. Klopstoka (1724. g.–1803. g.), J. Mesera (1720. g.–1794. g.), I. Kanta (1724. g.–1804. g.), J. G. von Herdera (1744. g.–1803. g.) i mladog Getea (1749. g.–1832. g.).

¹ Napoleonova okupacija Nemačke je najviše doprinela da veliki deo nemačkih intelektualaca koji su se do tada (naročito do bitke kod Jene 1806. g. i velikog poraza Pruske) izjašnjavali kao “kosmopolite”, odnosno kao “stanovnici sveta” (G. E. Lesing 1729. g.–1781. g.), počnu izjašnjavati kao pripadnici nemačke nacije postajući vatrenim nacionalistima koji su konstantno pozivali na stvaranje ujedinjene nemačke države u kojoj bi živeli svi Nemci, tj. oni kojima je nemački jezik maternji.

U gore navedenim oblastima, po Vuku, štokavski dijalekt je bio dominirajući pa je shodno tome srpska nacija bila većinska. Međutim, Vuk nije bio siguran koliko je bilo Srba u Makedoniji i Albaniji jer je jezička kompozicija ovih oblasti za njega još uvek bila nepoznanica [Karadžić 1849].

Vuk je smatrao da u gore navedenim oblastima ima najmanje 5 miliona stanovnika koji govore istim jezikom, tj. štokavskim govorom, koji su na osnovu svoje religiozne pripadnosti podeljeni u tri grupe:

- na 3 miliona grkopравoslavaca, od kojih je 1 milion živeo u Srbiji sa Metohijom, 1 milion u Austriji i 1 milion u Bosni, Hercegovini, Zeti i Crnoj Gori,¹
- na 1,3 miliona pripadnika islamske veroispovesti u Bosni, Hercegovini, Zeti itd., i
- na 700.000 rimokatolika u austrijskim provincijama, Bosni, Hercegovini i Barskoj nahiji.

Ipak, po Vuku je samo prvih tri miliona “štokavaca”, tj. grkopравoslavaca, sebe nazivalo Srbima “dok ostatak (2 miliona, primedba V. B. S.) nije prihvatao to ime” [Karadžić 1849]. Oni Srbi islamske veroispovesti “misle da su pravi Turci i tako sebe i zovu, iako samo jedan od sto može govoriti turski” [Karadžić 1849]. Vuk je na ovom primeru bosanskohercegovačkih muslimana jasno ukazao na jezik kao odlučujući identifikacioni kriterijum jedne nacije: činjenica da oni nisu govorili turskim jezikom je bio glavni dokaz o njihovom ne-turskom etničkom poreklu, dok je činjenica da su govorili štokavskim dijalektom za Vuka bio glavni dokaz da su oni pripadali etničkim Srbima bez obzira kako su se izjašnjavali po pitanju nacionalne pripadnosti.

Vuk je skrenuo pažnju na to da “rimokatolici koriste imena onih mesta u kojima žive: na primer Slavonci, Bošnjaci, Dalmatinci, Dubrovčani, itd. ili, kao što je to uobičajeno kod pisaca, koriste stara imena kao Ilir.² Međutim, u Bačkoj oni se nazivaju Bunjevcima, u Sremu, Slavoniji i Hrvatskoj su nazivani Šokcima dok se u okolini Dubrovnika nazivaju Latinima”.³ Kao dobar primer rimokatoličkog pisca na srpskom jeziku Vuk je naveo slučaj slavenskog književnika Matije Reljkovića koji se izjašnjavao da je “Slavonac” ali je pisao (latinicom) na svom maternjem jeziku a to je bila štokavština [Karadžić 1849]. Zna se da se Reljković, autor *Satira...* iz 1761. g., u svojim stihovima izjašnjavao da su njegovi stari srpski pisali i čitali.⁴ Vuk ispravno primećuje da je potpuno neprihvatljivo nazivati ih “Slavoncima”, “Dalmatincima” ili pak “Dubrovčanima” u etničkom smislu jer su to regionalni nazivi koji se ne mogu upotrebljavati kao nacionalna imena. Nazivati ih Slovenima je takođe neprihvatljivo

¹ O Vukovom stavu prema Crnoj Gori i Crnogorcima videti u njegovom radu: *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972.

² Ovde treba navesti kao primer upotrebe naziva “Ilir” za Južne Slovene sledeća dva rada: *Lexicon latino-italico-illyricum* (u tri toma) Dubrovčanina Joakima Stulia (Stulli) iz 1801. g. i *Ricsoslavnik...ilirskog, italijanskog i nemačkog jezika sa kratkom gramatikom Istranina Josipa Voltića (Voltiggi)* iz 1803. g.

³ Bunjevci su dobili ime po mestu odakle su emigrirali a to je reka Buna u Bosni. Po jednoj teoriji, naziv Šokac verovatno dolazi od italijanske reči “sciocco” – glup.

⁴ Matija Reljković se danas nalazi u svim antologijama hrvatske književnosti kao hrvatski pisac u etničkom smislu a čiji su autori Hrvati. Isti je slučaj i sa književnikom štokavcem rimokatolikom Andrijom Kačićem Miošićem a koji se deklarirao kao “Slovin”. Njegovo najpoznatije delo je *Razgovor ugodni naroda slovinskog* iz 1756./1759. g.

pošto je taj termin suviše uopšten jer i Česi, Poljaci, Rusi, itd. pripadaju takođe Slovenima pa se korišćenjem generalnog termina ne bi mogla napraviti razlika između ovih naroda. “Reći da su oni Hrvati, ja bih rekao da istinski samo oni koji govore čakavskim mogu koristiti taj naziv” [Karadžić 1849]. Vuk je na ovom mestu bio direktan i veoma jasan: jezik određuje nacionalnu pripadnost pa shodno tome prema njegovom mišljenju samo oni koji govore čakavskim dijalektom (tj. govorom iliti jezikom) mogu sebe nazivati etničkim Hrvatima. Po Vuku je zajednička karakteristika svim gore navedenim rimokatolicima ta da govore štokavskim dijalektom pa shodno tome “svi pametni ljudi među pravoslavnim i katoličkim Srbima priznaju da su oni jedan narod i potpuno nastoje da koliko god mogu umanje mržnju nastalu usled verskih razlika” [Karadžić 1849].

Pitanje nasleđa dubrovačke književnosti i koncepcija “lingvističkog” Srpstva

Od vremena publikovanja Vukovog lingvističkog modela identifikacije Srpstva, istorijska i književna prošlost Dubrovačke Republike je sve više zaokupljala pažnju srpske javnosti. Štokavska književna tradicija Dubrovnika, ali još više činjenica da je govorni jezik Dubrovčana oduvek bio i ostao štokavski, bili su kako Vuku tako i njegovim ideološkim sledbenicima glavni dokazi srpskog karaktera ovog grada i države. Dubrovačka književnost je doživela svoj vrhunac u doba baroka a kao njeni najistaknutiji predstavnici se ističu: Marin Držić (1510. g.–1567. g.), Ivan Gundulić (1589. g.–1638. g.), Junije-Džono Palmotić (1606. g.–1657. g.) i Ignjat Đurđević (1675. g.–1737. g.). Njihova dela su prenošena u Slavoniju, Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju uglavnom preko franjevačkih fratara. Na taj način je barokna dubrovačka književnost bila prisutna daleko izvan granica Dubrovačke Republike utičući na formiranje književnog ukusa i literarne tematike kod Južnih Slovena. Sam Vuk je označio Ignjata Đurđevića kao negovatelja jedinstvenog “ilirskog jezika” čije se prisustvo u to doba osećalo i u kajkavskoj Hrvatskoj.

Borba između hrvatske i srpske nacionalne ideje za književno nasleđe baroknog Dubrovnika je otpočela nešto pre pojave Vukovog rada *Srbi svi i svuda*. Naime, Petar Frano Martecini (Martecchini) je 1826. g. objavio na “hrvatskom” jeziku zbirku radova Ivana Gundulića, najvećeg dubrovačkog baroknog pesnika, skrećući time pažnju na “hrvatski” karakter dubrovačke literarne tradicije. Ubrzo nakon pojave ovog izdanja, vođe hrvatskog nacionalnog preporoda (Ilirskog pokreta) su počele zagovarati standardizaciju hrvatskog književnog jezika na osnovama štokavskog idioma Centralne Dalmacije, Zapadne Hercegovine i Slavonije, idioma koji je u literarnoj tradiciji bio najbolje izražen u delima štokavskih pisaca rimokatoličke veroispovesti Antuna Kanizlića (1700. g.–1777. g.), Andrije Kačića Miošića (1704. g.–1760. g.) i Matije Antuna Reljkovića (Relkovića) (1732. g.–1798. g.).¹ Na taj način je hrvatski nacionalni preporod postavio iste temelje hrvatskom književnom jeziku kao što je to uradio 1818. g. Vuk Stefanović Karadžić sa srpskim književnim jezikom izabravši novoštokavski govor ijekavskog izgovora za njegovu osnovu. Tako se učitelj Tomo Koščak (1752. g.–1831. g.)

¹ O ovom pitanju videti opširnije u [Brozović 1978].

može smatrati Gajevom pretečom u borbi za uvođenje “štokavštine” u sve školske udžbenike u Hrvatskoj-Slavoniji.

Spor između Srba i Hrvata oko nasleđa dubrovačke književnosti je ušao u novu fazu 1844. g. kada je *Matica ilirska* (kasnije *hrvatska*) izdala Gundulićevog *Osmana* uz dopunu Ivana Mažuranića, poduhvat kojim se želelo istaći da “hrvatski” jezik Dubrovčana ima svoju viševjekovnu tradiciju. Do ovog izdanja je došlo osam godina nakon pisanja Vukovog članka *Srbi svi i svuda* pa nije neopravdano zaključiti da je *Matica ilirska* time htela da odbrani i istakne hrvatsko pravo na Dubrovnik i njegovu književnu tradiciju (ali samo pod uslovom da su vođe tzv. „Ilirskog pokreta” u to vreme već znale za ovaj Vukov rad ali su sigurno bili upoznati sa Vukovim stavovima o srpskom jeziku iznetim 1814. g. i 1818. g.). Isto se tako da zaključiti da je Vuk svoj članak štampao pet godina nakon izdanja Matičinog *Osmana* da bi naglasio srpski karakter dubrovačke književnosti. Međutim, hrvatska inteligencija iz kajkavske Hrvatske je bila protiv Gajeve namere da štokavski dijalekt standardizuje u hrvatski književni jezik smatrajući da štokavski idiom nije hrvatski nacionalni jezik već upravo srpski. Hrvatski nacionalni jezik je po njima bio isključivo kajkavski. Tako je 1841. g. deo hrvatskog plemstva osnovao “Horvatsko-ugarsku stranku” sa programom borbe protiv “ilirskog” tj. štokavskog dijalekta, a za očuvanje pravog “horvatskog” jezika, tj. kajkavskog narečja, koji je po njima bio najbolje predstavljen u delima sveštenika Titusa Brezovačkog (1757. g.–1805. g.) najvršnjeg kajkavskog komediografa (njegova najpoznatija dela su: *Matijas grabancijas dijak* i *Diogenes ili sluga dveih zgubljenih bratov*). Da bi prebrodio ovaj jaz između navodne “čakavske, kajkavske i štokavske književne tradicije među Hrvatima”, Ljudevit Gaj (1808. g.–1872. g.) je upravo izabrao ijekavski idiom slavne dubrovačke književnosti koja je trebala da Hrvate konačno opredeli da prihvate štokavski dijalekt ijekavskog izgovora kao svoj nacionalni književni jezik. Iza ove najverovatnije političke odluke je stajala Austrija koja je na ovaj način želela da umanjí moć Srpstva favorizujući Hrvatstvo jer su za Beč Srbi predstavljali veću političku opasnost od Hrvata [Milosavljević 1997, 430].

Gajeva i Babukićeva filološka škola u Zagrebu je konačno uspela da kodifikuje hrvatski književni jezik u vidu štokavštine i da ga nametne kajkavskoj severozapadnoj Hrvatskoj. Gaj i njegovi saradnici su 1836. g., dakle iste godine kada Vuk piše svoj članak, izvršili revolucionarnu promenu na području hrvatskog književnog jezika. Iako je većina njih bila rođena u kajkavskim krajevima (I. Mažuranić je bio čakavac), oni su odlučili da *Novine horvatzke* i *Daniczu* izdaju na štokavskom dijalektu i pod ilirskim imenom što je protumačeno kao nastavak dubrovačke i slavonske “hrvatske” književnosti.¹ Prema Branislavu Brboriću, hrvatski ilirci su ne samo preuzeli Vukov

¹ Gaj je svoju odluku iz 1836. g. da odbaci kajkavski a prihvati štokavski dijalekt za štampanje svojih novina opravdavao rečima da to čini između ostalog i zbog “neprocenjivog literarnog blaga četrdeset i više klasičnih pisaca iz *ilirsko-parnaškog Dubrovnika*...i zbog drugih važnih književnih ostvarenja koja pravom nasleđa mi ponovo prihvatamo kao našu staru baštinu” [Gaj 1836]. Ali čak šta više, Gaj je prihvatio ijekavski štokavski a ne ikavski kao što se to moglo pretpostaviti s obzirom na broj književnih dela napisanih ikavskim, veličinu teritorije koju je pokrívao ovaj izgovor i na činjenicu da se smatralo da je ikavski bio isključivo hrvatski izgovor dok je Vukov ijekavski izgovor Istočne Hercegovine bio isključivo srpski. Pavle Ivić je mišljenja da bi Gaj izabrao ikavski izgovor za književni jezik Hrvata u tom slučaju priznao nacionalnu podelu Srba i Hrvata na jezičkoj osnovi (ikavski = hrvatski; ijekavski = srpski) što je Gaj želeo da izbegne (jer bi dubrovačka ijekavsko-štokavska književnost pripala Srbima) [Ivić 1971, 186–

ijekavski izgovor već i Vukovu ortografiju, leksiku, morfologiju, tvorbu reči, sintaksu i stil [Brborić 2001, 69]. U svakom slučaju, mnogo pre Gajeve reforme hrvatskog književnog jezika, Šime Starčević (1784. g.–1859. g.) rimokatolički sveštenik i stari gramatičar je u svojoj *Novoj ricsoslovici iliriskoj* (Nova ilirska gramatika, 1812. g.) ukazivao na prisutnost stranih elemenata u dubrovačkom ijekavskom izgovoru, koji se stoga nije mogao prihvatiti kao hrvatski nacionalni “jezik”, zalažući se u isto vreme za ikavski izgovor kao čisti hrvatski nacionalni jezik. Po Šimi Starčeviću, dubrovački ijekavski izgovor je postao suviše “stran” Hrvatima zbog velikih “pozajmnica” iz italijanskog jezika kao i iz crkvenoslovenskog jezika kojim se služila Srpska pravoslavna crkva.¹ Na suviše “srpski” karakter dubrovačke epske poezije u delima Gundulića i Palmotića je ukazivao i Andrija Torkvat Brlić po kome je njihovo epsko pesništvo bilo “inferiorno” usled prisustva stranih elemenata u strukturi epske pesme u odnosu na pravo hrvatsko epsko pesništvo koje je ispevano na “nacionalnom epskom metru” [Brlić 1848]. Slično mišljenje su imali i Šime Starčević i Ante Kuzmanić (1807. g.–1879. g.) koji je bio vodeća figura onih predstavnika hrvatske inteligencije okupljenih oko *Zore dalmatinske* koja se žestoko borila za standardizaciju ikavskog (kao pravog nacionalnog hrvatskog) a ne ijekavskog (kao izvorno nacionalno srpskog) izgovora za književni jezik Hrvata. Povodom rada zagrebačke filološke škole, Srbin rimokatolik iz Dubrovnika, Matija Ban, je rekao da je ta škola “lep i potpuno savršen srpski jezik”, misleći na štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, presadila iz njegovog “gnezda” u “sve ilirske zemlje” i tako “pripremila ulazak u pan-Slavizam” [Ban 1849 a].² Medo Pucić je otišao korak dalje 1867. g. tvrdeći da ukoliko se narodi razlikuju po jeziku onda je Gajevo usvajanje “srpskog jezika u zvaničnoj upotrebi” pretvorilo sve Hrvate u “lingvističke” Srbe. Shodno

---

187]. Ipak u ovom slučaju, mišljenja smo da je “dubrovački faktor” igrao presudnu ulogu u izboru ijekavskog izgovora naročito posle Gajeve i Mažuranićeve posete Dubrovniku 1841. godine (videti o tome u [Vince 1978, 332–334]). Ista ta 1841. g. je bila presudna godina u ideološkoj evoluciji rimokatoličkog Srbina (kako se sam izjašnjavao) iz Dubrovnika i Garašininovog tajnog agenta Mede Pucića koji je tada kao student prava u Padovi upoznao Jana Kolaru koji se trenutno nalazio u Veneciji. Tada je ovaj slovački filolog upoznao Dubrovčanina Pucića sa svojom i Šafařikovom teorijom o južnoslovenskim dijalektima i nacionalnoj pripadnosti. Pucić, koji je već bio upoznat sa rudimentalnim oblicima te teorije preko učenja Vuka Stefanovića Karadžića, nakon susreta sa Kolarom 1841. g. je postao ubeđeni pristalica nacionalnog određenja Južnih Slovena na osnovu pripadnosti jednoj od nekoliko dijalekatsko-govornih grupa kojim su govorili Južni Sloveni. Tako je Pucić te 1841. g. prvi put nedvosmisleno rekao da postoje “Srbi-katolici” u Dubrovniku pod kojima je podrazumevao one rimokatoličke stanovnike grada koji su govorili štokavskim dijalektom (tj. ogromnu većinu Dubrovčana). Pucić je svoje ubeđenje o nacionalnoj determinaciji putem jezika ubrzo izneo u nekoliko članaka štampanih u tršćanskom magazinu *Favilla* u godinama 1842.–1844. Tako je u jednom svom članku iz 1843. g., polazeći od Šafařikove teze publikovane 1842. g., Pucić tvrdio da ima samo 801.000 Hrvata, tj. onih Južnih Slovena koji su živeli isključivo u “kajkavskoj” Hrvatskoj [Stulli 1956, 39–40, 48]. Otprilike u isto vreme, ali u Brusi u Anadoliji je još jedan Srbin-katolik iz Dubrovnika prolazio kroz istu ideološku evoluciju kao i Medo Pucić. Bio je to Matija Ban koji se ranih četrdesetih godina XIX veka u Anadoliji upoznao sa poljskom emigracijom sa kojom je imao prisnih političkih kontakata u Beogradu gde se nastanio 1844. g. (po njemu je Banovo Brdo, opština Čukarica, u Beogradu i dobilo ime jer se tu nalazila njegova kuća). U oba ova slučaja, kako u Anadoliji tako i u Beogradu, Matija Ban je prihvatio stavove poljske emigracije o nacionalnoj pripadnosti Južnih Slovena na osnovu “nacionalnog” jezika (tj. narečja/govora); stavove koji su uglavnom bili bazirani na učenju slavista iz prve polovine XIX veka.

¹ O ovom problemu videti u [Horvat 1940, 32–34].

² Po dolasku u Beograd 1844. g. Ban je jedno kratko vreme radio na stvaranju i promovisanju zajedničkog slovenskog jezika pa je shodno tome Hrvate i Srbe smatrao samo “plemenima” jednog slovenskog naroda.

tome, Srbi se ne trebaju plašiti hrvatskih “istorijskih prava” jer su to u suštini srpska prava [Orsatto 1867, 26].

Treba istaći da su i neke najistaknutije vođe “ilirske faze” hrvatskog nacionalnog preporoda (na primer Lj. Gaj i I. Kukuljević) žalili što je dubrovačka književnost iz XVIII veka radije prihvatila “latinske muze” a ne nacionalni izgovor, a naročito što najistaknutiji dubrovački naučnik Ruđer Bošković nije ništa napisao na “svom maternjem jeziku” već samo na latinskom.¹ Bez obzira na ove primedbe vođa Ilirskog pokreta, može se slobodno reći da je čitav intelektualni krug oko Gaja bio produkt “raguzofilije”, krug koji je legendu o Ivanu Gunduliću pretvorio u centralni deo ideologije Ilirskog pokreta. Pozitivna kritika Vukove zbirke narodnih junačkih pesama i podrška Vukovoj jezičkoj reformi koju su dali dubrovački slavisti Pero Budmani (1835. g.–1914 g.) i Milan Rešetar (1860. g.–1942. g.) je konačno uverila hrvatsku inteligenciju u ispravnost Gajeve reforme hrvatskog književnog jezika. Rešetar je svoje stavove o jedinstvenom jeziku Srba i Hrvata, stavove koji su u suprotnosti sa njegovim ranijim pa i kasnijim mišljenjem o dva jezika i o dva naroda, izneo u *Zori*, III/2, april, 1912. g., u tekstu *Srbi i Hrvati*. Rešetarova teza izneta u ovom članku je da su Srbi i Hrvati jedan narod sa dva imena i stoga imaju jedinstven jezik. Rešetar je u toku čitavog svog života bio “između dve vatre”. Na jednoj strani se osećao Srbinom iz Dubrovnika koji govori srpskim jezikom, ali na drugoj strani je bio rimokatolik i veći deo života je proveo među Hrvatima. Verovatno stoga mu je iz praktičnih razloga najviše odgovaralo ovakvo rešenje da se u slučaju Srba i Hrvata radi o jednom jeziku i o jednom narodu sa dva imena, ali u svakom slučaju rešenje koje je u potpunosti odudaralo od Vukovog stava prema istom problemu.

Ukoliko govorimo o problematici reforme književnog jezika u Srba i Hrvata u prvoj polovini XIX stoleća postoji velika razlika između Dositeja i Vuka na jednoj (srpskoj) strani i hrvatskih Iliraca na drugoj. Naime, i Dositej i Vuk su pisali onako kako su stvarno i govorili, tj. onako kakav im je bio i maternji jezik i jezik sredine iz koje su poticali. Međutim, to nije bio slučaj sa Ilircima. Gaj je svoju *Daniczu* počeo da izdaje na kajkavskom jeziku 1835. g., tj. na onom jeziku kojim je i sam govorio i kojim se govorilo u kulturnom i administrativnom centru Hrvata – Zagrebu. Ipak, ubrzo je Gaj te iste novine nastavio da izdaje na štokavskom istočnohercegovačkom dijalektu, tj. ijekavici. Ilirci su optuživani od mnogih srpskih javnih radnika da su uzimajući štokavsku ijekavicu u stvari “ukrali” ili “prisvojili” srpski nacionalni jezik kao hrvatski i naravno time proširili hrvatsko etničko ime na mnoge etničke ne-Hrvate i ne-hrvatsku književnu baštinu a pre svega na Dubrovnik [Kostić 1964; Milosavljević 2000, 317–327]. Takođe, prema kritičarima i protivnicima Ilirskog pokreta, a to su bili u to doba Srbi i Slovenci, iza ilirskog imena se nije ništa drugo krilo nego ideja o stvaranju ujedinjene kajkavsko-štokavsko-čakavske Velike Hrvatske (Velika Ilirija = ujedinjena Hrvatska = Vitezovićeva *Croatia rediviva*).

Tako je Ivan Derkos u svojoj brošuri *Duh (Genije) domovine nad sinovima svojim, koji spavaju*, napisanoj 1832. g., dakle četiri godine pre Vukovog članka *Srbi svi i svuda*, predložio “spojenje ovih triju kraljevina (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,

¹ Gajeve primedba na Kukuljevićev članak *Nešto o iznenadnom pesništvu* štampanog u *Danici ilirskoj*, t. 8, № 20, Zagreb, 1842, s. 79 (videti [Sakcinski 1841]). Dubrovčanin Ruđer Bošković je 1758. g. objavio u Beču svoje fundamentalno delo: *Philosophiae naturalis theoria*.

primedba V. B. S.) s obzirom na njihova podnarečja u jedan jezik, ne pučki, već izobraženi, književni”.¹ Derkos je, pozivajući se na Šafařika, tvrdio da se “dalmatinski dijalekt” najvećim delom podudara sa “srpskim narečjem”, a ovaj dalmatinski dijalekt “sudara se jednako sa narječjem slavonskim i hrvatskim u vojničkoj krajini”. Derkos je pod “srpskim narečjem” podrazumevao štokavski dijalekt kojim se govorilo u Vojnoj krajini, Dalmaciji i Slavoniji. Međutim, za razliku od Vuka, Derkos nije smatrao štokavski dijalekt govoren na istorijskom prostoru Hrvatske izvornim srpskim jezikom. Po Derkosu, najviše teškoća prilikom “spojenja” hrvatskih dijalekata će biti u slučaju “narečja koje se govori u Civilnoj Hrvatskoj”, tj. kajkavskog dijalekta. Za Derkosa, da bi se Hrvati (koji su za njega bili kajkavci) ujedinili sa Slavoncima i Dalmatincima (koji su bili štokavci) najkorisnije bi bilo da ovi prvi uzmu za svoj književni jezik jezik ovih drugih što se stvarno i dogodilo Gajevom odlukom. To je u svakom slučaju predstavljalo najbolje političko rešenje za očuvanje teritorijalnog integriteta Trojednice ali i za kasniju asimilaciju većine rimokatoličkih štokavaca u hrvatski etno-korpus.

Jasno je da se Derkosovo mišljenje o teritorijalnoj rasprostranjenosti dijalekata na južnoslovenskim prostorima podudaralo sa Vukovim. Ipak, Derkosova koncepcija nacionalne identifikacije putem jezičke pripadnosti je bila potpuno suprotna onoj koju je Vuk kasnije favorizovao. Za Derkosa su i štokavski i čakavski i kajkavski govori bili izvorni jezici Hrvata. Može se reći da su i Derkosova i Vukova koncepcija nacionalne identifikacije Hrvata odnosno Srba bile zasnovane na istom lingvističkom modelu. Derkos je u krajnjoj instanci bio optimista po pitanju unifikacije svih Hrvata jer “kako nas drži bratska i neka tajanstvena vezilja ljubav, koja uzajamno otvara putove k srcu”, ove teškoće je bilo moguće prevladati, ako se budu primenila razvojna iskustva jezika kao što je to bio slučaj sa nemačkim, iako “za to se traže decenija ljeta”. Ivan Derkos, koji je svojim “usnulim” sunarodnicima isticao primer Srbije i Dositeja Obradovića, i koji je književni jezik Trojedne Kraljevine hteo da zasnuje na dijalektu koji bi bio najbliži srpskom, i koji je sam bio rodom krajišnik sa prostora Vojne granice, nije smatrao da na prostorima Trojednice žive Srbi već samo Hrvati shodno njegovom konceptualnom shvatanju nacionalne determinacije putem jezika.²

Derkosov zahtev za stvaranjem jedinstvenog “linguae patriae” svih Hrvata spajanjem sva tri “hrvatska” dijalekta, štokavskog, kajkavskog i čakavskog, u jedan književni jezik (dijalekatska trihotomija hrvatskog nacionalnog korpusa i književnosti) obručke je prihvaćen od strane grofa Janka Draškovića.³ U programski najvažnijem i najsadržajnijem spisu Ilirskog pokreta pod naslovom *Disertatia iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah nasih...štampanog na štokavskom dijalektu u Karlovcu iste godine kada i Derkosov Duh domovine...*, iznose

¹ Derkosov *Duh domovine...* je štampan u Zagrebu 1897. godine u prevodu sa latinskog. Prevod je sačinio S. Ortner. Ivan Derkos je po profesiji bio pravnik, rođen u Vukmaniću kraj Karlovca 1808. g. a umro u Zagrebu 1834. g.

² Nabrajajući prednosti ovakvog “spojenja”, Derkos je naglašavao između ostalih i sledeću: “...od drugih će nam privesti vatrene učenike, privesti će Srbe u Ugarskoj razsijane; pače ni ista Srbija turska s vremenom neće odbijati, da snama podržaje književni saobraćaj; jer njezino narječje, kao što je gore rečeno, ne će se razlikovati od obćenitog književnog jezika ovih triju kraljevina, da ne bi mogli njihove knjige lako razumjeti” [Derkos 1897; Roksandić 1991, 138].

³ Grof Janko Drašković je rođen u Zagrebu 1770. godine a umro u Radgoni 1856. godine. Feudalna porodica Draškovići vodi poreklo od Bartola (umro 1538. g.) a od 1631. nose grofovsku titulu.

se potpuno isti stavovi o hrvatskom karakteru štokavskog, kajkavskog i čakavskog dijalekta. Iz ovakvog stava prema lingvističkoj determinaciji nacionalne pripadnosti proizašlo je Draškovićevo mišljenje da na prostorima Trojednice ne postoje etnički Srbi nego da se radilo o “pravoslavnim Hrvatima”. Razlog za ovakvo Draškovićevo mišljenje je bio potpuno isti kao i u slučaju Ivana Derkosa: svi štokavci (u najmanju ruku sa prostora “povijesne Hrvatske”) su pripadali hrvatskom narodu. Čak i kada je raspravljao o naseljavanju opustošenih predela Slavonije, Hrvatske i Dalmacije u XVI i XVII veku, Drašković je pisao da novo stanovništvo “pomješanje jest starih Hervatov, oli beženarov iz Bosne i Dalmacije opet Hervatov, i nekoliko Gerkov, koji u razsutju zapadnog (treba da stoji istočnog, primedba V. B. S.) Carstva sve dalje pred Turci pobegoše” [*Polemike u hrvatskoj književnosti* 1982, 75]. Dakle novopridošli doseljenici su bili Hrvati jer se radilo o štokavcima a ne pravoslavni Srbi! Ovakva lingvistička determinacija hrvatske nacije poslužila je kao ideološka podloga Draškovićevom programu narodnog pokreta Hrvata izloženog u *Disertaciji...* u kojoj zahteva ujedinjenje svih “hrvatskih zemalja” – Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Rijeke, Vojne krajine, Bosne i slovenačkih zemalja – u jednu državu *Veliku Iliriju* koja bi u zajednici sa Mađarskom ostala kao sastavni deo Habsburške Monarhije.¹ U ovakvoj ujedinjenoj hrvatskoj državi službeni jezik bi bio “ilirčki” tj. štokavski dijalekt, dok bi vrhovnu vlast vršio ban. Iste godine kada je štampao *Disertatiu...*, Janko Drašković se zalagao na zasedanju mađarske Diete u Požunu za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u Hrvatskoj-Slavoniji koji je nazivao *ilirskim* jezikom. Pune četiri godine (od 1832. do 1836.) će se Drašković i ban Vlašić žestoko odupirati na mađarskoj Dieti u Požunu zahtevima mađarskih zastupnika za uvođenjem mađarskog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji kao jedinog zvaničnog jezika. Konačno je 1836. g. iz političkih razloga novi hrvatsko-ugarski kralj i austrijski car Ferdinand V uskratio potvrdu zaključku ugarske Diete iz 1835. g. da se u Hrvatskoj-Slavoniji uvede mađarski jezik kao službeni. Međutim, istupanje J. Draškovića na zasedanjima Diete kao i njegova *Disertatia...* su pokazali da vođe Ilirskog pokreta pod terminom *zajednički jezik “ilirčki”* podrazumevaju u stvari hrvatski jezik što je uveliko uticalo i na Srbe i na Slovence da ne prihvate Ilirski pokret, sa svojim transetničkim nazivom, kao svoj nacionalni pokret jer su smatrali da se iza tog imena i pokreta krije velika mogućnost za rasprostiranje hrvatskog nacionalnog imena među svim Južnim Slovenima, a tzv. *Velika Ilirija* za njih nije bila ništa drugo nego Velika Hrvatska.

Mišljenja smo da je Vukov lingvistički model identifikacije Srpstva, stavljen na papir 1836. g. u obliku članka *Srbi svi i svuda*, bio u stvari njegova politička reakcija na ovakve Derkosove i Draškovićeve stavove. Kao što Derkos i Drašković nisu videli Srbe na prostorima Dalmacije, Slavonije i Hrvatske tako ni Vuk nije video Hrvate ni na jednoj od južnoslovenskih teritorija na kojima se govorilo štokavskim dijalektom.² Drugim rečima, Derkosov *Duh domovine...* i Draškovićevo *Disertatia iliti razgovor...* su bili povod za pisanje (1836. g.) i štampanje (1849. g.) Vukovog članka *Srbi svi i svuda*, dakle samo nekoliko godina nakon njihovog nastanka. Međutim, ovi radovi hrvatskih

¹ Kao što se da primetiti, Drašković je i sve Slovence smatrao Hrvatima jer se radilo o stanovništvu koje je govorilo “hrvatskim” kajkavskim dijalektom. Slovenci (Kranjci) su od strane hrvatskih ultranacionalista u poslednjih vek i po označavani kao “Beli Hrvati” ili pak kao “Alpski Hrvati”.

² O Ivanu Derkosu i grofu Janku Draškoviću u hrvatskoj istoriji videti opširnije u sledećim radovima [Roksandić 1988, 119–128; Horvat 1990; Macan 1992; Šidak 1990].

iliraca nisu bili i glavni uzrok formulisanju Vukovog lingvističkog modela definisanja Srpstva koji je nastao znatno ranije iz autorovog dubokog uverenja da je upravo jezik glavna nacionalna determinanta. Vuk je izašao u javnost sa svojim modelom srpskog lingvističkog nacionalizma iz prirodne, atavističke, potrebe da odbrani nacionalnu teritoriju Srpstva. Dakle, radilo se o samoodbrambenom aktu koji je kasnije od strane njegovih kritičara označen iz propagandnih razloga kao akt ksenofobije pa čak i kao akt etničke mržnje.¹

Jasno je da nije slučajno što je Vuk štampao baš 1849. g. svoju “štokavsku” teoriju Srpstva jer je ona trebala odlučno da negira zahteve hrvatskog Ilirskog pokreta na “hrvatski” karakter štokavske književne tradicije i prostora na kome je govorni jezik bio štokavski, pre svega Dalmacije i Dubrovnika, odnosno da ukaže da se ispod plašta “ilirskog jezika” i “ilirske Atine” u stvari krije “hrvatski jezik” i “hrvatski Dubrovnik”.² Na hrvatski karakter “ilirske ideologije” nedvosmisleno ukazuju radovi slavenskog župnika Ivana Sveara (1775. g.–1839. g.) *Ogledalo Iliruma* čiji se poslednji tom pojavio 1842. g. i Požežanina Vjekoslava Babukića koji je 1836. g. štampao *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Svearovo historiografsko delo je predstavljalo prvu istorijsku sintezu pisanu hrvatskim jezikom dok je Babukićev rad predstavljao prvu hrvatsku gramatiku.

Nakon 1849. godine postalo je jasno da je “ilirski dijalekt” predstavljao isključivo hrvatski izbor što je potvrdila i zagrebačka filološka škola i intelektualni krug oko nje na čijem se čelu nalazio Adolfo Veber Tkalčević (1825. g.–1889. g.) kada je standardizovala književni jezik Hrvata kodifikacijom “dubrovačkog” štokavskog narečja obogaćenog elementima kajkavskog i čakavskog narečja. Koliko je Ilirski pokret bio “dubrovački orijentisan” može nam ukazati već spomenuta činjenica da je *Matica ilirska*, osnovana 1842. g. od strane Draškovića i Gaja, kao svoje prvo izdanje štampala Gundulićevu poemu *Osman* (1844. g.). Ipak, već nakon tri decenije svog rada ova “ilirski” (tj. južnoslovenska) kulturna institucija menja svoje ime u *Maticu hrvatsku* (1874. g.) sledeći politički kurs Ilirskog pokreta koji se transformisao u hrvatsku Narodnu stranku. Takođe, proslavljeni dubrovački istoričari Ludovik Crijević Tubero, Frano Lukarević Burina i Mavro Orbini (koji je 1601. g. napisao *Kraljevstvo Slovena* – prvu opštu srpsku povesticu) su često citirani od Gaja, Kukuljevića i Ivana Frane Jukića.

Gajevo verovanje da su stari Iliri bili Sloveni je zasnovano upravo na pisanju Mavra Orbinija (Orbini M., *Il regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro, 1601.). Orbinijevu tezu o slovenskom poreklu starih Ilira je 1790. g. podržao Matija Petar Katančić. Bogoslav Šulek je 1854. g. izneo u kratkim crtama osnovnu ideju ove teorije prema kojoj su Sloveni autohtono stanovništvo Balkana koje se

¹ Od savremenih istraživača fenomena nacionalizma, problemom psihologije, psihoanalize i nacionalizma se bavi Alan Finlayson, predavač na katedri za političke nauke na Kraljičinom univerzitetu u Belfastu (The Queen’s University of Belfast). Postoji veći broj istraživanja i radova na temu socijalne psihologije i nacionalizma: o formiranju grupa i međugrupnom ponašanju [Hogg, Dominic 1988], o predrasudama i stereotipima [Allport 1958; Tajfel 1978; Tajfel 1982], o etnocentrizmu i grupnom ponašanju [Levine, Campbell 1972]. Većina savremenih teorija nacionalizma isključuju mogućnost presudne uloge psihološkog faktora na ispoljavanje nacionalizma u vidu “odbrambenog elementa” već akcenat stavljaju na socijalni, istorijski, filozofski i ekonomski faktor uticaja na fenomen nacionalizma [Coakley 1992; Seton-Watson 1977; Breuilly 1982; Gellner 1983; Hechter 1975; Nairn 1981].

² O hrvatskom prisvajanju dubrovačke kulture vidi u [Kostić 2000].

u najvećem broju razbežalo sa poluostrva nakon provale Avara 600. g.–630. g. na Balkan i naselilo se na prostorima severno od Karpata. Nakon toga je vizantijski car Iraklije (610. g.–641. g.) pozvao u pomoć protiv Avara Zakarpatske Hrvate sa prostora Bele ili Velike Hrvatske u današnjoj Galiciji koji su 634. g. prešli Dunav i izbacili Avare sa Balkana. Nakon toga su se ti Beli Hrvati trajno nastanili na zapadnom delu Balkana “u današnjoj južnoj i turskoj Hrvatskoj (Bosni) sve do Vrbasa, a u Dalmaciji do Livna (Hljevna) i Cetine; druga pako strana Hrvatah smjestila se je među Savom i Dravom, u današnjoj Slavoniji, a Sisak im je bio glavni grad”. Srbi iz Zakarpatske Bele Srbije, susedi Zakarpatskih Hrvata, su podstaknuti primerom ovih Belih Hrvata zamolili cara da im dozvoli da se i oni nasele na Balkanu što im je on i odobrio tako da su se u susedstvu Hrvata na Balkanu ponovo našli Srbi 636. g. Oni su se nastanili “u današnju Srbiju i Bosnu do Vrbasa, a na jugu u južnu Dalmaciju sve do Bara (Antivari)” [Šulek 1956]. Šulek je upravo pozivajući se na ovu Ilirsku teoriju (kao izvor je u stvari koristio krajnje nepouzdanog i neproverenog Konstantina Porfirogenita) pobijao stav Vukov da su sadašnji čakavci jedini ostatak starih Hrvata jer se ne može dokazati, po Šuleku, da su stari Hrvati stvarno govorili čakavski, i da u Hrvatskoj nikada nije bilo drugih Slovena sem čakavaca. Šulek je bio ubeđen da ne treba mešati čakavce sa Hrvatima i Srbima jer su čakavci pripadali onim Slovenima koji nisu napustili Balkan usled Avarske invazije. Prema njegovoj interpretaciji Ilirske teorije, deo Hrvata i Srba se naselio na čakavskoj teritoriji na kojoj je staro slovensko stanovništvo tim jezikom govorilo još pre slovenske migracije sa Balkana, tj. Ilirije, pod naletom Avara početkom VII stoleća. Međutim, etničko poreklo tih starih Slovena čakavaca se nije moglo utvrditi pa ih Šulek jednostavno naziva Slovenima (dakle, mogli su da budu i Hrvati i Srbi). Za njega su Srbi i Hrvati jedan narod koji je govorio i govori jednim jezikom dok su njemu savremeni čakavci u stvari počakavljeni Hrvati ili Srbi, ili i jedni i drugi, nakon dolaska na Balkan [Šulek 1856].

Ljudevit Gaj je takođe koristio dubrovačke leksikografe Joakima Stulija (1729. g.–1817. g.) i Franju Maria Apendinija (1768. g.–1837. g.) da opravda svoje argumente po pitanju jezika. Za sve vođe Ilirskog pokreta, Ruđer Bošković (1717. g.–1787. g.), istaknuti dubrovački fizičar i matematičar, je bio u isto vreme i jedan od najistaknutijih “hrvatskih” naučnika. Ipak, Gaj nije uspeo da pridobije Srbe (isto kao ni Slovence) za svoje ideje Ilirskog pokreta koji su jednim dobrim delom zahvaljujući Vuku razumeli “ilirski eksperiment” kao produkt velikohrvatske ideje. U svakom slučaju, jedna od najbitnijih posledica Vukove “štokavske” ideologije nacionalnog određenja Srba je bila ta da su Srbi nakon 1849. g. sve više i više tvrdili da je Dubrovnik stari srpski grad, tj. grad u kome su živeli Srbi jer je govorni jezik gradskog stanovništva, kao i čitave Republike, bio štokavski (a i sami stari Dubrovčani su se mnogo više u etnolingvističkom smislu izjašnjavali kao Srbi nego kao Hrvati). Prema Rešetar, čakavštinu je u dubrovačku književnost doneo Splitsanin Marko Marulić (1450. g.–1524 g.) ali čakavski dijalekt nije bio nikada maternji (govorni) jezik Dubrovčana [Rešetar 1894, poglavlje *Dubrovnik i njegov jezik*].

Kao rezultat Vukove teze o “lingvističkom Srpstvu”, sredinom XIX veka u Dalmaciji jača pokret Srba koji propagiraju ideju o “srpskom” karakteru Dubrovnika. To se pre svega odnosilo na neke članove dalmatinske pravoslavne zajednice kao što su to bili Božidar Petranović i Đorđe Nikolajević. Nikolajević (1807. g.–1896. g.) je rođen u

Sremu (Jazak). Nakon završene pravoslavne gimnazije u Sremskim Karlovcima, mitropolit Stevan Stratimirović ga 1829. g. šalje u Dubrovnik gde Nikolajević postaje prvi srpsko-pravoslavni parohijski sveštenik i učitelj malobrojne pravoslavne dubrovačke zajednice. Prema tadašnjem shvatanju Srpske pravoslavne crkve veroispovest je predstavljala glavni identifikator nacionalne pripadnosti među Južnim Slovenima [Petrović 1968, 366]. Primenjujući formulu “pravoslavac = Srbin; katolik = Hrvat” prema statističkim podacima Srpske pravoslavne crkve, u Dubrovniku je 1880. g. od ukupno 10,920 stanovnika bilo 656 Srba (tj. pravoslavaca), 10,186 Hrvata (tj. katolika), 67 Jevreja, 16 protestanata i 4 Muslimana. Međutim, Nikolajević je radeći u Dubrovačkom arhivu na istraživanju ćirilice arhivske građe i srednjevekovne dubrovačke istorije ubrzo postao jedan od najvatrenijih pobornika Vukove teorije o lingvističkom Srpstvu.¹ On je sigurno jedan od prvih sveštenika Srpske pravoslavne crkve koji je osporio njenu tezu o pravoslavlju kao najbitnijem nacionalnom identifikatoru Srpstva. Usvojivši Vukov (tj. „otaca slavistike“) lingvistički sistem etno-identifikacije, Nikolajević je tvrdio da su svi Dubrovčani etnički Srbi kao i svi oni Dalmatinci i Kotorani kojima je štokavski dijalekt bio maternji jezik.² Ovu tezu je Nikolajević proširio i na stanovnike Bosne i Hercegovine nakon 1885. g. kada je postao mitropolit Dabro-Bosanski.³ Ujedno, Đorđe Nikolajević se može smatrati i jednim od ideoloških osnivača političkog pokreta “Srba-katolika” u čitavoj Dalmaciji, pokreta koji su idejno i politički uobličili dubrovački Srbi rimokatolici: Matija Ban (1818. g.–1903. g.) i Medo Pucić (1821. g.–1882. g.). Pucić je inače bio izdanak stare dubrovačke aristokratske porodice.

“Krug Srba-katolika” iz Dubrovnika i Dalmacije se u početnoj fazi Ilirskog pokreta zalagao za zajedničko političko nastupanje Srba i Hrvata pa čak i za političko ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Ovakva politička opcija je napuštena nakon poraza Mađarske revolucije i štampanja Vukovog članka *Srbi svi i svuda* 1849. g. Do otvorenog sukoba sa nosiocima hrvatske nacionalne ideje je došlo nakon 1878. g. kada je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu. S druge strane, Vukova teorija o “lingvističkom Srpstvu” i srpske kulturološko-političke pretenzije na Dubrovnik koje je ova teorija podspešila, nagnale su neke hrvatske članove Ilirskog pokreta, kao na primer Antu Starčevića (1823. g.–1896. g.), da nakon 1849. g. napuste pokret i da se okrenu hrvatskoj nacionalnoj ideji i odbrani hrvatskog etničkog prostora; prostora koji je shvaćen kao teritorija koju naseljavaju štokavci, kajkavci i čakavci. Sa sigurnošću se može reći da je hrvatska nacionalna ideja Starčevićeve Hrvatske stranke prava došla u otvoreni sukob sa srpskom nacionalnom idejom upravo po pitanju Dubrovnika, nasleđa njegove književne tradicije i etničkog sastava njegovih žitelja. To se jasno može videti iz Starčevićeve kritike magazina *Dubrovnik* iz godine 1851. koji je pokrenuo dubrovački rimokatolički Srbin Matija Ban 1849. g. [Starčević 1851, 662].⁴ U drugoj polovini XIX veka “krug Srba-katolika” iz Dubrovnika će doći u otvoreni sukob sa dubrovačkim Hrvatima uglavnom iz redova Starčevićeve stranke prava koja je suprotno zagovornicima

¹ Đorđe Nikolajević je svoju kolekciju ćirilčkih dokumenata iz dubrovačkog arhiva štampao 1840. g. u Beogradu pod naslovom *Srpski spomenici*.

² O Nikolajevićevim stavovima o etničkom poreklu Dubrovčana videti u [Nikolajević 1839].

³ O životu i radu Đorđa Nikolajevića videti u [Ruvarac 1898; Nićifor 1895; Perović 1925; Kosta 1973, 51–85].

⁴ U prvom broju *Dubrovnika* iz 1849. g. Matija Ban je štampao svoj članak: “Osnova sveslavianskoga jezika”.

srpskog lingvističkog nacionalizma videla u ličnostima Gundulića i drugih istaknutih Dubrovčana izdanke i predstavnike čistog hrvatskog duha [Gross 1973, 26–31]. Zastupnici ovog hrvatskog državnog prava su tvrdili da u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Dubrovniku, Istri, Bosni i Hercegovini, dakle na teritorijama koje se imaju smatrati etnoistorijskim zemljama hrvatske države, Srbi ne žive već se tu radi samo o etnolingvističkim Hrvatima, tj. o rimokatoličkim, grkokatoličkim, pravoslavnim ili muslimanskim Hrvatima. Ovom doktrinom je Srbima, a pre svega u Trojednici, osporavano pravo na posebnu nacionalnu pripadnost, ime, upotrebu nacionalnih simbola i konačno na isticanje nacionalnog imena za svoj jezik i upotrebu nacionalnog pisma. Tako je u *Optužnici* 53 Srbina iz Hrvatske 1909. g. na tzv. “veleizdajničkom procesu” stajalo da su optuženi pod propagandom iz Kraljevine Srbije, uneli u Hrvatsku srpsku zastavu, ćirilčko pismo kao i druge nacionalne simbole pa su stoga počinili akt veleizdaje. Tim povodom je Srbin Radoslav M. Grujić napisao i objavio te iste godine knjigu *Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji*, štampanu u Novom Sadu. Grujić se slagao sa tezom hrvatskog državnog prava da populacija koja govori jednim jezikom pripada i jednom narodu bez obzira na versku pripadnost pojedinih njegovih delova ali je osporavao u ovoj knjizi osnovnu tezu hrvatskog državnog prava da se ta nacionalna pripadnost vezuje isključivo za državu, tj. za hrvatsku državu. Pošto je jezik Srba i Hrvata proglašen jednim jedinstvenim jezikom još od vremena Ljudevita Gaja i njegovih iliraca to je u praktičnoj primeni na slučaju hrvatskog državnog prava značilo da su Srbi i Hrvati isto, tj. Hrvati jer se radi o stanovnicima hrvatske države (Vukovi *Hrvaćani* = pravaški *Hrvati*).

Isto tako treba istaći da se u najsavremenijoj hrvatskoj historiografiji, odnosno onoj koja je nastala nakon proglašenja hrvatske nezavisnosti 1991. g., sve više i više provlači teza o hrvatskom karakteru Bosne i Hercegovine tvrdnjom da “Srba u Hrvatskoj i Bosni prije Turaka nema, osim ponedje na rubnim područjima i u pojedinačnim slučajevima. Njih je poput naplavine, kao i balkanske, istočne, pravoslavne Vlahe (*Vlachi schismatici*), donijela i ostavila turska poplava od XV. do XVII. stoljeća” [Pavličević 2000, 138].

Krajem XIX veka kao idejno-politički lider “kruga Srba-katolika” iz Dalmacije, koji su propagirajući Vukov lingvistički nacionalizam pokušavali da na svaki način pariraju Starčevićovoj hrvatskoj nacionalnoj ideji, javlja se rimokatolički sveštenik dum Ivan Stojanović (1829. g.–1900. g.). “Dubrovačko-štokavska” orijentacija “kruga Srba-katolika” ih je nakon 1879. g. odvela ka političkoj saradnji sa tzv. „Dalmatinskom autonomnom strankom” koju su predvodili istaknuti predstavnici dalmatinske italijanske aristokratije u cilju sprečavanja političkog ujedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom.¹

Kao što se može primetiti, Vuk nije sledio do tada tradicionalno određenje srpske nacije na konfesionalnim osnovama koje je vekovima propagirano i čuvano od strane Srpske pravoslavne crkve. Upravo zahvaljujući Vuku, među srpskom inteligencijom potonjih decenija, moderni evropski lingvistički kriterijum nacionalne identifikacije je uglavnom uspeo da istisne anahroni religiozni kriterijum determinacije Srpstva. Samo dve godine nakon što je Vuk napisao svoj članak *Srbi svi i svuda*, dalmatinski pravoslavni Srbin Božidar Petranović (1809. g.–1874. g.) je godine 1838. u

¹ O nastanku “kruga Srba-katolika” u Dalmaciji videti u [Foretić 1966; Obad 1969].

Srpsko-dalmatinskom magazinu tvrdio da je veliki broj stanovnika Kraljevine Dalmacije slovenskog porekla ali “srpskog imena”. Takođe, po Petranoviću, stanovnici kontinentalne Dalmacije zajedno sa Dubrovačkom regijom i Bokokotorskim zalivom su takođe Srbi jer govore “čistim srpskim dijalektom”. Čak šta više, Petranović je bio mišljenja da su čakavski stanovnici jadranskih ostrva bili etnički Srbi jer je po njemu čakavski dijalekt bio verovatno stari srpski jezik [Petranović 1838]. U istom broju ovog magazina se pojavio i Nikolajevićev članak o dubrovačkim piscima koji su pisali na srpskom jeziku ali “italijanskim” pismom. Ovim člankom je Nikolajević počeo da propagira tezu da celokupna dubrovačka književna tradicija pripada srpskom kulturnom nasleđu ili stoga što je pisana “srpskim” (tj. štokavskim) jezikom, ili stoga što su njeni tvorci bili etnički Srbi, tj. ličnosti kojima je maternji jezik bio štokavski [Nikolajević 1838].¹ Svoje stavove je dosledno branio u *Srpsko-dalmatinskom magazinu* od 1842. g. do 1869. g. kada je bio njegov urednik. Petranović i Nikolajević se mogu smatrati avangardom među pristalicama Vukovog “lingvističkog Srpstva” u Dalmaciji i Dubrovniku.² Dve godine nakon publikovanja Vukovog članka, Matija Ban je u svojoj poemi *Materi srbskoj* objavljenoj u *Dubrovniku* godine 1851. napisao da kao što se narodi razlikuju jedan od drugog na osnovu jezika tako se i plemena jednog istog naroda među sobom razlikuju na osnovu dijalekta (narečja, primedba V. B. S.). Drugim rečima, M. Ban je napominjao da vera ne određuje nacionalnu pripadnost već to čini samo jezik navodeći kao primer Francuze (pogrešno) i Nemce (opravdano). Po Banu, to pravilo važi isto tako i za Srbe koji mogu biti rimokatolici, muslimani, unijati ili pravoslavci ali ih sve čini pripadnicima iste nacije njihov maternji jezik: “Svi mi kojima je srpski dijalekat (štokavsko narečje, primedba V. B. S.) maternji jezik činimo srpsko pleme (narod, primedba V. B. S.)” [Ban 1851].

Etnogeografska rasprostranjenost “lingvističkog” Srpstva i Južni Sloveni

Svoj lingvistički model determinacije Srpstva Vuk je najjasnije primenio u slučaju bosansko-hercegovačke populacije. On je smatrao da svi stanovnici ove balkanske provincije pripadaju srpskom narodu shodno tome da svi oni govore štokavskim dijalektom bez obzira što se po religioznoj pripadnosti dele na pravoslavce, rimokatolike i muslimane. Kao što se da videti, veroispovest za Vuka ne predstavlja najvažniji identifikator nacionalne pripadnosti. Religiozna diferencijacija Srba se javlja samo kao istorijska posledica, ali ne i kao suština određenja Srpstva. Shodno tome, Vuk je sve štokavce (tj. prema njegovom shvatanju Srbe) iz Bosne i Hercegovine podelio u tri grupe:

¹ Nikolajević je objavio još tri članka na istu temu 1839., 1840. i 1841. g. U ova tri članka on je kao srpske pesnike iz Dubrovnika naveo sledeće velikane dubrovačke književnosti: Džore Držić, Sismundo Menčetić, Mavro Vetranović, Nikola Dimitrović, Andrija Čubranović, Marin Držić, Miho Bunić Babulinov, Frano Lukarević Burina, Dinko Ranjina, Dominko Zlatarić, Ivan Gundulić, Džono Palmotić, Vice Pucić Soltanović, Dživo Gucetić Jerov, Baro Bettera, Ivan Bunić Sarov, Džore Palmotić, Petar Bogašinović, Ignjat Đurđević, Marija Bogašinović-Budmani, Josip Betondić, Franatica Sorkočević i Luko Bunić.

² Nikolajević se verovatno upoznao sa Vukovom teorijom o lingvističkom Srpstvu preko Jeremije Gagića (1783. g.–1859. g.), sekretara Karadžićevog državnog saveta (Sovjeta). Gagić je 1812. g. ušao u rusku službu kao ruski konzul u Dubrovniku od 1815. g. do 1856. g. Gagić je bio Vukov bliski prijatelj. Nikolajević se verovatno upoznao sa Vukom 1838. g. za vreme Karadžićevog gostovanja kod Gagića u Dubrovniku.

- 1) Srbi “*grčkog*” zakona (tj. pravoslavne veroispovesti),
- 2) Srbi “*rimskog*” zakona (tj. rimo-katoličke vere), i
- 3) Srbi “*turskog*” zakona (tj. islamske veroispovesti)

Prema Vuku, bez obzira na verske i na njima zasnovane kulturološke razlike, stanovnici Bosne i Hercegovine su bili pripadnici jedne etnolingvističke nacije jer im je poreklo bilo isto, kao i jezik i istorijske tradicije [Karadžić 1849, 1–2].¹

Za razliku od Bosne i Hercegovine, gde se primena Vukovog lingvističkog metoda sa gore navedenim rezultatima može osporavati, primena istog metoda na teritorije Centralne i Zapadne Rumelije u XIX veku nam pokazuje da se na ovim prostorima upravo jezička pripadnost poistovećivala sa nacionalnom, tj. da je jezik bio odlučujući faktor pri određivanju nacionalne grupisanosti. Tako je na primer bugarska propaganda tvrdila da u Makedoniji žive Bugari, jer stanovništvo ove turske provincije govori bugarskim jezikom i shodno tome Makedonija treba da bude uključena u sastav bugarske države. Za ovakve bugarske zahteve i tvrdnje naročito je korišćeno kao dokument pismo Engleza Artura J. Evansa² upućeno Tajmsu (*The Times*) 30. septembra 1903. g. pod naslovom *Ko su Makedonci*. Artur Evans je tvrdio da u stvari Makedonci kao etnos i ne postoje jer su svi oni Bugari.³ Osnov za ovakvu tezu je po Evansu bila činjenica da se u makedonskim selima govorilo bugarskim jezikom: “velika predominantnost bugarskog elementa u Makedoniji je nepotpuno priznata”...“praktično čitava masa populacije je slovenska, koja govori karakterističnim bugarskim dijalektom”...“pravi srpski jezik počinje tek severno od Šar planine”.⁴ Svestan ovakve jezičko-nacionalne situacije na prostorima Makedonije, Vuk je tvrdio da se srpskim jezikom južno od Šar planine govorilo sa sigurnošću samo u nekim mestima oko Debra pa shodno tome Srbi verovatno nisu predstavljali većinsko stanovništvo u Makedoniji.⁵ Vuk je naime čuo 1834. g. od strane nekih trgovaca da postoji oko 300 srpskih sela oko Kičeva i Debra u Zapadnoj Makedoniji “po kojima se govori Srpski onako kao i oni što su govorili, tj. između Srpskoga i Bugarskoga, ali opet bliže Srpskome nego pravome Bugarskome” [Karadžić 1849, 1; Stojančević 1974]. Upravo iz ovog razloga što se u ovim “srpskim” selima oko Debra i Kičeva nije govorilo čistim srpskim jezikom (tj., štokavštinom) već nekom južnoslovenskom mešavinom između srpskog i bugarskog

¹ Iste stavove je Vuk zastupao u svojim delima: *Primjetba kao deo rada Pismenica srpskog jezika*, Beč, 1814. g., preštampano iz knjige *Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stefanovića Karadžića*, knjiga I, Beograd, 1894. g., s. 78–79; isti, tekst *Srbi i Hrvati* preuzet iz *Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stefanovića Karadžića*, knjiga III/2, Beograd, 1896. g. objavljen u *Vidovdanu*, № 31 za godinu 1861.

² Artur Evans je bio poznati engleski arheolog i etnolog. Bio je jedan od najpoznatijih znalaca Balkana. Poslat je 1903. g. nakon Ilindenskog ustanka (2. avgust 1903. g.) u Makedoniju kao član Britanske spasilačke misije da pomogne mesnom stanovništvu.

³ “Let me begin by correcting an almost universal fallacy. There are no Macedonians. There are Bulgarians” ... “The language of the villagers remains Bulgar...”, *The Times*, 1. oktobar 1903. g. Ovo pismo je takođe preštampano u knjizi *Extermination in Macedonia*, izdato od strane bugarskog Balkanskog Komiteta u Londonu 1903. g., s. 1–4. Original je na engleskom jeziku.

⁴ “...the great preponderance of the Bulgar element in Macedonia is only imperfectly realized”... “...practically the whole mass of the population is Slavonic, speaking characteristically Bulgarian dialects...”, “...the Serbs, whose real speech begins north of the Shar range.” [isto].

⁵ “Ja sam na Cetinju razgovarao sa dvojicom ljudi iz Dibre, koji su mi kazivali da onamo ima mnogo Srpskih sela, po kojima se govori Srpski onako kao i oni što su govorili, tj. između Srpskoga i Bugarskoga, ali opet bliže Srpskome nego pravome Bugarskome” [Karadžić 1849, 1].

Vuk je 1836. g. izneo tezu da se još uvek ne može sa sigurnošću znati gde su granice Srpstva na prostorima Albanije¹ i Makedonije. Ipak, Vuk je bio uveren da je jezik stanovnika ovih mesta iz Zapadne Makedonije, koji je po Vuku bio između bugarskog i srpskog, više vukao na srpsku nego na bugarsku stranu. Sam Vuk je jako žalio što nije mogao da lično obiđe te krajeve i da se neposredno uveri u pravo stanje stvari po pitanju govornog jezika slovenskog življa Zapadne Makedonije. Takođe, na osnovu ove Vukove teze bilo je nemoguće utvrditi tačnu južnu granicu između srpskog i bugarskog jezika, tj. između Srba i Bugara u Makedoniji. Tako je Vuk, s obzirom na nejasnu lingvističku sliku na prostoru Makedonije, ovu provinciju ponekad obuhvatao pojmom “Stara Srbija” jer je bio siguran da se u oblasti Tetova, Prilepa pa čak i oko manastira Rile i Razloga u Pirinskim planinama govorilo od strane slovenskog življa srpskim jezikom. Međutim, po Vuku je grad Samokov (u centralnom delu Zapadne Makedonije) pripadao Bugarima jer je lokalno stanovništvo govorilo čistim bugarskim jezikom. Vuk je smatrao da se sa sigurnošću može tvrditi da Srbi u ovom delu Balkana naseljavaju prostore od reke Timoka na istoku do Šar planine na jugu jer se na ovom prostoru sigurno govori čistim srpskim jezikom, tj. štokavskim dijalektom. Zašto Vuk nije bio siguran da Srbi kao većinsko stanovništvo ne naseljavaju krajeve oko Razloga, iako je znao da u tom kraju jedan deo stanovništva govori srpskim jezikom, je taj što je u isto vreme bio dobro obavešten da veći deo lokalnog stanovništva u tom kraju govori bugarskim jezikom. Ovo svoje uverenje Vuk je izrazio 1822. g. u svom kratkom delu *Dodatak sanktpetersburskim uporednim rečnicima svih jezika i dijalekata sa specijalnim osvrtom na bugarski jezik* u kome je publikovao 27 bugarskih narodnih pesama iz okoline Razloga. To je ujedno i prvo publikovanje bugarskih narodnih pesama iz ovog kraja. Vuk je zaključio da se na osnovu primera ovih 27 bugarskih pesama iz okoline Razloga može sa sigurnošću tvrditi da se bugarski jezik jasno razlikuje od ostalih slovenskih jezika pa i srpskog: “... (iz ovih pesama, primedba V. B. S.) filolog će uočiti glavne razlike koje odvajaju bugarski jezik od drugih slovenskih dijalekata, a to su: a) član (artikel) koji se dodaje na kraju, na primer ‘kračmarnitsata’, ‘utreto’, ‘hlebo’, itd., i b) činjenica da imenice skoro i nemaju deklinaciju, kao na primer, ‘za toja čovek, ot Jerusalim, kraj more, na kon, ot kon, niamam voda’, itd.” [Karadžić 1822].

Vuk je smatrao da se na osnovu rasprostranjenosti jezika ne može utvrditi tačna granica između srpskih i bugarskih naselja, odnosno srpskog i bugarskog stanovništva na Balkanu. Vuk je kao primer uzimao dve oblasti – Torlak i Zagorje – koje su predstavljale tipične jezičke “tranzitne” zone. Na ovim prostorima se srpski jezik, po Vuku, pretapao u bugarski što je bio glavni razlog za njegovu tvrdnju da se tačna istočna granica (prema Bugarskoj) Srpstva ne može sa velikom tačnošću utvrditi [*Vukova prepiska* 1909, 648].

Romantičarski stav Vuka Stefanovića Karadžića o identifikaciji Srpstva na lingvističkim osnovama kao jedan od glavnih problema postavlja pitanje *štokavskih rimokatolika* (većina njih se danas identifikuje sa Hrvatskom). Suština ovog problema je u tome da li je Vuk shvatao rimokatolike iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Hrvatske, Bačke, Srema i Slavonije, koji su govorili štokavskim dijalektom kao pokatoličene, tj. pohrvaćene, etničke Srbe ili kao posrbijane Hrvate, tj. kajkavce/kekavce-čakavce.

¹ Vuk je za naziv Albanije koristio arhaični termin Arnautska pod kojim je podrazumevao i Kosovo i Metohiju.

Zajednička karakteristika za sve njih je bila samo jedna: svi su govorili štokavskim dijalektom dok su se po religioznoj pripadnosti razlikovali deleći se na rimokatolike, pravoslavce, pa čak i na muslimane. Ovaj problem se suštinski može rešiti uzimajući u obzir samog Vuka koji je u svom članku *Srbi svi i svuda* doslovno napisao da se samo “čakavci” mogu smatrati etničkim Hrvatima dok će svi štokavci “rimskog zakona” morati malo po malo tokom vremena da sebe nazivaju Srbima jer ako ne žele da

budu Srbi ostaće bez nacionalne pripadnosti jer drugog nacionalnog imena nemaju.¹ Iz ovakvog Vukovog stava se jasno vidi da je on osporavao postojanje štokavskih rimokatolika kao etničkih Hrvata jer štokavski dijalekt nije bio izvorno hrvatski. Ovde, kao što je to već spomenuto, Vuk dopušta mogućnost da je istorijski gledano:

- 1) savremeni ikavski izgovor štokavskog narečja bio izvorni čakavski dijalekat, tj. da su čakavci uneli ikavicu u štokavštinu u toku procesa njihovog posrbljavanja [Karadžić 1861], ili pak
- 2) da su pokatoličeni Srbi štokavci počeli izgovarati *i* umesto *e* ili *ije* (refleksi starog “jata”) kako bi se brže srodili sa novom društveno-verskom sredinom [Karadžić 1849, fusnota 15].

U svakom slučaju, za Vuka je glavna razlika u govoru između štokavaca i čakavaca bila ta što čakavci govore *ča* umesto *što/šta* i na kraju slogova ne menjaju *l* u *o* (na primer: *kazal, kotal* umesto *kazao, kotao*) [Karadžić 1849; Karadžić 1861].

Profesor Ivo Banac je ispravno primetio da je još od 1814. g. Vuk smatrao da je štokavski dijalekt karakteristika “katoličkih Srba”.² Jasno je da je Vuk smatrao da su rimokatolički “Hrvati” koji govore štokavskim dijalektom u stvari bili etnički Srbi koji su primili rimokatolicizam, ili su bili pounijaćeni, pa ih je stoga i nazivao “Srbima rimskog zakona”. Vuk je u tome bio izričit. Tvrdio je da ne zna kako ime “Hrvat” može biti korišćeno za rimokatoličke stanovnike koji žive u Banatu, Bačkoj, Sremu, Slavoniji, Bosni, Hercegovini ili u Dubrovniku, a koji govore istim jezikom kao i Srbi: “...ali ne znam kako bi se tim imenom mogla nazvati ona braća naša zakona Rimskoga koji žive n. p. u Banatu, ili Bačkoj, ili u Srijemu i Slavoniji, ili u Bosni i Hercegovini, ili u Dubrovniku, i govore onakijem istim jezikom kao i Srbi”. Vuk na istom ovom mestu poriče tezu da je moguće da jedan isti narod, tj. Hrvati, govore tri jezika, tj. čakavski (*dite, vira, sime*), kajkavski/kekavski (*dete, vera, seme*) i štokavski (*dijete, vjera, sjeme*), odnosno da se svi oni mogu nazvati “Hrvatima” [Karadžić 1849, 4].³ Ovde je bitno napomenuti da je očigledno iz ovog primera da je Vuk smatrao naučno nezasnovanu teoriju da su Hrvati od davnina govorili sva tri gore spomenuta narečja (koja su uostalom za Vuka bili odeliti jezici). Drugim rečima, istorijski je nemoguće dokazati da je dijalekatska trihotomija hrvatske nacije izgrađena na čisto hrvatskoj etničkoj podlozi. Jednostavno, treba razlikovati pojam *Hrvata* u etničkom (po poreklu) od onog u nacionalnom (na osnovu samo-identifikacije) smislu.

Poreklo Hrvata i hrvatskog jezika Vuk je posmatrao i sa istorijske tačke gledišta koristeći ranosrednjovekovne vizantijske istorijske izvore koji su se odnosili na

¹ “Svi pametni ljudi i od Grčkijeh i od Rimskijeh Srba priznaju da su jedan narod i trude se da bi mrznost zbog zakona ili sa svijem iskorenili ili barem umalili što se više može, samo je onima Rimskoga zakona još teško *Srbima* nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti; jer ako ne će da su *Srbi*, oni nemaju nikakvoga narodnog imena” [Karadžić 1849, 4].

² “As early as 1814, for example, he held that one Stokavian subdialect was characteristic of ‘Roman Catholic Serbs’” [Banac 1993, 80; Karadžić 1814, 105].

³ Vuk je bio sklon da zaključi da će sigurno neminovno svi etnički Hrvati koji su govorili štokavskim dijalektom biti posrbljeni jer jezik određuje nacionalna osećanja i pripadnost. Vuk je smatrao da su svi oni Južni Sloveni koji govore štokavskim dijalektom izvorni Srbi ili pak hteli oni ili ne tokom vremena će se posrbiti jer je štokavski dijalekt izvorno dijalekt srpskog naroda! Ustaške vlasti su u Drugom svetskom ratu namerno propagirale kajkavski dijalekt kao autohtoni jezik Hrvata. Razlog je bio taj da ako Hrvati ne govore kajkavskim dijalektom već štokavskim moraću u tom slučaju nositi žig Srpstva hteli to ili ne.

najraniju istoriju Južnih Slovena, pa i Hrvata. Vuk je naglašavao da su njemu savremeni Hrvati bili potomci onih Hrvata o kojima je pisao vizantijski car Konstantin VII Porfirogenit (913. g.–959 g.) u svom delu *De Administrando Imperio* (“O upravljanju državom”) kada je rekao da reka Cetina u Dalmaciji deli Srbe i Hrvate tako da Dalmatinski Hrvati naseljavaju prostore severno od ove oblasti a Srbi južno. U Hercegovini je ova granica bila “Imoski”, a u Bosni “Lijevno, rijeka Vrbas i grad Jajce” [Karadžić 1849, 10].¹ U srednjem veku, po Vuku, južna granica rasprostranjenosti čakavskog dijalekta je dopirala do reke Cetine u Dalmaciji. Vuk napominje da su Hrvati došli na ove prostore u prvoj polovini VII veka “negde od Karpata kada su se Srbi naselili u Makedoniji i Iliriji.”

Vuk nije bio precizan koje teritorije podrazumeva pod terminima “Makedonija” i “Ilirija”. U doba nastanka teksta *De Administrando Imperio* u vizantijskoj svesti je još uvek bio prisutan daleko širi pojam oba ova termina nego u kasnijim vremenima. Pod terminom “Makedonija” se podrazumevala rimska provincija *Macedonia* osnovana 146. godine pre nove ere. Pojam rimske provincije Makedonije je znatno širi od pojma Makedonije Vukovog vremena. Rimska provincija Makedonija je obuhvatala prostor od Jonskog mora na zapadu do reke Marice na istoku i od Srednje Grčke na jugu do izvorišta Južne Morave na severu.² Geografski pojam Makedonije, koji je bio najčešće u opticaju u Vukovo doba, se odnosio na prostor od Ohrida, Struge i Prespe na zapadu do Rodopskih planina na istoku i od Šare na severu do Olimpa i Egejskog mora na jugu. Na koju od ove dve Makedonije je Vuk mislio ne može se sa sigurnošću tvrditi.³ Termin “Ilirija” je isto tako kompleksan kao prethodni termin. U doba Konstantina Porfirogenita pod terminom “Ilirija” se takođe podrazumevala rimska provincija *Illyricum* osnovana 9. godine naše ere. Ova velika provincija se prostirala od Istre na zapadu do gornjeg Vardara i Drine na istoku i od Jadranskog mora na jugu pa sve skoro do reke Save na severu.⁴ Međutim, rimska *Praefectura Illyricum* iz doba cara Konstantina Velikog (306. g.–337. g.) je obuhvatala čitav Balkan sem Trakije i većeg dela današnje Bugarske ali se prostirala i u delu Srednje Evrope obuhvatajući teritoriju današnje Zapadne Mađarske i Istočne Austrije.

Autoritet Konstantina VII Porfirogenita i njegovog dela *De Administrando Imperio* je bio jako veliki među pripadnicima “kruga Srba-katolika” u Dalmaciji i Dubrovniku u drugoj polovini XIX veka.⁵ Matija Ban je polazeći od ovog autoriteta kao i

¹ O problemu vizantijskih izvora za ranosrednjevekovnu istoriju Južnih Slovena kao i o njihovom doseljavanju na Balkan videti u sledećim radovima [Ostrogorsky 1969; Obolensky 1971; Vasiliev 1952; Baynes 1926; Baynes 1926; Bury 1907; Bury 1906; Charanis 1950; Moravcsic, Jenkins 1949].

² O ovom problemu videti opširnije u [Pavlovski, Pavlovski 1996; Poulton 1995].

³ Zna se da vizantijski izvori koji govore o seobama Slovena na Balkan spominju grad *Serviu* u Severnoj Grčkoj koja pripada geografskoj Makedoniji. Da li je Vuk koristio ovaj argument za svoju tvrdnju da su se Srbi naselili na prostorima Makedonije nije poznato ali je sigurno da je koristio Konstantina Porfirogenita i naveo njegovu tvrdnju da su se Srbi naselili oko Soluna u Makedoniji [Karadžić 1849, 9–10].

⁴ Ostaje nepoznato da li je Vuk za svoj argument da su se Srbi naselili u Iliriji u ranom srednjem veku koristio činjenicu da jedan savremeni franački izvor (Ajnhard, Einhard o. 770. g.–840. g., *Annales*) kaže da je knez Ljudevit Posavski pobegao 822. godine u “Dalmaciju” kod Srba. Rimska provincija *Dalmatia* je kasniji naziv za provinciju *Illyricum* što znači da je obuhvatala i Bosnu i Hercegovinu gde se ovaj posavski knez sklonio ispred franačke vojske kod Srba.

⁵ O utvrđivanju realnih dimenzija i vrednosti dela *De Administrando Imperio* Konstantina Porfirogenita kao validnog povesnog izvora videti u [Deretić, Antić, Jarčević 2009].

od učenja tadašnjih slavista o rasprostranjenosti južnoslovenskih dijalekata i o njihovoj presudnoj ulozi u formiranju nacionalne pripadnosti, zagovarao u svojim *Političkim osnovama Južnih Slovena* (verovatno iz 1860. g.) političko-etničko razgraničenje između Srba i Hrvata na prostoru Dalmacije koje je trebalo da ide dolinom reke Cetine, dok bi tu ulogu na prostoru Bosne igrala dolina reke Vrbasa. Tako su sledeće oblasti po Banu pripadale “srpskom plemenu”: Srbija, Stara Srbija sa Sofijom, čitava slovenska Makedonija, Zeta sa Severnom Albanijom, Kotor, Dubrovnik, Južna Dalmacija sa ostrvima, Crna Gora, Srem, srpska Vojvodina, Hercegovina i Bosna od Vrbasa do Drine. Na drugoj strani, “hrvatskom plemenu” su prema Matiji Banu pripadale: Hrvatska, Slavonija sa Vojnom granicom, Istra sa ostrvima, Kranjska, Koruška, slovenski deo Štajerske kao i Bosna do Vrbasa i Severna Dalmacija do Cetine. Jasno je da Ban nije priznavao postojanje Slovenaca koje je smatrao Hrvatima jer su po njemu govorili “hrvatskim” jezikom (tj. kajkavskim dijalektom) [Durković-Jakšić 1957, 88].

U Vukovo vreme je jedan od najvatrenijih poštovalaca dela Konstantina Porfirogenita o seobama Hrvata i Srba na Balkan i o njihovom razgraničenju na reci Cetini u Dalmaciji bio slavista Bogoslav Šulek (pohrvaćeni Slovak), koji se izjasnio kao “nit sam rođen Srbin, nit Hrvat” već “Slaven” i koji je tvrdio da je etnička granica između Srba i Hrvata reka Cetina i reka Vrbas. Međutim, Šulek je zagovarao teoriju da su ova dva naroda u stvari jedan narod koji se ne treba deliti i razdvajati jer govore jednim jezikom: “Dakle Hrvati i Srbi su braća i po krvi, i po mlieku, narod jednoga roda i jednoga jezika – to je posledak nepristrasnoga povjesničkoga iztraživanja, to je cilj i svrha ove moje razprave” [Šulek 1856]. Šulek je jednostavno bio mišljenja da su Srbi i Hrvati jedan narod, da imaju jedan jezik i shodno tome jednu književnost i da čak ni veroispovest nije bila razdvajajući faktor. Faktički, on je tvrdio da su Srbi i Hrvati jedan etnolingvistički entitet sa dva imena, ali ako se trebaju razgraničavati među sobom onda je granica na rekama Vrbasu i Cetini.

Pišući dalje o naseljavanju Hrvata na Balkan, očigledno pozivajući se na Konstantina Porfirogenita, Vuk kaže da su se Hrvati podelili u dve grupe od kojih se jedna naselila “u granicama današnje Hrvatske, Turske Hrvatske i Dalmacije” dok je druga grupa ostala na prostorima u Panoniji između “Drave i Save”.¹ Granice Dalmatinske Hrvatske su po Vuku bile duž mora do reke Cetine na jugu, u Hercegovini do Imotskog, u Bosni do Livna, pa duž reke Vrbasa do Jajca.² Vuk je očigledno u pitanju Dalmacije primenio kako istorijski tako i lingvistički princip u “razgraničenju” Srba i Hrvata u njihovoj starijoj istoriji. Jasno je stavio do znanja da je reka Cetina u Dalmaciji

¹ Očigledno je da Vuk piše o tzv. Panonskim Hrvatima i Dalmatinskim Hrvatima. Pod terminom Turska Hrvatska Vuk verovatno podrazumeva teritoriju zapadne Bosne od reke Une do reke Vrbasa koja se u XIX i XX veku od strane mnogih hrvatskih ideologa smatrala teritorijom naseljenom Hrvatima islamske veroispovesti. Videti kartu *Historički zemljovid stare celokupne Kraljevine Hrvatske sa označenjem granicah sada postojećih pokrajinah i navedenjem znamenitijih starijih i novijih mestah* koju je za štampu priredio Josip Partas, a nacrtao Franjo Kružić. Karta je štampana u poznatoj zagrebačkog štampariji Dragutina Albrehta, 1862. Međutim, izvorno se teritorija Turske Hrvatske nije prostirala na istoku sve do reke Vrbasa (Sisak-Banja Luka) već samo do reke Une (tzv. Prekounje). Granicu Turske Hrvatske na istok sve do reke Vrbasa je verovatno prvi pomerio Pavao Ritter Vitezović u svom delu *Bosna captiva Tyrnaviae*, 1712. g. Od tada pa sve do naših dana hrvatska historiografija je konstantno radila na učvršćivanju mita o Turskoj Hrvatskoj na istoku sve do Vrbasa (tj. Banja Luke).

² Vuk navodi da je prvobitna prestonica Dalmatinske Hrvatske bio Biograd kod Zadra a kasnije Bihać dok je glavni grad Panonske Hrvatske bio Sisak.

bila demarkaciona linija između hrvatskog i srpskog naroda. Vuk je ovo svoje tvrđenje potkrepio izveštajem Konstantina Porfirogenita u svom radu *De Administrando Imperio* i činjenicom o srednjevekovnoj rasprostranjenosti čakavskog dijalekta u Dalmaciji, tj. po njemu autohtono-izvornog jezika etničkih Hrvata, ali i po mišljenju većine vodećih slavista XIX veka. Ovde treba istaći da Konstantin Porfirogenit nije izrekom spomenuo da su stanovnici Duklje (Crne Gore) Srbi kao što je to uradio u slučaju stanovnika Travunije sa Konavlima, Neretljanske oblasti ili Paganije, Zahumlja i Srbije u čiji je sastav ulazila i tadašnja Bosna. Vuk je ipak na osnovu jezika bio siguran da su Dukljani etnički Srbi (što uostalom i nije teško dokazati na osnovu drugih povесnih izvora).

Vuk primećuje da se jezička situacija tokom vremena drastično izmenila na prostorima Dalmacije. U ovoj provinciji, izuzev na njenim priobalnim prostorima i dalmatinskim ostrvima, odnosno u njenom kontinentalnom delu “koji je nekada bio srce Hrvatske” u Vukovo vreme “nije bilo nikoga ko bi govorio jezikom koji bi se razlikovao od onoga kojim govore Srbi”. Na ostrvima i u priobalju Dalmacije “gde se ljudi teško mešaju sa onima koji žive na ‘suvoj zemlji’”¹ govori se jezikom koji se “malo razlikuje od Srpskog, i ja verujem da su ti ljudi koji žive u priobalju i na ostrvima potomci starih Hrvata” [Karadžić 1849, 10]. Zaključak koji bi se mogao izvesti na osnovu ovakvog Vukovog stava bi bio sledeći: usled etničkih promena na kontinentalnom delu Dalmacije² srpski jezik, odnosno po Vuku štokavski dijalekt, je potisnuo čakavski dijalekt, tj. po Vuku iskonski hrvatski jezik, koji se zadržao samo na dalmatinskim ostrvima i u priobalju. Usled etničke izmešanosti Srba i Hrvata i jačeg uticaja prvih na druge, na kontinentalnom delu Dalmacije došlo je do prevlasti štokavskog dijalekta (narečja) nad čakavskim koji je na ovim prostorima izumro ali se zadržao na priobalnom i ostrvskom delu Dalmacije gde je štokavski uticaj bio slabijeg intenziteta. Tokom vekova je jedan deo čakavskih katoličkih Hrvata bio “poštokavljen” što je praktično za Vuka značilo posrbljen, dok je drugi deo čakavaca napustio svoje iskonske teritorije na koje su se naselili štokavci. To je bio glavni razlog za njegovu tvrdnju da oni (štokavski) katolici koji ne žele da budu Srbi neće ni moći imati drugog nacionalnog imena jer su svoje ime utopili u drugo preuzevši tuđ jezik kao svoj. Razlog za ovakvo Vukovo mišljenje je jasan: bivši čakavski Hrvati koji su tokom vremena izgubili svoju osnovnu nacionalnu karakteristiku – jezik – prihvativši štokavicu mogu sada samo da budu Srbi hteli to oni ili ne. Skloni smo mišljenju da je Vuk obelodanjujući ovu tezu naročito ciljao na Ivana Mažuranića jednog od lidera Ilirskog pokreta, inače rođenog čakavca, koji je na štokavskom dijalektu 1846. g. objavio najvažnije delo ilirskog perioda hrvatskog nacionalnog preporoda: *Smrt Smail-age Čengića*; delo kojim je trebalo dokazati opravdanost odluke vođa Ilirskog pokreta o preuzimanju štokavštine ukazivanjem na snagu i izražajnost “hrvatskog” jezika, tj. štokavskog dijalekta koji je za Vuka (i pionire slovenske filologije) bio srpski i samo srpski jezik.

Bogoslav Šulek je pobijao Vukovu tezu da su se čakavci, tj. Hrvati, “od Srba i od Turaka razbjegli, a koji su ostali, oni su se posrbili, zadržavši samo *i* na onim mjestima, gdje je u starome slavenskom ѣ (“jat”, primedba V. B. S.)”. Šulek na istom

¹ Ovde se misli na kontinentalni deo Dalmacije. Vuk u ovom slučaju navodi primer Omiša i Trogira.

² Uzrok ovim etničkim promenama su mnogobrojne seobe Srba, tj. onih koji su govorili srpski, (nazivani Vlasi šizmatici) u ove krajeve sa prostora južnih predela Balkanskog poluostrva uzrokovanih turskim prodorima na Balkan i njegovim osvajanjem. O ovoj problematici videti studiju [Cvijić 1922].

mestu odbacuje tezu da su Srbi “nadvladali” Hrvate i vremenom veći njihov deo asimilovali, čak šta više tvrdi da Srbi i Hrvati nikada nisu ni ratovali. Šulek odbacuje stav o posrbljavanju Hrvata iz razloga što Srbi nisu nikada imali političke vlasti nad Hrvatima niti “na znanstvenom polju niesu također Srbi Hrvatom prednjačili”. Shodno svemu ovde navedenom, Šulek je zaključio “pače kao što smo videli, Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u knjižstvo uveli; dapače po mnenju Srboljuba Hilferdinga, Srbi su se za Hrvati povodili” [Šulek 1856].

Na kraju svog članka *Srbi svi i svuda* Vuk zaključuje da se svi Južni Sloveni (bez Bugara)¹ mogu podeliti u tri jezičke grupe. U prvu grupu spadaju oni koji govore štokavskim narečjem koje Vuk naziva Srbima. *Štokavci* upotrebljavaju upitnu rečicu “što” ili “šta”. U drugu jezičku grupu spadaju oni Južni Sloveni koji govore čakavskim narečjem a to su prema Vuku etnički Hrvati. Njihova odlika je da za upitnu rečicu “šta” koriste “ča” i na kraju sloga “l” umesto “o”. U svim drugim slučajevima upotrebe čakavskog dijalekta Hrvati se ne razlikuju mnogo od Srba, tj. štokavaca. Na istom mestu Vuk napominje da je jezik Hrvata od svih slovenskih jezika najbliži srpskom od koga se veoma malo razlikuje. Kako nas Vuk izveštava, smatralo se da su Hrvati u njegovo doba živeli u Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj županiji (varmeđi). Ove teritorije su nazivane Hrvatskom tek od Mohačke bitke 1526. g. a do tada Gornjom Slavonijom. Prema Vuku, Hrvati na ovom prostoru “govore jezikom koji je prelazni između slovenačkog ka srpskom” [Karadžić 1849, 10–11]. Treću jezičko-nacionalnu grupaciju Južnih Slovena po Vuku čine *kajkavci*, tj. *kekavci*, koje je on označio kao etničke Slovence, ili “Kranjce”. Njihov se jezik mnogo više razlikuje od srpskog i hrvatskog nego što se štokavsko narečje razlikuje od čakavskog. Bez obzira na ove razlike, kajkavsko narečje je od svih slovenskih jezika najbliže štokavskom i čakavskom. Ovde je Vuk postavio jedno od najvažnijih pitanja koje će izazvati burne reakcije u potonjoj historiografiji. Naime, Vuk se pitao da li su Hrvati iz Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije (varmeđe) pravi Hrvati ili pohrvaćeni Slovenci jer se na ovim prostorima govori kajkavskim dijalektom a ne čakavskim? Vuk je bio sklon da ove “kajkavske Hrvate” smatra izvornim Slovincima [Karadžić 1849, 14–15]. Shodno tome, Vuk je bio skeptičan prema tačnosti izveštaja Konstantina VII Porfirogenita u *De Administrando Imperio* da su tzv. Panonski Hrvati naselili prostore između reka Save i Drave sa centrom u Sisku jer u tom slučaju “oni bi bili čakavci a ne kajkavci” [Karadžić 1849, 14–15]. Mogućnost da se na ovim prostorima radilo o sloveniziranim (pokajkavljenim) Hrvatima Vuk nije direktno spominjao ali se može zaključiti, shodno njegovom stavu prema “štokavskim rimokatolicima” koji su nazivani (ili se izjašnjavali) “Hrvatima”, da su u tom slučaju etnički Hrvati postali Slovenci jer su prihvatili kajkavsko narečje koje je izvorni jezik etničkih Slovenaca.²

¹ Vuk doslovno kaže “Južno-Sloveni isključujući Bugare”.

² Ovde ću navesti primer onih Hrvata koji su se od druge polovine XVI veka naseljavali na prostorima Zapadne Transdanubije u Mađarskoj. Naime, usled etničke izmešanosti ovog regiona gde su Hrvati zatekli Nemce, Slovence i Mađare, i gde su u odnosu na ove etničke grupe hrvatski doseljenici bili nacionalna manjina, oni su tokom vremena prestali da govore svojim maternjim jezikom koji je već sredinom XIX veka među hrvatskom etničkom grupacijom u Zapadnoj Transdanubiji gotovo potpuno nestao. Gotovo svi hrvatski doseljenici su prihvatili mađarski i nemački jezik kao sredstvo komuniciranja pa nije ni čudo što se u ovom regionu krajem XIX veka malo ko služio hrvatskim jezikom. Ovaj slučaj Hrvata iz Zapadne Transdanubije je dobar primer “etnocida” koji se tiho sprovodio usled lingvističke asimilacije. Treba

Na kraju svoje studije o jeziku kao principijelnom identifikatoru nacionalne pripadnosti Vuk zaključuje da štokavaca u njegovo vreme ima najmanje tri puta više nego čakavaca i kajkavaca zajedno. U isto vreme, broj kajkavaca je znatno veći od broja čakavaca. Štokavsko narečje je po Vuku bilo u velikoj ekspanziji usled migracija južnoslovenskih stanovnika u doba turskih osvajanja¹ pa je stoga tvrdio da “njihov jezik (stanovništva Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije, primedba V. B. S.) postepeno postaje srpskim”, tj. poštokavljuje se [Karadžić 1849, 14–15].²

Vukov lingvistički model identifikacije srpske nacije je bio od velikog uticaja na potonji razvitak istorijske nauke kod Srba, srpske etnografije i etnologije. Ubrzo nakon pojave Vukovog članka *Srbi svi i svuda*, a kao direktna posledica Vukove teorije izložene u tom delu i rezultata do kojih je došao, srpska historiografija, etnografija i etnologija postepeno napuštaju shvatanje srpskih učenjaka iz XVIII veka o raširenosti Srpstva na određenim balkanskim prostorima. Etnička rasprostranjenost Srpstva se u svakom slučaju izmenila tokom vekova kao posledica dugotrajnih migracionih procesa do kojih je došlo usled turskog osvajanja Jugoistočne Evrope. Konkretno, Vuk je zaslužan da je srpska nauka tokom XIX veka postepeno napuštala misao da Srbi kao većinsko stanovništvo naseljavaju određene prostore na Srednjem Balkanu kao što su to na primer oblasti oko Ljuma, Skoplja, Kratova i Ćustendila. Razlog je bio taj što je Vuk tvrdio da na prostorima južno od Šar planine štokavsko narečje, tj. po njemu srpski jezik, nije predominantan govor lokalnog stanovništva bez obzira što su postojale veće ili manje “štokavske” enklave [Cvijić 1906, 40–50; Cvijić 1922; Gravier 1919, 29–32]. Krajem XIX i početkom XX veka pod Srbijom u geografskom smislu reči se podrazumevala teritorija od reka Drine na zapadu do Timoka na istoku i od reka Save i Dunava na severu do Šar planine na jugu. Stara planina je odvajala Srbiju od Bugarske a Šar planina Srbiju od Makedonije. To je tačno ona teritorija koju je Vuk označio kao područje na kome se neosporno govorilo srpskim jezikom (uključujući Stari Vlah, Kosovo, Metohiju, Binačku

---

skrenuti pažnju da u *Arhivu biskupa iz Sombatelja [Szombathely]* u Mađarskoj postoji vredna arhivska građa [*Canonicae visitationes*] o istorijatu govornih jezika Zapadne Transdanubije naročito u XVIII veku.

¹ O problemu južnoslovenskih migracionih procesa u kontekstu uticaja na lingvističku geografiju videti u [Ivić 1991, 141–199, 239–263].

² Mišljenja smo da je Vuk smatrao da je ne samo štokavsko narečje bilo biološki superiornije u odnosu na čakavsko i kajkavsko narečje već i da je Vuk bio sklon teoriji “lingvističko-nacionalne superiornosti” po kojoj lingvistička nadmoćnost određuje i nacionalnu dominantnost. Osnivač ove teorije je arheolog Gordon V. Čajld koji je u svojoj knjizi *The Aryans* pisao da nije slučajno što su baš stari Grci, a ne na primer semitski Vavilonci ili Egipćani, stvorili empirijsku nauku. Razlog zašto su baš stari Grci postali rodonačelnici svih modernih empirijskih nauka je superiornost njihovog arijevske jezika, jezika koji je uticao na mentalni razvitak starih Grka koji su samim tim što su govorili najsuperiornijim jezikom na svetu postali i dominantna svetska nacija Starog Sveta. Suština ove Čajldove teorije je u tome što je on verovao da je jezik najbitniji faktor koji određuje kvalitete rase, nacije i bilo koje druge grupe ljudi čiji civilizacijski razvitak, odnosno stepen kulturnih dostignuća, zavisi prvenstveno od kvaliteta jezika kojim ta grupa govori. Arijevski jezici su jedini jezici u istoriji svetske civilizacije na kojima se mogla razvijati nauka. Zato su samo arijevske narodi bili sposobni da “naučno” misle [Childe 1926, 3, 4, 211–212]. Uticaj jezika na razvitak rasnih osobina je takođe prisutan u političkoj filozofiji Šarla Morasa (Charles Maurras 1868. g.–1952. g.) kao i Komte Gobinoa (Comte de Gobineau 1816. g.–1882. g.). Gobino je takođe smatrao da je svaka rasa predodređena da govori “svojim” jezikom, odnosno, da pripadnici drugih rasa nikada ne mogu dobro naučiti jezik neke druge rase [Kedourie 1960, 72].

Moravu, Vranje, Leskovac i Pirot).¹ Vuk je očigledno novoštokavski dijalekt Kosova i doline Južne Morave smatrao srpskim. Međutim, pre pojave Vuka Stefanovića Karadžića i njegovog lingvističkog modela određenja Srpstva pod terminom “srpskih zemalja” se podrazumevala znatno šira oblast na jugu Balkana od gore navedene. Tako je na primer Jovan Rajić na kraju XVIII veka smatrao da se granica između Srbije i Bugarske nalazila na reci Cibrici.

Na kraju treba istaći da Vuk Stefanović Karadžić nije ozbiljno razmatrao problem nacionalne države, njenih granica, društvenog uređenja itd. jer mu to nije ni bio cilj. Ipak, u njegovim radovima se može naći nekoliko rečenica i na tu temu. Moglo bi se zaključiti da je Vuk i u slučaju problema nacionalne države usvojio stav nemačkih romantičara. Ipak je nemoguće sa velikom preciznošću odrediti kakvu je konkretnu nacionalnu državu Srba Vuk zamišljao. Drugim rečima, Vuk u svojim radovima nije ostavio precizno označene granice srpske države određene na osnovu jednog ili više kriterijuma. Taj zadatak je na sebe preuzeo ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije – Ilija Garašanin koji je nadovezujući se na Vuka odredio granice srpske države u svom čuvenom radu *Načertanije*. Skloni smo pretpostavci da bi teritorija Vukove srpske države bila označena na osnovu njegovog lingvističkog modela određenja nacionalne pripadnosti. To bi praktično značilo da bi se *pod granicama Vukove srpske države mogla podrazumevati teritorija naseljena populacijom koja govori štokavskim narečjem*. Bez obzira što se nije direktno bavio pitanjem srpske državnosti, Vuk je postavio ideološke osnove za razradu praktičnog plana i programa stvaranja *štokavske države srpskog naroda*; plana i programa koji je definitivno uobličio 1844. g. Ilija Garašanin u svom delu *Načertanije* koje je predstavljalo prirodan i logičan nastavak Vukovog lingvističkog modela identifikacije Srpstva.² Jedno je sasvim sigurno: Vuk je bio pristalica stavova

¹ Pored Vuka slično gledište su imali i Pavle Solarić i Sava Tekelija. O shvatanjima geografskog prostora Srbije s kraja XVIII i početka XIX veka videti [Radojčić 1927].

² Jedan od najvatrenijih pobornika stvaranja nacionalno homogene države umesto višenacionalne je David Miler po kome su nacije zajednice ljudi koje nastoje da upravljaju same sobom. Po njemu: “političke zajednice treba organizovati što je više moguće na takav način da njihovi članovi poseduju zajednički nacionalni identitet, koji ih spaja u sukobu sa mnogim njihovim različitim ličnim ili grupnim identitetima” [Miller 1995, 188]. On tvrdi da se u nacionalno homogenoj državi može lakše ostvariti socijalna pravda i postići veći stepen demokratije pošto je i za jedno i za drugo potrebno međusobno poverenje građana. Međutim, po Mileru, stepen međugrađanskog poverenja je znatno veći u nacionalno homogenim, nego u nacionalno heterogenim državama [Miller 1995, 188; Miller a; Miller b; Miller, Waltzer 1995]. Za Milera je lingvistički nacionalizam jedna od komponenti stvaranja nacionalno homogene, tj. “prirodne”, države zajednice. Na osnovu lingvističkog modela određenja nacionalne pripadnosti i stvaranja nacionalne države, Roman Dmowski (Roman Dmowski), predstavnik Poljskog nacionalnog komiteta na Pariskoj mirovnoj konferenciji nakon Prvog svetskog rata, je predstavio saveznicima etnografsku mapu Poljaka izrađenu od Jakoba Speta (Jakób Spett) prema kojoj bi se trebale odrediti definitivne granice nezavisne poljske države, odnosno države onih kojima je poljski bio maternji jezik. Na ovoj mapi je između ostalih oblasti u kojima je stanovništvo govorilo poljskim jezikom bila ucrтана i Mazurija (Masovia), ali Mazurani su se na plebiscitu 1920. g. izjasnili ne za Poljsku već za Nemačku. Ovde treba istaći da je sličan slučaj sa Gornjom Šlezijom takođe dobar primer da jezik ne mora da bude presudan faktor u nacionalnom određenju. Naime, na plebiscitu održanom 1921. g. u ovoj oblasti se čak 30% njenih stanovnika koji su govorili poljskim jezikom kao maternjim izjasnilo za Nemačku a ne za Poljsku. Ipak, slučaj Gornje Šlezije se znatno razlikovao od slučaja stanovnika Mazurije koji su govorili poljskim jer se samo 2% Mazurana izjasnilo za Poljsku a 98% za Nemačku (o plebiscitu iz 1921. g. u Gornjoj Šleziji videti u [Tooley 1997]. Ipak, treba istaći da je nakon Prvog svetskog rata lingvistički nacionalizam imao dominantnu ulogu u procesu nacionalne grupisanosti na prostorima Centralne i Istočne Evrope: hiljadugodišnji život u okvirima Mađarske ipak nije uticao na

nemačkih romantičara koji su na osnovu lingvističkog kriterijuma zagovarali stvaranje nacionalno-homogene države, države u kojoj bi se govorilo samo jednim jezikom, odnosno države u kojoj bi živeo samo jedan “etnolingvistički narod”. Isto kao i nemački romantičari, tako su i Vuk i Garašanin pretpostavljali da bi nacionalno homogena država bila izložena manjim rizicima unutrašnje dezorganizacije i razgrađivanja u odnosu na nacionalno heterogenu državu.

Austrijska Vojna granica (krajina)

---

transilvanske Rumune da ostanu u Mađarskoj nakon 1918. g., kao što viševjekovni život u okvirima Habsburške Monarhije nije uticao na tirolske Italijane da ostanu u okvirima Austrije. I transilvanski Rumuni i tirolski Italijani su se nakon 1918. g. opredelili da žive u nacionalnim državama (Rumuniji i Italiji) u kojima je stanovništvo govorilo istim jezikom kao i oni. Takođe, za razliku od mazurskih Poljaka, protestantski Poljaci iz austrijske Šlezije i Južne Poznanije su sebe smatrali pripadnicima poljske nacije prevashodno na osnovu lingvističkog modela nacionalne identifikacije.

“Načertanije” - Plan i program osnivanja štokavske države srpskog naroda

“Mislim da se većina nas slaže da je nacionalizam danas jedna od najmoćnijih snaga u svetu i da su nacionalne države bile najmanje jedan vek kamen temeljac međunarodnoj politici i da će to biti i dalje”, Smith A., “Nations and their pasts”, *Nations and Nationalism*, 2 (3), novembar 1996, s. 359.

Jedno od najznačajnijih dela u istoriji srpske političko-državotvorne misli zasigurno predstavlja Garašaninov spis - *Načertanije*.¹ Opšte je mišljenje istoričara da je ovaj Garašaninov rad predstavljao državni program spoljne politike tadašnje mlade Kneževine Srbije.² Međutim, *Načertanije* takođe predstavlja u isto vreme i srpski nacionalni program pod kojim se podrazumevalo okupljanje svih Srba u granicama svoje (ujedinjene) nacionalne države.³ Smatramo da je kako domaćoj tako i stranoj historiografiji uglavnom promakla povezanost *Načertanija* i Vukove studije *Srbi svi i svuda*. Ovaj Garašaninov spis je ujedno i jedan od najkontroverznijih političkih napisa u čitavoj južnoslovenskoj historiografiji državotvornih ideja. Povesničari i političari različitih etno-političkih provenijencija su ga različito i interpretirali.

¹ Najtačniji prevod ovog naslova na savremeni srpski jezik bi bio “Nacrt” ili “Skica” (engl.: “Draft” ili “Outline”). Ilija Garašanin je živeo od 1812. g. do 1874. g. dok je na funkciji ministra unutrašnjih poslova u vladi Kneževine Srbije bio u periodu 1843. g.–1852. g.

² O Garašaninovoju biografiji videti [MacKenzie 1985].

³ Ovde je potrebno istaći da se većina zapadnih istraživača fenomena stvaranja savremene nacionalne države u kontekstu nacionalizma slaže da postoje sledeća četiri glavna principa, teorije ili modela prema kojima se države osnivaju, opstaju i utiču na svest i identitet pojedinca ili grupe: 1) *eticistička teorija*, 2) *komunikacijsko/modernistička teorija*, 3) *teorija državne superiornosti* i 4) *teorija građanstva*.

Prema etnicističkoj teoriji koja je produkt socijalne antropologije, u okviru svake posebne etničke grupe postoji zajednički osećaj važnosti i solidarnosti prema svojoj sopstvenoj zajednici. Taj osećaj je proizvod verovanja u postojanje zajedničke istorije, predaka, krvne veze, govora, običaja i kulture, osećaj koji predstavlja kamen temeljac za izgradnju i očuvanje zajedničke države [Shils 1957, 142; Geertz 1963, 109].

Prema komunikacijsko/modernističkoj teoriji, proces industrijalizacije, modernizacije i tehnološkog razvitka društva praćen masovnim migracijama u industrijske zone je razbio osećaj pripadnosti originalnoj društvenoj zajednici doprinoseći tako osamostaljivanju individue. Tako se u visoko industrijalizovanim državama, državni aparat javlja kao sudija između depersonalizovanih individua koje su zainteresovane za opstanak države iz ličnih ekonomskih interesa [Tönnies 1955; Connor 1972, 347; Deutch 1953, 21].

Prema teoriji državne superiornosti, savremene države poseduju presudnu kontrolu nad pojedincem i društvom u celini tako da državni politički establišment usmerava osećaje svojih građana ka zajedničkom nacionalnom identitetu. To se ostvaruje putem nametanja standardizovanog jezika, edukativnog sistema, nacionalnih simbola, nacionalnog mita, itd. To konačno dovodi do marginalizacije lokalnih osobenosti [Gellner 1983, 57; Hobsbawm 1990; Hobsbawm, Ranger 1983].

Konačno, po teoriji građanstva, uvođenje zajedničkog građanskog statusa (“citizenship”) u civilnim, političkim i ekonomskim oblastima funkcionisanja društva i države je fundamentalno pomoglo i olakšalo asimilaciju različitih društvenih grupa u državnu zajednicu kao formu superetničkog identiteta [Riggs 1994, 591]. Po ovoj teoriji, “imperijalizam centra” (tj. centralnog državnog aparata) prema svojim perifernim delovima često je uzrok pojave regionalnog nacionalizma kao prirodne reakcije na državnu dominaciju [Nairn, 340]. Stoga se prema teoriji građanstva, nacionalna država (kao i višenacionalna) može očuvati i funkcionisati samo u slučaju obezbeđivanja širokih građanskih i političkih prava kao i što većim smanjivanjem ekonomskih razlika unutar društvenog sistema.

Ideološke osnove Načertanija

Na ideološku povezanost Vukovog koncepta “lingvističkog” Srpstva i Garašaninovog državnog projekta je prvi ukazao profesor Ivo Banac u svojoj čuvenoj knjizi *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics* kada je napisao: “Jedna od namera novog nacionalnog plana Srbije je bio taj da sruši, kako je Zah rekao, Kineski zid kojim je Srbija bila otsečena od svojih suseda. Ali, *iako je Garašanin jasno prihvatio novi* (Vukov, primedba V. B. S.) *lingvistički koncept određivanja srpske nacije,* (podvukao V. B. S.) shodno tome odbacujući stavove pravoslavnih tradicionalista, on nije prihvatio ilirsku ideju južnoslovenske uzajamnosti, za koju se Zah takođe zalagao” [Banac 1993, 83–84]. Najverovatnije je Ilija Garašanin bio upoznat sa rukopisom Vukove studije *Srbi svi i svuda* napisane 1836. g. ali štampane 1849. g. tj. pet godina nakon nastanka *Načertanija*. Mišljenje profesora Banca deli i Duško Sekulić u jednoj od

najnovijih analiza stvaranja i propasti Jugoslavije, a po kome je Vukova “štokavska” teorija Srpstva presudno ideološki uticala na kreiranje ekspanzionističkih (u smislu svesrpskog ujedinjenja) državnih planova srpskih političara u potonjim decenijama [Sekulić 1997]. Neosporna je činjenica, u svakom slučaju, da je Garašanin znao za osnovnu koncepciju Vukovog modela lingvističke identifikacije Srpstva jer je ona predstavljena javnosti još 1814. g. i 1818. g. (takođe, postoji i sačuvana prepiska između Vuka i Garašanina).

Da je Garašanin bio upoznat sa Vukovim lingvističkim modelom definisanja srpske nacije i da je čak, šta više, taj model u potpunosti prihvatio i primenio u svom *Načertaniju* može nam najbolje ukazati činjenica da je shodno ovom modelu Garašanin preradio, tj. prilagodio, osnovne političke ideje iznete u dva prethodna rada koja je on koristio kao osnovu za svoj politički plan i program srbijanske spoljne politike. Jedan od ova dva rada su bili *Saveti* koje je napisao vođa poljske emigracije u Parizu - Adam Jerzi Čartoriski (Adam Jerzy Czartoryski 1770. g.–1861. g.) poznatiji kao “poljski kralj u izbeglištvu”.¹ Međutim, Čartoriski je takođe koristio kao podlogu za svoj rad jedno drugo delo. Bio je to *Fragment iz istorije Srbije* napisan od strane Engleza Dejvida Urkvarta koji je korišćen od Čartorijskog kao uzor za njegove *Savete* [Urkwart 1843]. Drugi rad koji je poslužio Garašaninu kao okosnica za njegovo *Načertanije* je bio *Plan Čeha moravskog porekla, Franciska (Františka) Zaha* (1807. g.–1892. g.).²

¹ O Adamu Čartoriskom videti opširnije u [Handelsmann 1948–1950; Handelsmann 1929].

² O diplomatskim aktivnostima Urkvarta, Čartoriskog i Zaha videti u [Handelsmann 1934; Pavlowitch 1961; Popov 1870; Handelsmann 1929].

Sva tri gore navedena rada (Urkvarta, Čartoriskog i Zaha) su politički bila uperena protiv carske Rusije. Njihova namera je bila, uključujući i Garašanina, da Srbiju politički okrenu od Rusije i Habsburške Monarhije ka zapadnoevropskim zemljama a pre svega ka Francuskoj i Velikoj Britaniji. Međutim, ono što razlikuje Garašaninovo *Načertanije* od svojih uzora je to što je Garašanin svoj rad napisao kao smernice spoljne politike Srbije i kao plan srpskog ujedinjenja dok su i Čartoriski i Zah svoje radove napisali kao planove za spoljnu politiku svih Južnih Slovena sa konačnim ciljem njihovog političkog ujedinjenja u jedinstvenu državu koja bi predstavljala protivtežu ruskoj i austrijskoj balkanskoj politici.

Na ovom mestu treba postaviti fundamentalno pitanje: *zašto je Garašanin umesto južnoslovenskog ujedinjenja projektovao pansrpsko ujedinjenje?* Odgovor na ovo pitanje možemo naći, prema našem dubokom uverenju, upravo u činjenici da je Garašanin prihvativši Vukov lingvistički model nacionalne determinacije smatrao da se pod južnoslovenskim ujedinjenjem u stvari podrazumeva ujedinjenje Srpstva jer su upravo Srbi kao štokavci predstavljali većinu među Južnim Slovenima. To je osnovni razlog, kome je malo pažnje posvećeno u historiografiji, zašto je srbijanski ministar unutrašnjih poslova 1844. g. projektovao upravo “ujedinjenu srpsku državu” umesto južnoslovenske. Koncept te političke tvorevine je bio zasnovan ne samo na istorijskom pravu srpske države, kao što se to do sada isticalo, već pre svega na Vukovom lingvističkom modelu identifikacije Srpstva (što je dosada uglavnom promicalo istraživačima). To objašnjava i činjenicu zašto je Garašanin potpuno izbacio iz svog rada deo iz Zahovog *Plana* o srpsko-hrvatskim odnosima, tj. saradnji: jednostavno zato što je Garašanin isto kao i Vuk štokavske “Hrvate” (tj. štokavske rimokatolike) smatrao Srbima dok se za kajkavske i čakavske Hrvate nije interesovao jer jednostavno nisu bili Srbi (tj. štokavci). Prihvativši Vukov lingvistički nacionalizam, Garašanin je došao do zaključka da faktički i ne postoje posebni “južnoslovenski” interesi odvojeni od srpskih (tj. južnoslovenske štokavske populacije), ili još preciznije izdvojeni od interesa srpske države.¹ Iz istog razloga kao i u slučaju kajkavskih i čakavskih Hrvata (isto kao i kajkavskih Kranjaca, tj. Slovenaca), Garašanin je 1844. g. odbacio Zahov plan o stvaranju zajedničke države sa Bugarima. Prihvatajući Vukovu tezu o nacionalnoj identifikaciji na Balkanu putem jezika, kao i Šafařikovu tezu iz 1842. g. po istom pitanju (faktički se radi o istoj tezi), Garašanin je bio svestan da su Bugari posebna nacija čiji se jezik dovoljno razlikuje od štokavskog narečja Srba pa se stoga ne može govoriti o etnolingvističkoj istovetnosti ova dva naroda. Da je Garašanin sledio Vukov lingvistički model nacionalne identifikacije ukazuje nam i to da se u *Načertaniju* ni jednim jedinim slovom ne spominju Slovenci iako su etnički bili deo južnoslovenske populacije. Njihov se jezik još više razlikovao od štokavskog narečja nego bugarski. Očigledno je da je Garašanin svoje delo namenio isključivo štokavskoj populaciji Južnih Slovena, tj. kako bi to Vuk Stefanović Karadžić rekao - “Srbima sva tri zakona”.²

¹ Na Vukov lingvistički nacionalizam kao glavni uzrok za Garašaninovu zamenu termina “južnoslovenski” (tj. faktički jugoslovenski) terminom “srpski” ukazuje profesor Ivo Banac u [Banac 1993, 84].

² Nakon Prvog svetskog rata predstavnici Poljskog nacionalnog komiteta su na mirovnoj konferenciji u Parizu zahtevali da se državne granice buduće obnovljene poljske države odrede shodno teritorijalnoj rasprostranjenosti poljskog jezika, tj. da se poljska državna granica podudara sa lingvističkom granicom rasprostranjenosti poljske nacije. Shodno ovom principu, tražilo se uključanje u nacionalnu poljsku državu (tj. u nacionalnu državu Poljaka, odnosno onih koji govore poljskim jezikom) nekoliko važnih

Iako je Garašanin odstupio od političkog plana poljske emigracije o stvaranju zajedničke južnoslovenske države on je u stvaranju projekta ujedinjene srpske države prihvatio idejna načela Čartoriskog i Zaha o nacionalnoj distribuciji Južnih Slovena prema jezičkoj (dijalektološkoj) pripadnosti. Agenciju poljske emigracije u Beogradu je tada vodio upravo Zah koga je na tu funkciju postavio 1843. g. sam Čartoriski. Sledeće godine (tj. 1844. – iste godine kada je napisano i *Načertanije*) se u Beogradu, verovatno na Zahov poziv, nastanio Matija Ban, Srbin rimokatolik iz Dubrovnika koji je godinu-dve ranije stupio u prisne političke kontakte sa poljskim emigrantima u Turskoj, tj. u gradu Brusi u Anadoliji. Tada je Ban i prihvatio njihovu ideju o nacionalnoj pripadnosti Južnih Slovena na osnovu njihovog govornog i književnog jezika, ideju koju je poljska emigracija sa svoje strane usvojila od P. J. Šafařika i Jana Kollára [Durković-Jakšić 1968, 41].¹ Tako je sam Zah delio Vukovo mišljenje da su rimokatolički štokavci iz Bosne i Hercegovine “lingvistički” Srbi, mišljenje sa kojim se slagao i Matija Ban i koje je prihvatio i Garašanin. Francisko Zah je bio ubeđen da je štokavsko narečje glavna nacionalna karakteristika Srba pa je shodno tom ubeđenju tvrdio da je Gajevo nametanje štokavštine kajkavskoj Hrvatskoj predstavljalo u suštini nacionalnu pobedu Srba i da će bez obzira što Hrvati pišu latiničnim slovima njihov književni jezik svakog dana postajati sve više i više srpskim jezikom [Stranjaković 1939, 94]. Tako je Zah dobro uočio da zalaganje grofa Janka Draškovića (1770. g.–1856. g.) iz 1832. g. na uvođenju “zajedničkog jezika ‘iliričkog’” predstavlja u suštini “poštokavljivanje” Hrvata što može imati kao krajnju posledicu njihovo “posrbljavanje”. Garašanin je tako u doba pisanja svog *Načertanija* bio dobro upoznat sa Vukovom teorijom o “lingvističkom” Srpstvu jednim delom i preko agencije poljske emigracije u Beogradu. Garašanin je prihvatio Zahovu ideju o stvaranju velike Srbije na ideološkim osnovama lingvističkog određenja srpske nacije, ali je u isto vreme odbacio Zahov plan o političkom ujedinjenju takve “lingvistički” ujedinjene srpske države sa ostalim Južnim Slovenima. Može se samo pretpostaviti (usled nedostatka dokumentovanih dokaza) da je Matija Ban odigrao ključnu ulogu u ovoj Garašaninovoj odluci da ne prihvati ideju poljske emigracije o panjužnoslovenskom političkom ujedinjenju već samo onaj deo Zahove ideje koji se odnosio na stvaranje ujedinjene “lingvističko-nacionalne” države Srba.² Takođe, Garašanin nije odbacio mogućnost saradnje sa Rusijom koja je po njemu bila i ostala prirodni saveznik Srpstvu, ali je odbacio Zahovu sugestiju da su Hrvati bolji prijatelji Srbima iz Srbije od Srba iz Habsburške Monarhije [Simeunović 2000, 20, 22].

---

istočnoevropskih urbanih centara koji su predstavljali “poljska lingvistička ostrva” kao što su to bili na primer Vilnjus (Vilnius, Vilnius, Wilna) i Lvov. Poljski nacionalisti su gledali na određene delove Istočne Evrope kao na istorijske teritorije koje pripadaju poljskom “lingvističkom i kulturnom prostoru”, slično nemačkom nacionalističkom konceptu Centralne Evrope (*Mittleuropa*) kao *deutscher Sprach-und Kulturraum* [Johnson 1996, s. 53]. O nemačkom konceptu Srednje Evrope videti u [Stirk 1994].

¹ Iako se Matija Ban deklarirao kao “Sloven iz Dubrovnika”, njegovo usvajanje teorije o “lingvističkom” Srpstvu je očigledno u njegovoj pozdravnoj pesmi “majci Srbiji” iz 1844. g. U decembru iste 1844. g. Ban je napisao svom prijatelju Dubrovčaninu Aleksandru Banoviću, koji je radio kao školski učitelj u Valjevu, pismo iz koga se jasno vidi da je Ban zagovarao ideju o pripadnosti Dubrovčana etničkom Srpstvu na osnovama zajedničkog jezika [Ban 1844].

² O političkim akcijama i literarnom radu Matije Bana videti u [Bošković 1886 b; Lucerna 1907; Vučković 1959].

Koncepcija, struktura i idejni cilj *Načertanija*

Kao što je to već naglašeno, *Načertanije* predstavlja državni program nacionalne politike Kneževine Srbije sa ciljem da se reši “Srpsko pitanje” na Balkanu. Garašaninov rad ima tri dela: I) “Uvod”, II) “Politika Srbije” i III) “O sredstvima uz pomoć kojih srpski ciljevi mogu biti ostvareni”. Garašaninov zacrtan put srpske spoljne politike se bazirao na njegovom uverenju da će moć Otomanskog Carstva kako u bližoj tako i u daljoj budućnosti nastaviti da opada što će konačno dovesti do potpune propasti turske države. Ovakve prognoze o propasti Turske stavljaju balkanske narode pred dva izbora: 1) ili će se oni naći podeljeni između Habsburške Monarhije i Rusije, 2) ili će balkanski narodi stvoriti (obnoviti) svoje nacionalne hrišćanske države.

Načertanije je napisano pod pretpostavkom da će se u praksi ostvariti ova druga varijanta, tj. da će se na ruševinama Otomanske Imperije stvoriti nezavisne balkanske nacionalne države. U tom slučaju, kako je to Garašanin predvideo i zahtevao, Kneževina Srbija mora raditi na tome da ujedini sve Srbe i srpske istorijske zemlje u jednu jedinstvenu nacionalnu državu. Centar okupljanja Srpstva bi bila tadašnja autonomno-tributarna Kneževina Srbija, faktički nezavisna, a formalno turski vazal. Garašanin je bio veoma precizan pri određivanju teritorija koje sigurno treba da “okupi” oko sebe Kneževina Srbija. Te teritorije su navedene u prvom delu *Načertanija* – “Politika Srbije”. To su: Bosna, Hercegovina, Crna Gora i Stara Srbija. Ovde treba napomenuti da je Garašanin za Staru Srbiju upotrebio termin “Severna Albanija”¹ pod kojim je podrazumevao Kosovo, Metohiju i Stari Vlah (tj. Sandžak ili Stari Ras). Na ovaj način, kako je to Garašanin projektovao, sve teritorije Otomanskog Carstva u kojima su Srbi živeli bi se sigurno našle u okviru ujedinjene srpske države. Drugim rečima, Garašaninova Srbija prema poglavlju “Politika Srbije” bi se trebala sastojati od svih Srba iz Otomanskog Carstva.

Ovde se postavlja pitanje da li je Garašanin zamišljao i šire granice ujedinjenog Srpstva od gore spomenutih za koje je bio kategoričan da se moraju naći u okvirima uvećane Srbije. Na ovo pitanje se odgovor može naći u drugom delu *Načertanija* koje nosi naslov “O sredstvima uz pomoć kojih srpski ciljevi mogu biti ostvareni”. U ovom delu svoga rada Garašanin piše o političko-propagandnim sredstvima koja treba koristiti kako bi se ispunio cilj zacrtan u prethodnom delu *Načertanija*. Ipak, baš u ovom drugom delu Garašanin predviđa srpsku propagandu u Hrvatskoj, Slavoniji, Sremu, Banatu, Bačkoj i Dalmaciji. Ako i ove teritorije nije zamišljao u okviru “ujedinjene srpske države” zašto je i za njih predviđao srpsku nacionalnu propagandnu aktivnost? Smatramo da je Garašanin predvideo i ove teritorije kao sastavni deo zemalja ujedinjenog Srpstva s tim što bi sam proces ujedinjenja tekao u dve faze:

1. U prvoj fazi bi se oko Kneževine Srbije “okupile” srpske zemlje u okviru tadašnjeg Otomanskog Carstva, dok bi se
2. U drugoj, kasnijoj, fazi ujedinjenja “okupile” oko Srbije i ostale zemlje naseljene Srbima, tj. one u okviru Habsburške Monarhije.

Na taj način bi se sve gore spomenute teritorije u oba odeljka *Načertanija* konačno našle u okviru jedinstvene srpske nacionalne države.

¹ U nekim prepisima *Načertanija* se koristi termin “Gornja Albanija”.

Opšte je uverenje jugoslovenske historiografije da je Garašaninov plan stvaranja jedinstvene srpske države bio zasnovan na tzv. *istorijskim pravima Srba*, odnosno srpske države, na teritorije koje su predviđene u *Načertaniju* kao sastavni deo uvećane Kneževine Srbije. Većina autora navodi dva dokaza za ovu tvrdnju¹:

1. Prvi dokaz se nalazi u samom Garašaninovom radu u kome autor kaže da bi ujedinjena srpska država imala svoje osnove u srpskom srednjovekovnom carstvu iz XIV veka i svojoj “slavnoj prošlosti”.²
2. Kao drugi dokaz se uzima činjenica da u poglavlju “Politika Srbije” Garašanin nije govorio o zemljama naseljenim Srbima u Habsburškoj Monarhiji, već samo o srpskim zemljama u okviru Turske, jer Srbi nisu imali istorijsko (tj. državno) pravo nad ovim teritorijama.

Međutim, ono što je promaklo većini istraživača, a naročito istoričara, je to da Garašanin u glavi “Politika Srbije” predviđa uključenje i Bosne i Hercegovine u sastav Kneževine Srbije iako se zna da obe ove provincije nisu bile uključene u sastav srpske srednjovekovne države Nemanjića, Lazarevića i Brankovića (sa izuzetkom rudarskog centra Srebrenice u doba Stefana Lazarevića koji je pripojen Srbiji 1413. g. [Kalić 2001, 94]) pa shodno tome nije ni postojalo državno, tj. istorijsko, pravo srpske države (Srbije/Raške) nad ovim teritorijama. Takođe, jugoslovenska historiografija je u većini slučajeva odbacivala mogućnost da je Garašanin predvideo uvećanje Kneževine Srbije zemljama koje je naveo kao teritorije srpske nacionalne propagande nad kojima Srbi takođe nisu imali istorijsko-državno pravo iz srednjeg veka.³ Kako nad Bosnom i Hercegovinom tako i nad delom (štokavske) Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Srema, Banata i Bačke Srbi su imali takozvano “etničko pravo” jer je deo srpske populacije živeo na ovim prostorima nekoliko vekova i to sa regularno izdavanim i potvrđivanim nacionalnim privilegijama od strane austrijskih careva, tj. mađarskih kraljeva.

Garašanin je predviđajući srpsku propagandu u okviru ovih teritorija upravo imao na umu etničko pravo Srba nad ovim krajevima koji se shodno ovom pravu trebaju uključiti u sastav proširene Kneževine Srbije sledeći primer onih srpskih zemalja nad kojima je srpska država već imala istorijsko-državno pravo. Ipak, Ilija Garašanin nije predviđao ujedinjenje sa Srbijom samo “etničko-srpskih” (tj. u dotadašnjoj koncepciji Srpske pravoslavne crkve – “pravoslavnih”) delova Hrvatske, Dalmacije, Slavonije, Bačke, Banata i Srema već čitavih “štokavskih” delova ovih oblasti – i pravoslavnih i rimokatoličkih. Razlog za ovakav Garašaninov stav može biti samo jedan: on je isto kao i Vuk smatrao rimokatoličke štokavce Srbima jer su govorili štokavskim narečjem koje je bilo po njemu osnovna odlika Srpstva. To je, po našem mišljenju, i jedini razlog zašto se Garašanin nije bavio pitanjem teritorijalnog proširenja Kneževine Srbije i sa “kajkavskim” i “čakavskim” delovima južnoslovenskog etničkog prostora već samo sa njegovim “štokavskim” delovima. Na južnoslovenskim prostorima gde se govorilo štokavskim narečjem, kao zajedničkim govorom i Srba i Hrvata, srbijanski ministar unutrašnjih poslova je smatrao da žive samo Srbi prihvatajući u potpunosti Vukov

¹ Na primer [Simeunović 2000, 7–34].

² Tipičan primer ovakvog mišljenja je izražen u [Ljušić 1993, 153].

³ Šef srpske propagande je bio sam Ilija Garašanin dok je kao njegov pomoćnik u organizaciji političke propagande određen Jovan Marinović (1821. g.–1893. g.). O ovome videti opširnije u [Stranjaković XXXIII, 13].

lingvistički model nacionalne identifikacije.¹ To se najbolje može videti na primeru grada Dubrovnika čije su stanovništvo i Vuk i Garašanin (i mnogi drugi znanstvenici) smatrali srpskim koje je govorilo štokavskim narečjem ijekavskog izgovora (tj. srpskim jezikom).²

Prema Garašaninovoj koncepciji, tadašnja Kneževina Srbija je trebala da bude nukleus *modernog srpskog carstva* koje bi se izgradilo na principima legitimiteta srpske državnosti i etničkog prava Srba. Garašanin je naglašavao da Srbi samo žele da obnove ono što su već imali u srednjem veku. On se nije pozivao na Karađorđeva i Miloševa dela (tj. na Prvi i Drugi srpski ustanak) već isključivo na tradicije Dušanovog Srpskog Carstva.³ Tadašnju Srbiju je ipak smatrao prirodnim i logičnim nastavljacem srpske srednjovekovne državnosti koja je prekinuta usled turskog osvajanja Balkana i uništenja srpske srednjevekovne države. Drugim rečima, on je zahtevao da Srbi nastave izgradnju velike srpske države iz doba Stefana Dušana koja bi i u XIX veku morala da bude monarhija. Ova moderna srpska monarhija bi se proglasila za carevinu nakon eliminacije turske vlasti sa Balkana, oslobođenja Srba od Turaka i konačnog ujedinjenja svih srpskih zemalja. Garašanin je zahtevao da nakon proterivanja otomanske vlasti sa Balkana srpska država mora nastaviti onim putem koji je prekinut otomanskim osvajanjima na jugoistoku Evrope. Za njega je taj put, put ujedinjenja svih Srba i srpskih zemalja, bio prirodan, logičan i sasvim opravdan.

Geopolitički faktor je igrao jednu od važnih uloga kako u projekcijama Franciska Zaha, Adama Čartoriskog i Davida Urkvarta o stvaranju velike južnoslovenske države na jugoistoku Evrope tako i u planovima Ilije Garašanina o osnivanju ujedinjenog Srpskog Carstva na Balkanu. U oba ova slučaja, novostvorena država bi morala da bude dovoljno jaka i velika da bi mogla opstati kao nezavisna državna organizacija između Austrije i Rusije što je bio preduslov za suzbijanje njihovih interesa na Balkanu. Zah, Čartoriski i Urkvart su smatrali da bi velika država svih Južnih Slovena mogla uspešnije ispuniti svoj zadatak nego velika Srbija. Suprotno njima, Garašanin je bio mišljenja da bi svaka južnoslovenska država sa svojom heterogenom etničkom, ekonomskom i kulturološkom kompozicijom bila nestabilna državna tvorevina koja ne bi mogla da se održi usled unutrašnjih razlika i centrifugalnih tenzija. Stoga je Garašanin favorizovao stvaranje etnički homogenog carstva srpskog naroda na Balkanu koje je po njegovom mišljenju imalo daleko više šansi i izgleda da opstane na vetrovitom Balkanu. Kao dokaze za svoju tvrdnju on je navodio povoljnu geopolitičku poziciju buduće ujedinjene Srbije (tj. nacionalne države srpskog naroda), njenu klimu, prirodna bogatstva, ekonomsku zaokruženost državnog prostora,⁴ vojnički duh nacije (koji nije pripisivao

¹ Na ovakvo mišljenje su nas navele odgovarajuće indikacije koje se mogu naći u sledećim radovima [Agičić 1991; Vučković 1954; Valentić 1961; Valentić 1991; Šimunjić 1944/1992; Stranjaković 1936, 155–179, 300–315; Stranjaković 1936; Lovčević 1931; Jakšić 1950].

² Koliki je značaj Garašanin pridavao srpskom karakteru Dubrovnika u svojim propagandnim planovima može se videti i po tome što je za šefa (“kolovođu”) južnog odeljenja srpske propagande postavio Đorđa Nikolajevića (1807. g.–1896. g.), sveštenika Srpske pravoslavne crkve i paroha dubrovačkog od 1833. g. do 1858. g. Nikolajević je bio urednik *Srbsko-dalmatinskog magazina* (1842. g.–1861. g.). Takođe je Srbin iz Dubrovnika, Matija Ban, bio jedan od najpoverljivijih Garašaninovih ljudi. O političko-diplomatskoj ulozi Matije Bana kao i o Srbima katolicima iz Dubrovnika videti u [Banac 1990; Bošković 1886 a; Lucerna 1907; Milutinović 1974; Vučković 1959/1960].

³ O Dušanovom Carstvu vidi u [Stevanović 2001].

⁴ Gotovo svi savremeni istraživači fenomena nacionalizma dele isto uverenje da nacionalizam uvek ističe princip ekonomske dovoljnosti nacionalne teritorije kao uslov ekonomskog opstanka nacionalne države.

Hrvatima i Bugarima, a pogotovo ne Slovincima), zajedničko poreklo njenih stanovnika, zajedničke tradicije i takođe *zajednički jezik*. Ovi faktori su po njemu bili glavni garant njenoj moći i sposobnosti da preživi između Austrije i Rusije. Očigledno je da je u Garašaninovom slučaju nacionalna homogenost države kao uslov njene unutrašnje konsolidacije i čvrstine igrala presudnu ulogu u njegovom odbacivanju ideje stvaranja etnički heterogene južnoslovenske zajednice. Isto kao i Vuk, tako je i Garašanin smatrao da lingvistička homogenizacija nacije predstavlja jedan od glavnih uslova za njenu opštu homogenizaciju kao *conditio sine qua non* nacionalne, ali i državne čvrstine i otpornosti.

Način i sredstva realizacije Garašaninog programa i unutrašnje državno uređenje ujedinjenog *Srpskog Carstva*

Jedan od najvećih problema sa kojima se suočava istraživač Garašaninog *Načertanija* je problem načina realizacije autorovog plana i programa. Najveći broj kritika upućenih na račun Ilije Garašanina se upravo odnose na ovaj problem. Drugim rečima, većina Garašaninovih oponentata je uzimala kao glavni dokaz za njegovu nameru da stvori veliku Srbiju upravo činjenicu da Garašaninova država nije zamišljena da bude stvorena putem *ujedinjenja* već putem *aneksije* i *uključivanja* gore navedenih južnoslovenskih provincija u državno telo tadašnje Kneževine Srbije. Na primer, hrvatski povijesničar Damir Agičić je uzimao kao glavni dokaz za Garašaninovu navodno šovinističku i velikosrpsku (tj. antihrvatsku) spoljnu politiku upravo to što je srbijanski ministar unutrašnjih poslova predviđao stvaranje ujedinjene države svih Srba putem aneksije određenih južnoslovenskih zemalja. Shodno tome, Garašanin nije ni planirao realizaciju zajedničke južnoslovenske državne zajednice u kojoj bi svi narodi imali ravnopravan status sa Srbima već stvaranje velikosrpske države u kojoj bi svi ne-Srbi bili u podređenom statusu u odnosu na srpsku većinu. Kao glavni geopolitički cilj stvaranja ovakve velikosrpske države Agičić je video u aneksiji Bosne i Hercegovine i izlasku Srbije na Jadransko More [Agičić 1994, 26].

Neosporno je da je Garašanin u svom *Načertaniju* uglavnom koristio izraze *priljubiti*, *otcepiti*, *prisvojiti* kada je govorio o načinu stvaranja projektovane države [Ljušić 1993, 101; Simeunović 2000, 21–22]. Samo na dva mesta Garašanin spominje termine *zajedničkog ujedinjenja* i *bliskog ujedinjenja* (u ovom drugom slučaju kada govori o Bosni i Hercegovini). Može se gotovo sa sigurnošću tvrditi da Garašanin nije predviđao ujedinjenje već *uključenje* (aneksiju) južnoslovenskih prostora naseljenih Srbima, odnosno štokavcima, u državno telo Kneževine Srbije.

Ovakav način “ujedinjenja” srpskog prostora nije bio van konteksta vremena u kome je Garašanin živeo. Treba se samo podsetiti da su i Italijani i Nemci u XIX veku bili “ujedinjeni” putem aneksije italijanskih, tj. nemačkih zemalja, odnosno putem teritorijalnog proširenja Pijemonta (stvaranjem Kraljevine Italije 1861. g.) i Pruske (proglašenjem Drugog Nemačkog Carstva 1871. g.). U XIX veku, shodno shvatanjima nacije i nacionalnog određenja, stvaranje jedinstvene nacionalne zajednice se moglo ostvariti samo putem teritorijalnog uvećanja trenutno najmoćnije nacionalne države (Pijemont, Pruska). Štaviše, za novonastalu ujedinjenu nacionalnu državu se

---

Svaki nacionalizam ističe da nacionalna država treba da obuhvati što je moguće ekonomski bogatije oblasti kako bi princip ekonomske samodovoljnosti bio ispunjen.

preporučivala centralistička unutrašnja državna struktura, a ne savez federalnih jedinica. Upravo na ovakvim principima su nastale i ujedinjena italijanska i ujedinjena nemačka država. Razlog za ovakvo shvatanje o načinu nastanka jedinstvene nacionalne države i njenoj unutrašnjoj organizaciji je bio taj što se radilo o *jednonacionalnim* državama, odnosno *jednojezičnim* političkim organizacijama, koje su zamišljane kao homogeno biće (celina) čijem bi opstanku “ujedinjenje na ravnopravnim osnovama”, odnosno feudalno-federalni princip unutrašnjeg državnog uređenja, samo štetio. Stoga, nije slučajno što je Garašanin govorio upravo o aneksiji kao putu ostvarivanja zamišljene države kao i o njenom centralističkom uređenju. Radilo se o državi srpskog naroda, tj. onih pripadnika južnoslovenske zajednice koji su govorili štokavskim dijalektom. Ovakva jednonacionalna, tj. jednojezična, državna zajednica mogla je nastati, shodno (ne samo) tadašnjem duhu vremena, samo putem aneksije i biti organizovana na unitarističko-centralističkom principu. Tako je na istom tom principu teritorijalne *aneksije*, tj. na nemačkom *anšlusa*, nastala npr. međuratna ujedinjena Rumunija ili posleratna titoistička Hrvatska u sklopu socijalističke Jugoslavije dok se teritorijalno proširenje nezavisne Grčke od 1830. g. do 1946. g. zasnivalo upravo i isključivo baš na ovom principu. Isto tako, princip federalizma nije nikada primenjen niti u Rumuniji, niti u Hrvatskoj niti u Grčkoj a u sva tri ova slučaja postoje dovoljni i povesni i etnolingvistički i regionalni razlozi da se unutrašnja administrativno-teritorijalna državna organizacija federalizuje.

Kao praktičnu pripremu ali i sredstvo za ostvarenje planiranog zadatka Garašanin je predviđao široku *propagandnu akciju* stvaranjem *propagandne mreže* i *propagandnih agencija* u svim zemljama koje su trebale da postanu deo budućeg tzv. *Srpskog Carstva* na Balkanu.¹ Da je Garašanin zamišljao stvaranje ujedinjene srpske države putem proširenja državnog suvereniteta tadašnje Kneževine Srbije na sve južnoslovenske zemlje naseljene štokavskim elementom može nam poslužiti kao siguran dokaz i činjenica da su svi agenti za propagandu, određeni od strane samoga Garašanina, bili isključivo štokavci: Ilija Garašanin, Jovan Marinović, Toma Kovačević, Ivo Frano Jukić,² Matija Ban, Đorđe Nikolajević, Stjepan Verković, Vučko Đorđević, Jovan Milinković, Risto Bogićević, Luka Klaić, Blaž Josić, itd.³ Garašaninov poverenik, dubrovčanin Matija Ban (1818. g.–1903. g.), je 1849. g. izradio tzv. *Ustav političke propagande imajuće se voditi u zemljama slaveno-turskim*. Nakon godinu dana je sačinjen novi izmenjeni statut od strane Tome Kovačevića.⁴ U oba ova statuta je

¹ Garašaninova propagandna mreža i akcija su bile takođe usmerene ka suzbijanju austro-ruske propagandne aktivnosti na šta nam ukazuju sledeće reči Matije Bana: “No ako sada oni vide da Srbija obustavlja propagandu, i povlači se natrag, mi ćemo ij naveka izgubiti, agenti austrijski i ruski dobiće ij u svoje ruke, te po svojoj volji i koristi, raspolagati sa buntovnim pokretima u Turskoj” [Ban 1850].

² O I. F. Jukiću i njegovim aktivnostima u okviru Garašaninove propagandne mreže videti u [Kruševac 1955]. I. F. Jukić je napisao knjigu *Zemljopis i poviestnica Bosne* koja je izašla u Zagrebu u leto 1850. godine pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak. Toma Kovačević je dobro poznao Jukića koji je bio agent propagande pa je dobro znao da ovaj sprema knjigu o Bosni o čemu je izvestio Garašanina. Takođe postoje i dva vredna Jukićeva članka: *Zemljopisno-poviestno opisanije Bosne u Srbsko-dalmatinskom magazinu* iz 1841. g. i *Zemljodržavnopisni pregled turskog carstva u Evropi u Bosanskom prijatelju* iz 1850. g.

³ O organizaciji Garašaninove propagandne mreže videti opširnije u [Urošević 1977; Stranjaković 1938; Пенуслиски 1959; Novak 1936; Никифоров 1985; Milutinović 1961; Milutinović 1974; Jovanović 1931; Ekmečić 1959; Berić 1976; Kecmanović 1962; Agičić 1991/1992].

⁴ Statut iz 1849. g. je imao devet poglavlja i to: 1) Cilj i sredstva, 2) Prostor i raspodela propagande, 3) Poglavar propagande, 4) Kolovođe i njihove dužnosti, 5) Agenti i njihovi momci, 6) Načelnici i kmetovi, 7)

eksplicitno navedeno da se propagandna akcija ima sprovesti u cilju “razprostranjenja otečestva našeg i oslobođenju ma gdi živećeg srpskog naroda” [Agičić 1991/1992; Stranjaković 1936]. Dakle, i ovde je naglašeno da je osnovni cilj propagandne delatnosti oslobođenje i ujedinjenje Srpstva na čitavom njegovom etnografskom prostoru. Iz teksta oba statuta iz 1849. g. i 1850. g. se jasno vidi da su Ilija Garašanin, Matija Ban i Toma Kovačević smatrali južnoslovenske rimokatolike štokavskog narečja za “Srbe zapadne veroispovesti” a štokavske muslimane za “Srbe islamske vere” u potpunosti prihvatajući Vukov lingvistički model nacionalne identifikacije [Predloženije 1850].¹ Na to ukazuje i činjenica da su se Toma Kovačević iz Bosne i Matija Ban iz Dubrovnika iako rimokatolici jasno izjašnjavali kao Srbi potpuno prihvatajući srpsku nacionalnu ideju.² Koliko je Matija Ban bio siguran da su rimokatolički štokavci Južne Dalmacije i sadašnjeg crnogorskog primorja bili etnički Srbi najbolje se vidi iz njegovog izveštaja od 8. maja 1848. g. poslatog Stevanu Knićaninu u kome kaže da se u Kotorskom i Dubrovačkom okrugu ne treba bojati za “narodnu stvar”, te da je u Dubrovniku narodna vojska prihvatila u zapovedanju “srpski jezik”, dok “dubrovačka mladež pjeva noću po ulicama srpske pjesme koje sam ih ja naučio, pa i jednu koju sam naročito za moje Dubrovčane sastavio”.³ Te 1848. g. je Matija Ban preduzeo tromesečno putovanje po južnoslovenskim zemljama od kojih je posetio Srem, Zagreb, Dalmaciju, Dubrovnik i Crnu Goru vrativši se u Beograd preko Trsta i Ljubljane. Cilj njegovog putovanja je bio da politički bliže približi Srbe i Hrvate radi borbe protiv zajedničkog neprijatelja Mađara kao i da ispita teren za uspostavljanje propagandne mreže i agentura. Ban se sa ovog putovanja vratio u Beograd još čvršće uveren da njegovi Dubrovčani pripadaju etničkim Srbima kao i svi Dalmatinci, Kotorani i Slavonci koji su govorili štokavskim govorom bez obzira na njihovu veroispovest. Sledeće godine je Ban hvalio “hrabre Gajeve Hrvate” koji su prihvatili srpsko narečje i time istakli važnost istočne obale Jadranskog mora za “Srbo-Ilire” [Ban 1849 b]. Iste godine je Ban nedvosmisleno istakao da će se buduće granice evropskih nacija formirati na osnovu rasprostranjenosti jezika (“le lingue segneranno i loro confini”) [L’Avvenire 1849].⁴

Korespondencija, 8) Vojni planovi, i 9) Finansije. Novi statut iz 1850. g. je imao jedno poglavlje više. To novo poglavlje (sedmo) se odnosilo na rimokatoličke agente u Tuzli i Travniku. Novi statut je preinačena i popravljena verzija statuta iz 1849. g. Originali oba statuta se čuvaju u *Arhivu Srbije*, Fond Ilije Garašanina, broj 647.

¹ Takođe je vredan spomena i dokument [Godišnje Izvestije 1850].

² Postoji jedna veoma važna indikacija koja ukazuje da su verovatno nesrbijanski Srbi, tj. rimokatolički štokavci, vršili odlučujući pritisak na Garašanina u vezi ostvarivanja njegovog plana. Naime, Matija Ban, Srbin rimokatoličke veroispovesti iz Dubrovnika, je u leto 1850. g. pisao svom prijatelju Špiri Popoviću u Šibenik kako je odlučio da neće “Srbijancima dati da zaspu, i da na samu kneževinu ograniče svoje brige, kao što su oni na to prilično skloni” [Banac 1990, 199].

³ Ovaj izveštaj Matije Bana je štampan u zborniku dokumenata [Perović 1952]. Ova “dubrovačka narodna pjesma”, tj. Banova *Srpsko-dubrovačka himna*, koja počinje stihom “Ja sam Srbin, starog Dubrovnika sin...” objavljena je u [Različite pjesme 1892, 161–162].

⁴ U istom časopisu u martovskom broju je Medo Pucić pozivao Hrvate da odbace iluzije o političkoj nezavisnosti jer malobrojna nacija kao što su po Pucićevom verovanju Hrvati to bili ne može uživati niti političku nezavisnost niti nacionalnu slobodu. Pucić je naime smatrao da su samo kajkavski Hrvati pravi etnički Hrvati. Ujedno im je savetovao da se politički udruže sa drugim Južnim Slovenima prvenstveno sa Srbima. Obojica, Pucić i Ban, su se iste 1849. g. vratili u Dubrovnik gde su zajedno sa Đorđem Nikolajevićem formirali političku grupu koja je radila na promovisanju ideje o “Srbima-katolicima” Dalmacije i Dubrovnika kao pripadnicima “lingvističkog” Srpstva. Iste te godine je Ban uspeo da okupi

Na Garašaninovo prihvatanje Vukovog lingvističkog modela identifikacije Srpstva takođe ukazuju i granice teritorije na kojoj se imala voditi propagandna delatnost kao praktično sredstvo za ostvarivanje ujedinjene države “lingvističkih” Srba. Te granice propagandne aktivnosti Garašaninovih agentura su detaljno prikazane u godišnjem izveštaju Tome Kovačevića iz 1850. g.: “od Jadranskog Mora kod Skadra preko Miridite, Tetova, Uscupa i Filide do Jedrena, odavde pak pravcem preko Balkana i Trnova na Ruščuk, od Ruščuka dalje je granica Dunav do Beograda, Sava do Jasenovca, Una i Sana do Tromeđe; odavde pak suvom granicom Dalmatinskom do Kotora i Budve, i na posledku od Budve morem Jadranskim do Skadra. Tako dakle i Crna Gora u ovaj prostor ulazi” [Godišnje Izvestije 1850].¹ Ovakvo naznačena teritorija se uglavnom poklapa sa tadašnjim shvatanjem o rasprostranjenosti štokavskog narečja. Da je Garašaninova propagandna aktivnost imala pokrivati samo štokavske (tj. srpske) predele južnoslovenskog prostora može se jasno videti i iz sledeće sheme teritorijalne podele Garašaninove tajne organizacije u periodu 1849. g.–1851. g.: I) *Severni predeo* koji se delio na Aleksinački, Vidinski, Raški, Užički, Šabački, Brodski i Jasenovački okrug, i II) *Južni predeo* podeljen na Severnoalbanski, Kotorski, Dubrovački i Splitski okrug i Dalmatinsko-hrvatsko-tursku granicu.² Ovakva shema Garašaninove tajne propagandne organizacije opravdava tvrđenje Dragoslava Stranjakovića da je propaganda “vođena u velikom delu pokrajina u kojima su živeli Južni Sloveni na Balkanu pod turskom vlašću i u nekim pokrajinama pod austrijskom vlašću. Te pokrajine bile su: Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Južna Srbija, Novopazarski Sandžak, Gornja Albanija (u predelu gde su živeli Miriditi), Jugozapadna Bugarska, Dalmacija i predeli oko hrvatsko-slavonske granice” [Stranjaković 1936, 164].³ Ove “pokrajine u kojima su živeli Južni Sloveni na Balkanu” nisu ništa drugo nego u to vreme shvaćen životni prostor štokavskog elementa sa kojim se poistovećivalo Srpstvo i gde se imala vršiti propagandna akcija kao sredstvo realizacije Garašaninovog projekta iz 1844. g.

Pored pitanja o načinu realizacije Garašaninove projektovane države, pitanje njene unutrašnje organizacije je izazvalo dosta sporova u jugoslovenskoj i inostranoj literaturi o *Načertaniju*. Sam Garašanin nije bio suviše precizan po ovom pitanju tako da se tačan politički oblik zamišljene Garašaninove države ne može ustanoviti iz samog njegovog dela. Ono što je, međutim, sasvim sigurno, kao što smo to već istakli nešto ranije, Garašanin je ujedinjenu srpsku državu zamišljao kao centralističku monarhiju u kojoj bi se u potpunosti uvelo postojeće važeće zakonodavstvo tadašnje Kneževine Srbije. Već smo rekli da je ovakav Garašaninov stav bio u potpunosti u duhu njegovog vremena, pa i kasnije, što se pokazalo u praksi nakon ujedinjenja

---

glavne dubrovačke intelektualne krugove oko svog novopokrenutog lista *Dubrovnik* čiji se prvi broj pojavio pred kraj 1849. g.

¹ Takođe su značajni i topografsko-statistički izveštaj [Topografsko-Statistično Opisanije 1850] i [Predloženijska 1850].

² O mogućim propagandnim aktivnostima u Makedoniji videti u [Doklešić 1986; Doklešić 1973; Doklešić 1981]. U leto 1848. g. Ilija Garašanin je uputio na Kosovo Stjepana Verkovića sa zadatkom da ispita delatnost obrenovićevaca u krajevima pod turskom vlašću. Neposredno pre toga Verković je iz Zagreba doneo izveštaj o odnosima Ljudevita Gaja i Miloša Obrenovića.

³ O propagandnoj delatnosti u Bosni i Hercegovini videti [Koncept plana 1858], a koji je sastavni deo dokumenta pod naslovom “Plan po kom se u ovoj 1858. godini ima raditi”. Vredan je spomena i [Izveštaj 1848].

Italijana 1861. g., Nemaca 1871. g., Rumuna 1918. g. kada su već postojeće unutrašnje uređenje i zakonodavstvo Pijemonta, Pruske, Rumunije iz 1859. g. (nakon ujedinjenja Vlaške i Moldavije) prošireni na čitav prostor novonastalih država – Kraljevine Italije, Drugog Nemačkog Carstva i velike Kraljevine Rumunije. Smatramo da je za Garašanina bilo potpuno jasno da će i buduće *Srpsko Carstvo* biti centralistički uređeno po uzoru na tadašnju Kneževinu Srbiju tako da se po tom pitanju nije eksplicitno ni izjašnjavao.

Međutim, u slučaju *Načertanija*, a po pitanju unutrašnjeg društveno-političkog uređenja projektovane države u istoriografiji se vodio veliki spor oko problema *da li bi Garašaninova država bila tolerantna ili ne prema nesrpskom stanovništvu koje bi se našlo u njenim okvirima*.¹ Najčešće je navođena Bosna i Hercegovina kao moguća konfliktna zona i uopšte teritorija na kojoj bi se moglo sprovesti etničko čišćenje nesrpskog stanovništva. Od celokupne literature o Garašaninu i njegovom *Načertanju* u kojoj je dominiralo mišljenje o centralističkom uređenju projektovane države sa zakonodavstvom Kneževine Srbije iz 1844. g. najoštrija i najnegativnija ocena Garašaninovog rada je izneta u hrvatskoj knjizi *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une ideologie serbe* čiji su urednici Mirko Grmek, Marco Gidari i Neven Šimac. Knjiga je takođe štampana i na hrvatskom jeziku: Grmek M., Gjidara M., Šimac N., *Etničko čišćenje. Povjesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Globus, Zagreb, 1993. Ova knjiga je faktički izdata na osnovu publikacije *The sources of the great Serbian aggression* uređene od strane takođe Hrvata Bože Čovića i izdate u Parizu 1993. g. Osnovna karakteristika ovih, pre svega političkih ili ispolitizovanih, publikacija je ta da se u njima apsolutno neargumentovano i nedokažljivo tvrdi da je Garašanin rodonačelnik ideje među Srbima o etničkom čišćenju i stvaranju homogene jednonacionalno-jezičke velike Srbije. Kritike upućene na Garašaninov račun od strane autora ovih publikacija su išle u svojoj srbofobiji toliko daleko da je autor *Načertanija* okarakterisan kao nacionalistički “fanatik” čiji je osnovni cilj bio da stvori velikosrpsku hegemoniju na Balkanu kreiranjem velike Srbije. Ipak, ovakve kvalifikacije se moraju u potpunosti odbaciti, pored toga što su apsolutno nedokumentovane, jer njihovi autori nisu uzimali u obzir principijelan stav Ilije Garašanina o nacionalnoj identifikaciji preuzet od Vuka Stefanovića Karadžića i njegovih istomišljenika. Kao što je to već naznačeno, projektujući svoju zamišljenu državu na Vukovom lingvističkom modelu identifikacije Srba Garašanin je predvideo da se u takvoj državi nađu samo Srbi - onako kako ih je on shvatao, tj. južnoslovenski štokavci. Shodno tome, Garašanin nije imao razloga da favorizuje etničko čišćenje jer u državi koja je trebala da nastane na osnovu programskog spisa *Načertanije* sem štokavaca-Srba pripadnika drugih nacionalnosti ne bi ni bilo ili bi njihova brojčana zastupljenost bila zanemarljiva u odnosu na štokavsku većinu. Ovde je potrebno zaključiti da Garašanin nije imao nameru da primeni tzv. princip *građanskog* ili *političkog nacionalizma*, tj. stvaranja nacije od strane države (“state-induced nation-building”) “odozgo”. To je slučaj sa formiranjem nacionalne svesti i osećanja pripadnosti zajedničkoj državi po primeru Velike Britanije, Francuske ili pak Sjedinjenih Američkih Država koje su stvarale osećaj pripadnosti “nacionalnoj” državnoj zajednici na osnovama pripadnosti istoj državnoj teritoriji, tj. njenom građanstvu (*citizenship nation*). Suprotno ovom principu, Garašanin je favorizovao *etnički* ili *kulturološki princip* koji je

¹ Jedan od glavnih razloga za ovakve sporove je što je sam tekst *Načertanija* predstavljao samo skicu ili nacrt Garašaninovih državotvornih planova pa je stoga ostao nedovršen.

primenjivan od strane Grčke, Italije, Rumunije ili pak Nemačke. Po ovom principu ili doktrini, “narodi” koji poseduju isto poreklo, jezik, zajedničke kulturne i istorijske tradicije imaju prirodno pravo i potrebu da osnuju jedinstvenu “nacionalnu” državnu tvorevinu.

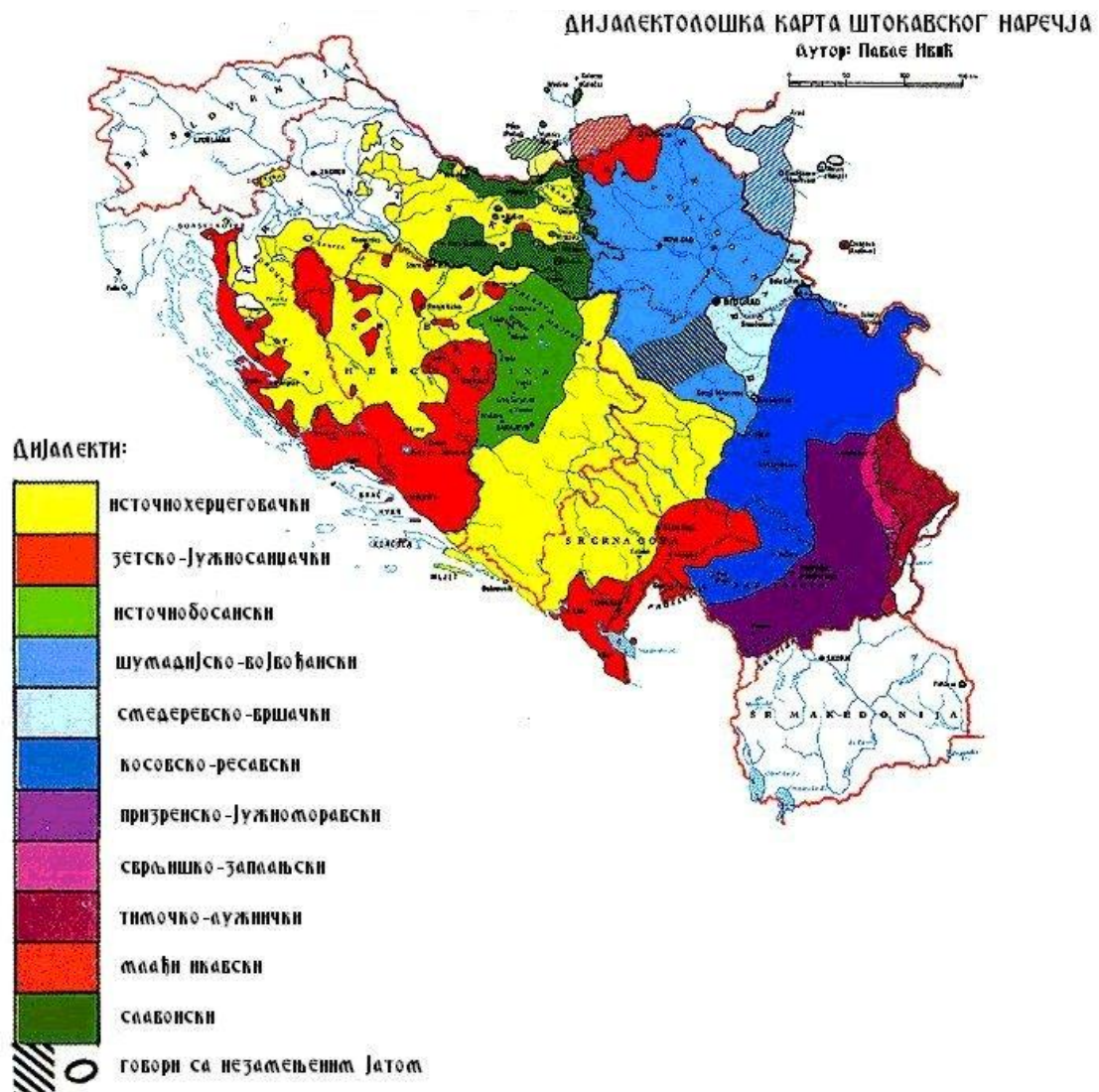
Garašaninova verska tolerantnost iz *Načertanija*, gde se zalaže da se *Bosanskim katolicima obezbedi puna verska sloboda* [Ljušić 1993, 161], je upravo proisticala iz njegovog shvatanja Srba kao južnoslovenskih štokavaca “sva tri zakona”. Njegova verska tolerantnost prema svim pripadnicima iste nacije je takođe bila produkt vremena u kome je živio. Tako na primer, nakon nemačkog ujedinjenja 1871. godine svim Nemcima u okviru Drugog Nemačkog Carstva su bile garantovane verske slobode bez obzira da li se radilo o Nemcima rimokatoličkog juga ili protestantskog severa. U doba evropskog nacionalizma u XIX veku verska majorizacija pripadnika iste nacije je prosto bila neshvatljiva. Ne slažemo se sa mišljenjem Damira Agičića da je ovakva Garašaninova verska tolerantnost samo deklarativno proklamovana u nameri da na srpsku stranu privuče bosansko-hercegovačke katolike i na taj način umanjiti austrijski uticaj na njih jer je ovakva tvrdnja neargumentovana. Kao „dokaze” za svoju tvrdnju Agičić navodi dve činjenice iz *Načertanija*: 1) na prostoru Bosne i Hercegovine nakon njene aneksije bi se uvelo zakonodavstvo Kneževine Srbije, i 2) za Garašanina su na prostoru Bosne i Hercegovine živeli samo Srbi [Agičić 1994, 24–25]. Mišljenja smo da je ovakav Garašaninov stav bio principijelne prirode proističući iz Vukovog lingvističkog modela identifikacije Srpstva. Naime, prihativši Vukovu definiciju Srpstva kao štokavskog dela južnoslovenske populacije bilo je sasvim u duhu Garašaninovog vremena da za ujedinjenu državu svih Srba projektuje centralističko unutrašnje uređenje i zakonodavstvo države ujediniteljke (Kneževine Srbije). Takođe, u tom kontekstu je opravdan stav autora *Načertanija* da se ne sme dozvoliti da Bosna i Hercegovina i Crna Gora u okviru ujedinjene države Srba imaju svoje sopstvene lokalne vladajuće dinastije pored one centralne koja bi upravljala čitavom zemljom. Funkcionisanje ovakve države sa tri vladajuće dinastije bi sigurno bilo otežano dok bi međudinastička surevnjivost mogla dovesti i do raspada državnog sistema. U svakom slučaju jedno je sigurno a to je da se Garašanin nije eksplicitno izjasnio ni za jednu od tri tadašnje srpske dinastije: Obrenoviće (koji su tada bili u emigraciji), Karađorđeviće (tada na vlasti u Srbiji) i Petrović-Njegoše (tada vladajuća crnogorska dinastija). Možda i zbog toga što je imao i lične pretenzije na vladalački tron ujedinjenog *Srpskog Carstva*?

Shodno Vukovom lingvističkom modelu određenja srpske nacije nije iznenađujuće što se Garašanin zalagao da se u Beogradu štampaju knjige i liturgijski tekstovi za potrebe bosanskih rimokatolika. U tom duhu je i njegov predlog da se u beogradskoj štampariji publikuje antologija narodnih pesama iz Bosne kao i jedna opšta istorija ove provincije u kojoj bi istaknuto mesto našli i poznati bosansko-hercegovački muslimani. Beogradski Licej je trebao dobiti jednog istaknutog franjevačkog sveštenika koji bi predavao latinski jezik i faktički bio veza sa bosanskim katolicima [Ljušić 1993, 161]. U oba ova slučaja, prema Garašaninovom mišljenju, radilo se o pripadnicima iste nacije (Srbima-štokavcima) pa je sasvim bilo prirodno da se na ovakav način pomažu “Srbi muhamedanskog” i “Srbi rimskog zakona” od strane matice.

Iz svega gore navedenog se da zaključiti da je programski spis Ilije Garašanina - *Načertanije* predstavljao prirodni nastavak i praktičnu razradu Vukovog

lingvističkog modela identifikacije Srpstva. Kako je Vuk definisao Srpstvo na jezičkoj osnovi tako je Garašanin projektovao državne granice Srpstva na istim tim osnovama. Garašanin je princip “istoricizma” primenjivao samo u onim slučajevima u kojima se teritorijalna rasprostranjenost etnolingvističkog Srpstva iz njegovog i Vukovog doba poklapala sa granicama srednjovekovnog Srpskog Carstva Nemanjića. Primajući Vukovu ideju o “lingvističkom” Srpstvu, Garašanin je proširenje njemu savremene Kneževine Srbije usmerio ka zapadnom delu Balkanskog poluostrva naseljenom štokavskom južnoslovenskom populacijom a ne ka Južnom Balkanu u čijem se pravcu upravo i širilo Dušanovo carstvo. Iz tog razloga, Garašanin 1844. g. nije predvideo uključenje Makedonije u ujedinjenu srpsku državu niti propagandnu akciju na ovim prostorima. Ako se zna da je političko-geografski centar Dušanovog carstva bio upravo u Makedoniji (tadašnja prestonica države je bila u Skoplju) onda se ovakav Garašanov stav može objasniti samo time da je on u potpunosti prihvatio Vukovu tezu da je nedokazano da na prostoru Makedonije žive “lingvistički” Srbi pa se ovaj prostor nije ni mogao naći u Garašaninovoj državi – *Štokaviji*.

Može se na kraju konstatovati da Vukov članak *Srbi svi i svuda* i Garašaninovo *Načertanije* treba posmatrati kao organsku celinu. Naslućuje se da je ovu ideološku povezanost ova dva rada odnosno Garašaninovo preuzimanje Vukove ideološke konstrukcije lingvističkog Srpstva primetio i profesor Dragan Simeunović u svojoj vrednoj studiji o razvoju političke misli kod Srba u XIX veku. Naime, on nije kao i profesor Ljušić ostao na staroj koncepciji ocene *Načertanija* u srpskoj istoriografiji da je ovaj program zasnovan isključivo na istorijskom pravu Srba na određene teritorije, a ne i na njihovom etnolingvističkom pravu pri stvaranju ujedinjene države sopstvene nacije. D. Simeunović je izričit na jednom mestu kada kaže “u ‘Načertaniju’ je iznet neklasični koncept monarhistički uređene nacionalne države koji polazi od dva klasična državotvorna elementa: istorodnog naroda i *prava na teritoriju na kojoj taj narod živi* (podvukao V. B. S.) [Simeunović 2000, 23].

Reč istoriografije

“Krasno li je onda vrijeme bilo,
Dok je Hrvat bio svoj na svome;
Divno l'se je onda pjevat dalo,
A sad samo plakati se mora!”

August Harambašić (1861. g.–1911. g.), jedan od prvaka Hrvatske Stranke Prava Ante Starčevića inspirisan književnom slavom Dubrovnika iz Gundulićevog perioda, Harambašić A., “Ivan Franjin Gundulić”, *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1895, s. 169.

Namera nam je da u ovoj glavi prikažemo kritički osvrt jugoslovenske i inostrane istoriografije na radove Vuka Stefanovića Karadžića, *Srbi svi i svuda* i Ilije Garašanina, *Načertanije*. Ovaj prikaz ima za cilj da ukaže na svu kompleksnost i dubinu pitanja lingvističkog modela nacionalnog identifikovanja među Južnim Slovenima, a prevashodno među Srbima i Hrvatima u XIX i XX veku. Značaj ovog pitanja je utoliko veći ako znamo da je nacionalna identifikacija Srba i Hrvata putem jezika u bližoj prošlosti imala za posledicu kako njihovo političko i kulturno približavanje tako i udaljavanje pa i međuetničke sukobe.

Kako prema jednom tako i prema drugom radu mišljenja istoriografske kritike se mogu oštro podeliti u dve grupe. Na jednoj strani se nalaze oni kritičari koji oba rada shvataju kao ideološku podlogu velikosrpskog nacionalizma, šovinizma, nacionalne, ekonomske i kulturne ekspanzije Srba na Balkanu sa krajnjim ciljem da Srbi dominiraju nad ovim prostorima stvaranjem velike Srbije. Ovakvi kritički osvrti na Vukovo i Garašininovo delo su naročito oživali tokom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i građanskog rata na prostorima titoističke Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, 1991. g.–1995. g. U ovom periodu je većina protivnika očuvanja Jugoslavije nalazila ideološke izvore “velikosrpske agresije” upravo u Vukovom radu *Srbi svi i svuda* i Garašininovom *Načertaniju*. Na drugoj strani se nalaze oni istraživači i kritičari koji dele mišljenje da su oba ova rada predstavljala ideološke osnove i program za ujedinjenje svih ili većine Južnih Slovena, a prevashodno Srba i Hrvata u jednu jedinstvenu nacionalnu državu. Zajedno sa hrvatskim “ilircima”, Vuk i Garašinin su prema ovoj grupi autora najzaslužniji u ideološkom smislu za stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine.

Srbi svi i svuda

Takozvane i navodne “lingvističke osnove velikosrpske ekspanzije” ideološki zasnovane na Vukovoj štokavskoj teoriji Srpstva i primenjene u skiciranju navodno velikosrpskog državnog programa od strane Ilije Garašanina su najkarakterističnije prikazane u brošuri Hrvatskog informativnog centra: *Velika Srbija od ideologije do agresije* [Croatian Information Centre 1992]. Autori ove krajnje ispolitizovane brošure su nastojali da dokažu da je navodna velikosrpska asimilacija nesrpskog stanovništva na Balkanu bila ideološki zasnovana na Vukovom lingvističkom modelu definisanja Srpstva. Cilj ove brošure, kako to stoji u njenom predgovoru, je da “pruži čitaocu detaljniji uvod u genezu ekstremne nacionalističke ideologije čija se

savremena forma može videti u složenim novonastalim uslovima sloma Jugoslavije”.¹ Kako je slom Jugoslavije 1991. g. neosnovano viđen kao posledica tzv. velikosrpske agresije na teritoriju titoističke velike Republike Hrvatske, u ovoj propagandnoj brošuri se skreće pažnja čitaocima da su prema autorima ove knjižice savremeni podržavaoci koncepcije stvaranja tzv. velike Srbije u stvari samo nastavljači Vukove i Garašaninove ideologije srpsko-štokavskog nacionalizma koja ima za cilj odnarođavanje Hrvata i njihovo posrbljavanje putem teorije o štokavskim južnoslovenskim rimokatolicima kao etničkim Srbima, ali isto tako i putem nametanja političke volje ne-Srbima od centralne beogradske vlade “velikog srpskog carstva”–Jugoslavije.

Vukov rad *Srbi svi i svuda* je u ovoj hrestomatiji sa političkim komentarima okarakterisan kao članak koji ima za cilj da dokaže jezičku i etničku dominantnost Srba na većini teritorija naseljenih Južnim Slovenima.² Prema autorima ove brošure, sa izvodima iz originalnih tekstova (dakle, tekstualnim sekvencama izvučenim iz opšteg konteksta), Garašaninovo *Načertanije* je nastalo kao pragmatička razrada Vukovog srpskog lingvističkog šovinizma zasnovanog na ideji srbo-štokavskog nacionalizma. Kao prirodna posledica ovakve ideologije došlo je do stvaranja Garašaninovog projekta teritorijalne ekspanzije srpske države na Balkanu koja bi obuhvatila sve “Srbe sva tri zakona” poistovećene sa štokavskom južnoslovenskom populacijom [Croatian Information Centre 1992, 9–16]. Takođe, u jednom od skorašnjih pregleda hrvatske savremene istorije, napisanog od strane zagrebačkog ekonomiste i istoričara Dušana Bilandžića, se nedvosmisleno ukazuje na Vukov članak *Srbi svi i svuda* kao na glavni ideološki izvor moderne velikosrpske ideje [Bilandžić 1999, 28]. Potpuno isto mišljenje o ovom Vukovom radu imaju i pisci brošure *Etničko čišćenje. Povjesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji* [Grmek, Gjidara, Šimac 1993, 29–35], kao i hrvatski tuđmanološki povijesničar Dragutin Pavličević [Pavličević 2000, 267, 269, 395–396, 419, 506].

Hrvatski istoričar dr. Franjo Tuđman je otišao korak dalje tvrdeći da je Vuk Stefanović Karadžić svojim člankom *Srbi svi i svuda* postavio “naučne” osnove stvaranju velike Srbije pretvarajući “štokavce rimskog zakona” (tj. Hrvate-katolike prema Tuđmanu) u Srbe [Tuđman 1993, 22–24]. Za njega je kao glavni dokaz Vukove i Garašaninove kroatofobije bio upravo taj što su obojica proglasila sve južnoslovenske štokavce-katolike za pripadnike Srpstva. Međutim, Tuđman je sem Vuka Stefanovića Karadžića označio i Slovenca Jerneja Kopitara, vodećeg slovenskog filologa u svoje vreme, za velikog kroatofobistu i idejnog rodonačelnika Vukovog lingvističkog modela nacionalne identifikacije. Ovo prvo se nemože za sada dokazati dok je ovo drugo najverovatnije tačno. Razlog za ovakvu Tuđmanovu tvrdnju je bio taj što je Jernej Kopitar još pre Vuka proglasio sve kajkavske “Hrvate” (kajkavske govornike iz okoline Zagreba, Karlovca, Varaždina, itd.) za pripadnike slovenačke nacije shodno mišljenju da su samo Slovenci izvorno koristili kajkavsko narečje.³ Ipak, Tuđman je bio sigurno u

¹ “The immediate goal of this work is to give the reader a more detailed introduction to the genesis of an extreme nationalist ideology which in its modern manifestation is found in the complex circumstances of the break-up of Yugoslavia” [Croatian Information Centre 1992, 4].

² “An article detailing the linguistic and ethnic ‘predominance’ of the Serbs in most South Slavic lands” [Croatian Information Centre 1992, 17].

³ Jernej Kopitar je rođen u slovenačkom selu Repnja 1779. godine. Oktobra 1808. g. pre nego što je počeo da radi na pisanju svoje čuvene gramatike slovenačkog (tj. “kranjskog”) jezika posetio je Beč gde je ostao

pravu kada je tvrdio da su prema shvatanjima Kopitara i Vuka samo čakavci bili pravi etnički Hrvati [Tuđman 1993, 22–24] kao i u tome da je Vuk u stvari samo preuzeo Kopitarev model etnolingvističke identifikacije Južnih Slovena. Ipak, ono što je promaklo i Tuđmanu i mnogim drugim istraživačima idejnih uzora Vukovog lingvističkog modela nacionalne identifikacije je to što se uglavnom isticala samo uloga Slovenca Jerneja Kopitara u tom procesu ali ne i dvojice Hrvata: Ivana Derkosa i grofa Janka Draškovića.

Poznato je da se tridesetih i četrdesetih godina XIX veka vodila ogorčena borba između hrvatske i srpske inteligencije po pitanju nacionalne determinacije Hrvata i Srba. Pitanje jezika je u toj borbi imalo jednu od ključnih uloga. Sa ovim problemom su se suočile i vode hrvatskog narodnog preporoda - *Ilirskog pokreta* - koji je položio ideološko-političke temelje razvoju moderne hrvatske nacije. Prema zvaničnoj jugoslovenskoj integralističkoj historiografiji, vođa iliraca, Ljudevit Gaj (1808. g.–1881. g.), inače nemačkog porekla, je bio dubokog uverenja da upravo jezička srodnost predstavlja osnovu za uvođenje zajedničkog književnog jezika Hrvata i Srba. Da se primetiti da Gaj nije bio svestan da su sem jezika za nacionalnu determinaciju bile potrebne i neke druge komponente kao osećaj zajedničke pripadnosti, zajedničko poreklo, istorija, običaji, itd. Ovaj izabrani “lingvistički put” nacionalne identifikacije je odveo Gaja ka zalaganju za zajednički književni jezik svih Hrvata i Srba. Prema Gajevoj koncepciji, takav jezik bi se trebao zvati *ilirski* i trebao je biti zasnovan na štokavskom dijalektu, kao, prema Gaju, zajedničkom dijalektu navodno većine tadašnjih Hrvata i zasigurno svih Srba (i tada i sada) koji bi na taj način širio svest o “ilirskom” poreklu svih Južnih Slovena.¹ Međutim, upravo izbor *ilirskog* jezika od strane hrvatskih preporoditelja kao i Gajev izbor štokavske ijekavštine za hrvatski književni jezik su izazvali oštre polemike u hrvatsko-srpskoj historiografiji koje su najčešće povezivane i sa Vukovom lingvističkom koncepcijom nacionalnog određenja. Od mnogobrojne literature na ovu

---

do kraja života. Nakon odbijanja mesta dekana za češki jezik na Bečkom univerzitetu postao je u avgustu 1810. g. zvanični državni cenzor knjiga pisanih na slovenskim jezicima u Habsburškoj Monarhiji da bi u decembru iste godine dobio mesto u Carskoj biblioteci na kome je ostao do kraja života. Tu je postao učenik tada najpoznatijeg stručnjaka za slovenske jezike, “oca slavistike”, Čeha Josefa Dobrovskog (1753. g.–1829. g.), autora gramatike staroslovenskog jezika (*Institutiones linguae Slavicae*) i istorije češkog jezika i književnosti (*Geschichte der böhmische Sprache und Literatur*). Jernej Kopitar, zajedno sa Josefom Pawelom Šafaříkom (1795. g.–1861. g.), je odlučujuće uticao na Vuka Stefanovića Karadžića da reformiše srpski književni jezik i pravopis na osnovama narodnog jezika kao i srpsku azbuku. Kopitareve ideje o “narodnom jeziku” se mogu sumirati u nekoliko tačaka: 1) književni jezik mora biti narodni, 2) u svakom narodnom jeziku se moraju podjednako poštovati svi dijalekti, 3) dijalekti se ne smeju na veštački način kombinovati u nameri da se stvori književni jezik, 4) mora postojati zajednički slovenski alfabet za sve slovenske narode u okviru Habsburške Monarhije, 5) ćirilica slova su više odgovarala toj nameri nego latinička, 6) moto čitave reforme jezika slovenskih naroda Habsburške Monarhije mora biti slogan nemačkog filologa i gramatičara Adelunga: “piši kao što govoriš”, 7) gramatika se mora sastaviti na osnovu prakse narodnog jezika, i 8) da bi se propagirao narodni jezik mora se pristupiti sakupljanju i izdavanju narodnih umotvorina. Neosporno je da je Kopitar bio nepopravljivi austrofil čiji su predlozi za reformu srpskog jezika, pravopisa i azbuke realizovani od strane Vuka pod Kopitarevim nadzorom imali jasan politički cilj: odvojiti Srbe od Rusa i Rusije i vezati ih kulturno i politički za Austriju [Mladenović 1997, 25–26].

¹ Prema hrvatskoj historiografiji, nastojeći da okupi Južne Slovene u što čvršću celinu, hrvatski preporoditelji su nameravali na taj način da povećaju odbrambenu moć Hrvata, ali i drugih Južnih Slovena, protiv Mađara i mađarizacije.

temu, usled nedostatka prostora, navešćemo samo dva primera kao predstavnike krajnje oprečnih mišljenja.

U traženju zadovoljavajućeg odgovora na jedno od suštinskih pitanja jugoslovenske istorije - šta se u biti krilo iza hrvatskog "jugoslavizma" - jugoslovenski ambasador u S.A.D. u Drugom svetskom ratu, hercegovački Srbin iz Trebinja, Jovan Dučić, je dao svoje viđenje Gajevog ilirstva koje je činilo osnovu hrvatskog "jugoslavizma" u XIX i XX veku. Dučić je ispravno smatrao da je važno mesto u Ilirskom pokretu imalo pitanje književnog jezika, koji će najlakše i najbrže izvršiti integraciju Hrvata. Međutim, u Gajevoj odluci da za književni jezik Hrvata ne prihvati ni kajkavski ni čakavski dijalekt već "srpsku štokavštinu" i to ijekavsku, Dučić je video antisrpske namere hrvatskih Iliraca. O tome je Dučić pisao doslovce: "Ovo prihvatanje srpske štokavštine, mislio je Gaj, ujedinilo bi hrvatske krajeve. A kako je cela dubrovačka književnost pisana na *srpskoj štokavštini* (podvukao V. B. S.), isto onakvoj na kakvoj su pisane Vukove srpske pesme, usvajanje srpskog književnog jezika, značilo bi i *anektirati Dubrovnik za Hrvatsku, a ne ostaviti ga Srbima* (podvukao V. B. S.)" [Dučić 1942/1990, 33–39]. Dučić je žestoko osuđivao hrvatsku "krađu" srpskog štokavskog narečja i književnog jezika zasnovanog na njemu sa očitim namerama prisvajanja srpske kulturne baštine, ali i srpskih teritorija. On je bio najčvršćeg uverenja da su Dubrovnik i njegova okolina bili srpski, kao i tamošnji jezik i dubrovačka književna zaostavština jer se radilo o srpskoj ijekavskoj štokavštini. Taj govor je ujedno bio i Dučićev maternji jezik. To je bio osnovni razlog zašto je Dučić osuđivao Hrvate (Gaja) da posežu za onim što nije njihovo. To se isto tako po Dučiću odnosilo i na srpske narodne junačke pesme, pevane i zapisane štokavskim dijalektom ijekavskog izgovora, koje su Hrvati svojatali jer svojih sopstvenih nisu imali.¹

U razobličavanju ilirstva prikazivanjem njegove prave strane Dučić je tvrdio da pravi smisao usvajanja srpskog štokavskog dijalekta ijekavskog izgovora za hrvatski književni jezik od strane Gaja i njegovih iliraca nije bio samo taj da se na ovaj način izvrši sopstvena nacionalna i teritorijalna integracija već da se pomoću njega okupe oko Zagreba kao političkog centra i svi drugi štokavci, dakle Srbi. Na taj način bi se uspostavila "zagrebačka" politička, kulturna i ekonomska dominacija nad Srbima uključujući i one na prostorima Vojvodine.² Petar Milosavljević je čak mišljenja, koje nije daleko od prave istine, da je iza Ilirskog pokreta stajala Austrija koja je koristila i filologe i filologiju za ostvarivanje svojih političkih ciljeva [Milosavljević 1997, 28–30].³

¹ U vezi sa ovim svojatanjem srpskih teritorija i kulturne baštine Dučić je zapisao "da su oni (Hrvati, primedba V. B. S.) u Evropi jedan mali narodić, jedva istorijski" i da naprotiv toj "činjenici" "oni prikrivaju i izobličuju i ono što o tom zna ceo drugi svet" [Dučić 1942/1990, 33–39]. Opširnije o Dučićevim stavovima o Hrvatima, „jugoslavizmu” i Jugoslaviji videti u [Dučić 2003].

² Na isti način i iz istih razloga je Dučić oštro osuđivao i Štrosmajerovo "jugoslavenstvo" koje je bilo prožeto u suštini čistim hrvatstvom, katoličanstvom i austrijanštinom. Jovan Dučić je svoje istorijsko-političke eseje o hrvatsko-srpskim spornim pitanjima i jugoslovenskoj ideologiji štampao tokom Drugog svetskog rata u *Amerikanskom Srbobranu* pod snažnim utiscima ustaških pokolja Srba na prostorima tzv. "Nezavisne Države Hrvatske". O Dučićevim aktivnostima u S.A.D. tokom Drugog svetskog rata videti u [Drenovac 1976; Krizman 1981; Krestić 1994].

³ O klasičnoj verziji zvaničnog hrvatskog stava o istorijatu hrvatskog književnog jezika videti u [Moguš 1993]. O osamostaljivanju hrvatskog književnog jezika u okvirima titoističke Jugoslavije i neposredno nakon njenog rasturanja videti u [Okuka 2006].

Potpuno suprotno mišljenje od Dučićevog o suštini Ilirskog pokreta, njegovog odnosa prema Srbima, kao i Vukovog odnosa prema ilircima imaju hrvatski historičari Trpimir Macan i Franjo Tuđman. Obojica se slažu u tome da su prvaci Ilirskog pokreta radili iskreno na oslobođenju i ujedinjenju svih južnoslovenskih naroda, bez obzira da li su oni živeli u Habsburškoj Monarhiji ili u Otomanskom Carstvu, tj. da su bili iskrene pristalice “jugoslavenstva”.¹ Ovo “iskreno jugoslavenstvo” se po Macanu i Tuđmanu može videti u zalaganju iliraca za zajednički hrvatsko-srpski književni jezik koji bi imao ulogu prevazilaženja nacionalnih i kulturnih razlika između ova dva južnoslovenska naroda. Ilirsko zalaganje za stvaranjem jedinstvenog književnog jezika Srba i Hrvata na osnovama štokavskog narečja ijekavskog izgovora je protumačeno kao veliki “ustupak” Hrvata Srbima. Ipak, prema ovoj dvojici hrvatskih historičara dobrodušne “jugoslavenske” ideje i namere Ljudevita Gaja i ostalih vođa Ilirskog pokreta su izneverene i čak “izdate” velikosrpskom ideologijom i planovima Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina koji su umesto Jugoslavije kao ravnopravne zajednice svih Južnih Slovena trasirali ideološki put stvaranju velike Srbije proglašavajući štokavsko narečje samo srpskim jezikom i traženjem da se svi Srbi, tj. štokavci, ujedine u jednu državnu zajednicu. Dakle Vuk i Garašanin, prema ovoj dvojici autora, su glavni “skretničari” ilirske milosrdne “jugoslavenske” politike ka tzv. šovinističkoj velikosrpskoj ideji [Tuđman 1993, 14–24; Macan 1992].² Lično se nikako ne slažemo sa Tuđmanovim proizvoljnim mišljenjem da je Garašanin 1844. g. imao u vidu obnovu Vizantijskog Carstva kada se pozivao na srpsku srednjovekovnu slavu i imperiju jer se na takve indikacije u *Načertaniju* ne može naići [Tuđman 1993, 22–24], ali je tačno da je Garašanin sanjao o srpskom osvajanju “bisera slavenskog istoka” – Carigrada desetak godina kasnije. Ipak, i u tom slučaju bi Carigrad postao glavni grad Srpskog Carstva a ne Vizantije [Simeunović 2000, 30].

Jedan od vođa iliraca, Bogoslav Šulek (pohrvaćeni Slovak), koji se zvanično izjašnjavao kao “Slavjanin”, otišao je još jedan korak dalje u odnosu na Tuđmana, tvrdeći da su Kopitareve i Karadžićeve idejne koncepcije o jeziku kao osnovnoj determinanti nacionalne pripadnosti “probudile krivo mnjenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena ne štiju”, što je imalo za posledicu da su “srpski pisci ime srpsko počeli protezati i na Hrvate, i to isprva na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence” [Šulek 1856; Šulek 1952, 152–153].³ Sa ovakvom neosnovano iskonstruisanom Šulekovom tvrdnjom se nikako nemožemo složiti jer se ni na jednom jedinom mestu u Vukovom radu ne može naći indikacija da je on čakavce, kekavce ili Slovence-kajkavce (Kranjce) smatrao Srbima. Neosporno je samo to da je štokavske rimokatolike smatrao Srbima. Takođe ne stoji ni primedba da je Vuk video svuda samo Srbe. Sam Vuk je odlučno odbacio ovakve tvrdnje 1861. g. u svom članku *Srbi i Hrvati* objavljenom u *Vidovdanu* № 31 kao i u pismu *Očitovanje* pisano 20.

¹ U svom *Proglasu* u *Daniczi* iz 1835. godine Ljudevit Gaj je pod “Velikom Ilirijom” zamišljao čitav slovenski jug, od slovenačkih preko hrvatskih, srpskih i bugarskih zemalja do Crnog Mora. Gajeva bi se “Velika Ilirija” prostirala između Jadranskog mora, Filaha (Beljaka), Gorice, donje Ugarske, Skadarskog jezera i Crnog mora.

² O Tuđmanovim stavovima o pitanju razvitka političke misli kod Južnih Slovena videti u [Tuđman 1968].

³ Zanimljivo je navesti da je Šulek smatrao da je Vuk primenjivao svoj lingvistički model nacionalne identifikacije iz čisto praktičnih razloga, tj. “da Srbi žele rasprostranjivanjem svoga imena postići samo veće jedinstvo kod Južnih Slavena” [Šulek 1952, 179].

marta 1863. g. glavnom uredniku zagrebačkog *Pozora* gde jasno stavlja do znanja da on vidi Srbe svuda gde se govori samo štokavskim narečjem, a ne svim južnoslovenskim dijalektima. Vuk je jasno istakao u *Očitovanju* da je on pisao o svim Srbima ma gde oni živeli, a ne da svuda žive samo Srbi.

Sledbenici ovakvog Šulekovog mišljenja su najčešće navodili kao primer odbrane hrvatskog jezika od Vukove i Šafařikove antihrvatske, antijugoslovenske i pansrpske politike, izražene u odbacivanju postojanja velikobrojne hrvatske narodnosti i neprihvatanju panjugoslovenske ideologije Ilirskog pokreta, pismo Vjekoslava Babukića iz 1842. g. upućeno P. J. Šafařiku u kome se kaže: “Nama nije milo, što *Vi Ilire* sa *Serblji* prevodite. Ono je ime *obćenito*, a ovo *posebno*. Serblji su u Srbii, a koji su po drugih pokrajinah ilirskih raztreseni, ti se *radi zakona* tako zovu, i samo pismeni ljudi za to ime znadu. Izvan Banata, Bačke i Srema, gde se i prosti puk iztočnoga zakona imenom Serbljina naziva. Prosti narod u Virovitičkoj i Požeškoj varmeđi zatim u Brodskoj i Gradiškoj regimenti zove svoj jezik *rački* a pismeni samo ljudi zovu ga *slavonskim* ili *ilirskim*. U Horvatskoj i Dalmaciji zovu ga svi stanovnici, bez razlike vere, *horvatskim* jezikom” [V. Babukić 1842].

Kritičari-opONENTI Vukovog lingvističkog modela nacionalne identifikacije su tvrdili da se ovakva jezička osnova navodne velikosrpske ekspanzije na jugoistoku Evrope može pratiti i u narednim decenijama na primerima političke misli desno orijentisane srpske inteligencije kojoj su Vuk i Garašanin bili kako uzori tako i idejne vođe u širenju teorije o štokavskom određenju Srpstva. Prvi na udaru ovakve kritike bio je Nikola Stojanović čiji je članak pod naslovom *Do istrage: Vaše ili naše* uglavnom prikazivan kao refleksija srpske kulturne i političke superiornosti nad Hrvatima. Vukovi protivnici (mahom Hrvati) su naglašavali da je Nikola Stojanović ovim člankom prihvatio Vukovu lingvističku teoriju nacionalnog određenja Srpstva negirajući u biti samo postojanje hrvatske nacije.¹ Primenjujući ovu teoriju, Stojanović je dozvoljavao postojanje Hrvata samo u slučaju ako se radilo o katoličkim neštokavcima, tj. čakavcima i kajkavcima (kekavcima). Kao potvrda Stojanovićeve “velikosrpske štokavske ideologije” uglavnom su navođene sledeće njegove reči iz gore spomenutog članka: “Hrvati, shodno tome, nisu i ne mogu biti posebna nacija, nego se nalaze na putu da postanu deo Srpstva. Prihvatanjem srpskog jezika (tj. štokavskog dijalekta, primedba V. B. S.) za svoj književni jezik oni su na najboljem putu ka ovom ujedinjenju. Ovaj proces stapanja je nezaustavljiv jer mase ljudi govore istim jezikom” [Stojanović 1902]. Nikola Stojanović je naročito kritikovan jer je pravdao “progresivno prirodno pravo” Srba, nasuprot “regresivnom istorijskom pravu” Hrvata. Stojanović je ovu “opravdanost” upravo bazirao

¹ Nikola Stojanović (1880. g.–1964. g.) je bio istaknuti srpski političar, po zanimanju pravnik iz Mostara. Pre Prvog svetskog rata bio je vatreni protivnik Austro-Ugarske. Pokrenuo je srpski časopis *Narod*. Za vreme Velikog Rata bio je član Jugoslovenskog odbora u Londonu koji je radio na ujedinjenju Južnih Slovena. Smatran je ekspertom za bosansko-hercegovačku situaciju naročito po pitanjima međunacionalnih odnosa. Za vreme Mirovne konferencije u Parizu 1919. g.–1920. g. bio je stručni savetnik za ovaj region. Njegov članak *Do istrage: Vaše ili naše* publikovan je u Zagrebu 22. avgusta 1902. g. u zagrebačkom srpskom časopisu *Srbobran*, № 168–169. Međutim, ovaj Stojanovićeve članak, ali pod nazivom *Srbi i Hrvati*, je objavljen prvi put u *Srpskom književnom glasniku*, № 7, 1. avgusta 1902. g. odakle je i preštampan u *Srbobranu*. Stojanovićevo “jugoslovenstvo” je od Vukovih protivnika sa hrvatske strane smatrano samo maskom za širenje “velikosrpske štokavske ideologije” radi stvaranja velike Srbije, tj. Jugoslavije, negiranjem postojanja posebne hrvatske nacije.

na Vukovom lingvističkom modelu identifikacije Srpstva. Naime prema ovim autorima, shodno Stojanovićevoj koncepciji, u nekom budućem teritorijalnom razgraničenju između Hrvata i Srba trebalo bi primeniti “progresivno srpsko načelo prirodnog prava” po kome bi sve teritorije naseljene Srbima, tj. južnoslovenskim štokavcima, morale biti uključene u srpsku državu.

Nakon Nikole Stojanovića na udaru Vukovih protivnika se našao Jovan Cvijić.¹ Kao i u predhodnom slučaju, Cvijićeve rad je okarakterisan kao primena Vukovih i Garašaninovih idejnih koncepcija radi kreiranja velike Srbije i kao “naučno” opravdanje velikosrpske politike. Prema ovim kritičarima, Cvijićevo prihvatanje Vukovih i Garašaninovih ideja se može videti u nekoliko njegovih radova koji u isto vreme dokazuju Cvijićeve nameru da “naučno opravda” srpske teritorijalne zahteve na Balkanu. Kao glavni dokazi Cvijićeve provukovske i progarašaninovske ideologije po pitanju lingvističke determinacije Srpstva, najčešće su se navodile sledeće dve Cvijićeve izjave: jedna u vezi sa Bosnom i Hercegovinom – “...dobro je poznato da su Bosna i Hercegovina zemlje koje su potpuno naseljene narodom koji je rasno čisto srpski...”, “...to je razlog zašto Bosna i Hercegovina treba da pripadnu srpskom narodu;” [Cvijić 1908/1921], i druga u vezi sa Dubrovnikom – “Izgleda da su Sloveni koji su se naseli na ovim prostorima u VI i VII veku prvo okupirali strme stene iznad grada koje su bile pod hrastovom šumom poznatom u to vreme kao ‘dubrava’. Poreklo ove reči za grad Dubrovnik je srpsko, i ona je zamenila raniji grčko-rimski naziv za grad (Ragusa). Shodno tome, razvitak grada je bio obeležen slovensko-romanskim identitetom. Latini i Sloveni su se u ovom gradu stopili u mešavinu koja je brzo i potpuno postala srpska” [Cvijić 1965].² Uvek se naglašavalo da je Cvijićeve stav prema Dubrovniku kao srpskom gradu inspirisan Vukovim mišljenjem da su južnoslovenski štokavci izvorno etnički Srbi. Šta više, Cvijić je optuživan da je podržavanjem Vukovog lingvističkog modela nacionalne identifikacije direktno usmeravao srpsku spoljnu politiku ka okupiranju jadranske obale, kako hrvatske tako i albanske.³ Cvijić je prikazivan i kao albanofob shodno njegovom mišljenju o Albancima kao najekspanzivnijoj naciji na Balkanu. Na drugoj strani, grčki profesor sa univerziteta u Atini, Pashalis Kitromilides, je mišljenja da je Cvijić malo brinuo o istoricizmu i uticajima stranih elemenata na nacionalne jezike balkanskih naroda [Kitromilides 1996, endnota 10].⁴

Nakon Jovana Cvijića, zagovornikom antialbanske politike u “velikosrpskim krugovima” je prikazivan Vaso Čubrilović, koji je, prema Vukovim i Garašaninovim oponentima bio vatreni pobornik etničkog čišćenja Albanaca sa Kosova i

¹ Jovan Cvijić (1865. g.–1927. g.) se smatra osnivačem geografske nauke u Srbiji. On je obavio tokom svog života veoma značajno geografsko-antropološko istraživanje Balkanskog poluostrva. Posedovao je veoma široko znanje ne samo o geografiji Srbije i okolnih zemalja već takođe i o istoriji Balkana i trenutnim političkim zbivanjima u regionu.

² Pored gore spomenutih Cvijićevih radova oponenti Vukovog lingvističkog modela nacionalne determinacije su pronalazili Cvijićevo naginjanje ka ovakvom modelu i u sledećim njegovim delima [Cvijić 1922; Cvijić 1916/1921].

³ Kao dokaz ovakvim optužbama za Cvijićeve aneksionističku jadransku politiku zasnovanu na “štokavskoj teoriji Srpstva” navodio se njegov članak [Cvijić 1912].

⁴ Kitromilides smatra da je jezik među balkanskim narodima postao elementom sukoba tek sa pojavom balkanskih nacionalizama u XIX veku.

Metohije, shodno ideologiji “štokavske teorije Srpstva”.¹ Kao primer Čubrilovićeve albanofobije je navođen njegov *Memorandum* o rešavanju albanskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji predat 1937. g. tadašnjem jugoslovenskom premijeru Milanu Stojadinoviću. Prema protivnicima “štokavske teorije Srpstva”, Čubrilovićeva paranoja prema nesrpskom stanovništvu Kosova i Metohije ima ideoloških korena upravo u Vukovoj lingvističkoj teoriji Srpstva, dok njegov predlog o preseljavanju Albanaca sa jugoslovenskih prostora u Ataturkovu Tursku u stvari predstavlja praktičnu primenu Garašaninove koncepcije o velikoj štokavskoj državi Srba na Balkanu. Inače, treba napomenuti da je turska vlada ovaj predlog i prihvatila ali do njegove realizacije nije došlo iz dva razloga: 1) nedostatka finansijskih sredstava i nesporazuma oko pitanja čija vlada (jugoslovenska ili turska) treba da finansira ovaj poduhvat, i 2) početka Drugog svetskog rata.

Kao prirodnim nastavljačem i propagatorom “štokavske dominacije” na prostorima Jugoslavije okarakterisan je Stevan Moljević, ideolog Jugoslovenske Vojske u Otadžbini (Ravnogorski pokret) tokom Drugog svetskog rata.² Oponentima teorije o štokavskoj identifikaciji Srba je Moljevićev *Memorandum* od 30. juna 1941. g. (izdat u Nikšiću u Crnoj Gori) predstavljao ključni dokaz njegovog programa stvaranja etnički čiste, tzv. “homogene Srbije”. Prema njihovom tumačenju, Moljevićeva programska shvatanja su se bazirala upravo na Vukovoj lingvističkoj determinaciji Srpstva, pa shodno tome “homogena Srbija” ne bi bila ništa drugo nego sprovođenje u praksi Garašaninovih ideja iz *Načertanija* – prvog programskog spisa stvaranja velike Srbije na osnovama Vukove ideologije “štokavske determinacije Srpstva”. Prema ovim kritičarima, Moljević je iz istih razloga kao i Vuk i Garašanin bio zagovornik velike Srbije, a ne Jugoslavije. Po njima se to može videti u prvom delu njegovog *Memoranduma* u kome doslovno kaže: “Snaga države se ne nalazi u veličini njene teritorije, niti u broju njenih stanovnika i bogatstvu zemlje, već u slobodi mišljenja, ljubavi prema zemlji, njenoj slobodi i nezavisnosti, unutrašnjem jedinstvu i duhovnim vezama nacije...”, “Ovo jedinstvo nacionalnih pogleda, osećaja i ljubavi prema naciji i njenoj nezavisnosti se može postići samo u homogenizovanoj Srbiji. Primeri za to su Srbija i Crna Gora u prošlom ratu i Grčka u ovom ratu. Shodno tome, Srbi danas imaju kao primarnu i osnovnu dužnost da osnuju homogenizovanu Srbiju koja se mora sastojati od svih etničkih teritorija na kojima Srbi žive...” Dakle, isto kao što je Vuk odbacio “jugoslavenske” ideje Ilirskog pokreta radi favorizovanja Srpstva, kao što je Garašanin odbacio stvaranje Jugoslavije radi osnivanja velike (ujedinjene) Srbije, tako je i Moljević iz razloga veće nacionalne

¹ Vaso Čubrilović (rođen 1897. g.) je bio istaknuti srpski istoričar i političar. U mladosti je bio član tajne organizacije “Mlada Bosna”. Bio je jedan od učesnika u atentatu na austro-ugarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda u Sarajevu (28. juna 1914. g.). Nakon Prvog svetskog rata bio je profesor istorije na Beogradskom univerzitetu. Bio je takođe politički savetnik kraljevske jugoslovenske vlade. Nakon Drugog svetskog rata postao je član Komunističke Partije Jugoslavije i obavljao je više funkcija u vladi federalne Jugoslavije. Bio je član Srpske akademije nauka i umetnosti. Njegovo najpoznatije naučno delo je: *Istorija političke misli u Srbiji u XIX veku*, Beograd, 1958.

² Stevan Moljević (rođen 1888. g.) je pre Drugog svetskog rata bio pravnik u Banjoj Luci. Nakon osnivanja genocidne “Nezavisne države Hrvatske” (10. aprila 1941. g.) sklonio se u Crnu Goru. Tokom čitavog rata bio je lični savetnik za politička pitanja generalu Dragoljubu Draži Mihailoviću, komandantu jedinica Jugoslovenske Vojske u Otadžbini. Takođe je od 1941. godine bio član Centralnog nacionalnog komiteta (CNK) Ravnogorskog pokreta i njegovog Izvršnog odbora.

otpornosti i državne snage projektovao stvaranje homogene Srbije, koja ne bi bila ništa drugo nego Vukova i Garašaninova štokavska velika ujedinjena Srbija. To se po ovim kritičarima moglo najbolje videti ako se uporede teritorije koje su trebale da postanu deo Moljevićeve homogene srpske države sa Vukovom koncepcijom teritorijalnog rasprostiranja štokavskog dijalekta i Garašaninovog projekta stvaranja štokavske države Srba. Naime, Moljevićeva homogena Srbija je trebala da obuhvati sledeće zemlje i oblasti: Srbiju, Makedoniju, gradove Vidin i Čustendil, Crnu Goru, Bosnu, Istočnu Hercegovinu, gradove Dubrovnik (koji bi imao poseban status, tj. autonomiju) i Ploče, Severnu Dalmaciju, Severnu Albaniju, Liku, Kordun, Baniju i deo Slavonije. Za kritičare-opponente štokavskog modela identifikacije Srpstva, ovako skrojene granice Moljevićeve homogene Srbije su se uglavnom poklapale sa Vukovim i Garašaninovim ideološkim koncepcijama Srpstva i srpske države (sa isključenjem Makedonije i Severne Albanije za koje je Moljević smatrao da su bile naseljene “etnolingvističkim” Srbima) što je za njih bio dovoljan razlog da Moljevića smatraju još jednom karikom u lancu velikosrpskih ideologa štokavskog nacionalizma.

Kao poslednja karika u ovom lancu najčešće su prikazivani autori nedovršenog i stoga kontroverznog *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. g., odnosno pre svih tadašnji predsednik ove institucije – Dobrica Ćosić.¹ *Memorandum*, prema ovim kritičarima, je predstavljao kritiku jugoslovenskog sistema sa srpskog nacionalističkog (ne nacionalnog) stanovišta po kome su i Srbi i Srbija bili eksploatisani od drugih jugoslovenskih naroda i republika. “Vukovska suština Ćosićevog *Memoranduma*” se mogla videti na osnovu predloženih mera uz pomoć kojih bi se dezintegrisanost i majorizacija Srba dala ispraviti. Kao rezultat ovakvih mera trebala je biti stvorena upravo onakva (velika) Srbija kakvu su zamišljali i Vuk i Garašanin. “Štokavska” podloga ovakve Srbije je viđena u činjenici što *Memorandum* spominje ugroženost Srba na istim onim prostorima za koje su i Vuk i Garašanin smatrali da su iskonske srpske teritorije. Prema kritičarima *Memoranduma*, njegov autor (ili autori) je zagovarao stvaranje homogene srpske države koja bi trebala da bude osnovana kako na nemačkom tako i na francuskom modelu etnolingvističke homogenizacije.²

Suprotno oponentima Vukovog lingvističkog modela definisanja srpske nacije, njegovi podržavaoci su isticali da je Vukov model u svoje vreme bio najuticajniiji model nacionalne identifikacije u tadašnjoj Evropi pa u ocenjivanju Vukovog članka *Srbi svi i svuda* treba uzeti ozbiljno u obzir faktor vremena nastanka teksta. Shodno onovremenim vladajućim teorijama nacionalnog identiteta i pripadnosti, Vukov lingvistički model definicije Srpstva je bio apsolutno relevantan i ispravan jer je polazio

¹ Dobrica Ćosić (rođen 1921. g.) je te 1986. godine bio predsednik SANU. To je navelo većinu kritičara *Memoranduma* da upravo Dobricu Ćosića vide kao njegovog idejnog tvorca, inspiratora pa čak i kao pravog autora samog teksta koji nije nikada objavljen u javnosti kao zvanični dokument pa čak nije ni dovršen kao tekstualna celina. Ćosić je kao jedan od vodećih savremenih srpskih pisaca bio nakon Drugog svetskog rata na nekoliko istaknutih političkih funkcija, između ostalih i na mestu poslanika u federalnom parlamentu. Na funkciji predsednika Federalne Republike Jugoslavije se nalazio 1992. g. Bio je takođe i predsednik Srpskog književnog društva i urednik nekoliko časopisa i književnih novina. O Ćosićevim razmišljanjima o srpskom nacionalnom pitanju videti u [Ćosić 2002].

² Suprotno nemačkom pristupu etničkog definisanja (“das Volk”) prema kome se naglašavaju uloga jezika, porekla, kulture, religije, itd., francuska verzija principa nacionalne homogenizacije stavlja naglasak prevashodno na teritoriju, tj. državne granice.

od teze da su iskonski štokavci bili samo Srbi, a čakavci samo Hrvati. Shodno pristalicama ovakvog modela nacionalne identifikacije, teorija Jerneja Kopitara o kajkavskoj osnovi slovenačke nacije odgovara istorijskoj istini. Podržavaoci Vukovog lingvističkog modela su takođe isticali da je u osnovi tačna Vukova teorija da su “štokavski katolici” prvobitno bili pravoslavni Srbi koji su se nakon naseljavanja prostora Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, usled pritiska katoličkog klera, prvo pokatoličili ili pounijatali a kasnije i pohrvatili [Karić 1887; Stojanović 1924; Etnografska karta 1892; *Novi Srbobran* 1902; Lazić 1894 a; Lazić 1894 b; Lazić 1895; Niketić 1890; Jovanović 1892; Maretić 1889; Milaš 1901; Milutinović 1989; Petrović 1996; Krestić 1983; Milosavljević 1997, 13–41, 412–426, 466–476; Brborić 2000, 324, Brborić 2001, 321–326].¹

Najnovije tendencije u srbistici (srpskoj filologiji) naglašavaju da se ni Vuk ni Garašanin ne mogu smatrati srpskim nacionalistima, šovinstima ili asimilatorima jer su se obojica u stvari sa svojom štokavskom teorijom Srpstva i stvaranjem *Države Srpstva* ili *Države Srpske*, političkim ujedinjenjem svih etnolingvističkih Srba potpuno uklapali u tada opšteprihvaćeno načelo stvaranja ujedinjenih nacionalnih država u Evropi i nacionalne integracije: “ein Staat, ein Volk und eine sprache dazu”. Upravo radi nacionalne integracije Vuk je standardizovao jezik kod Srba. Međutim, južnoslovenski fenomen je u tome što je faktički ispalo da taj standardni Vukov jezik kao svoj književni jezik² danas koriste četiri nacije (u stvari dve nacije i dva naroda): Srbi, Hrvati, Crnogorci i Bošnjaci (bivši Muslimani). Drugim rečima, četiri istojezičke nacije se koriste istim književno–standardnim jezikom na “srpskohrvatskom jezičkom području” kojim izvorno govori 75% stanovnika bivše Jugoslavije, a taj jezik znaju i mnogi koji nisu ni etnički Srbi, ni Hrvati niti u nacionalnom smislu Muslimani [Brborić 2000, 324–325, 342; Milosavljević 1997, 13–41]. B. Brborić je sigurno u pravu kada kaže da je jedna od osobitosti bivše Jugoslavije bila u tome što su četiri naroda (ja bih rekao nacije) koji govore tim jezikom živela u jednoj saveznoj državi i za koje je jedan te isti standardni jezik³ bio glavni integracioni faktor [Brborić 2000, 329, 333]. Međutim, B. Brborić zaključuje na jednom mestu da su Srbi i Hrvati iz nacionalnih interesa bili upućeni ka jednom jedinstvenom standardnom jeziku [Brborić 2000, 338–339, 422] dok je P. Milosavljević mišljenja da su hrvatski ilirci u stvari prisvojili srpski standardni jezik za svoj nacionalni standardni jezik u nameri da prisvoje i srpsko, a pre svega dubrovačko, kulturno nasleđe kao svoje [Milosavljević 1997, 28–38]. Ipak, B. Brborić u jednom od svojih radova takođe deli Milosavljevićevo mišljenje da je Hrvatima u XIX veku prihvatanje Vukovog srpskog standardnojezičkog modela služilo širenju hrvatskog uticaja i hrvatske nacionalne svesti u Bosni, Hercegovini i Dubrovniku [Brborić 2001, 35, 70, 89]. Takođe, Gajevim prihvatanjem novoštokavskog govora za hrvatski književni standard se geografski prostor srpskog jezika faktički proširio na kajkavsko i čakavsko područje, tj. i na one zemlje na kojima Srbi nisu živeli. Hrvati su preuzimanjem Vukove

¹ O Vukovom odnosu prema Hrvatima videti u [Novak 1967].

² O problemu odnosa književnog jezika prema standardizovanom jeziku videti u [Simić 1991, 13–18].

³ Treba napomenuti da je termin “standardni jezik” širi od termina “književni jezik” jer se prvi termin ne odnosi samo na književnost već i na sva područja javnog života. To znači da je “književni jezik” deo “standardnog jezika”. Treba napomenuti da je slučaj zajedničkog književnog i standardnog jezika dva naroda –Srba i Hrvata–jedini slučaj među svim Slovenima da dva naroda imaju isti književni i standardni jezik [Brborić 2001, 34].

novoštokavice za svoj književni jezik nametnuli sami sebi problem jezičkog, kulturnog i nacionalnog identiteta [Brborić 2001, 115, 128]. Tako se faktički današnji standardni jezik koji se koristi u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji, Bosni i Hercegovini treba smatrati varijantama spskog jezika, odnosno srpskog jezičkog standarda [Milosavljević 1997, 13–41; Brborić 2001, 120, 237]. Prema Radoju Simiću, “nomenklatura etiketa toga jezika upućuje zaista na srpsku narodnost, srpsko poreklo i srpsku pripadnost toga jezika” [Simić 1991, 75].

Oprečnost mišljenja u vezi sa pitanjem standardnog jezika kod Srba i standardnog jezika kod Hrvata od vremena V. S. Karadžića i Lj. Gaja do danas se može svesti na sledeće:

- Vukov standardni jezik zasnovan na ravnopravnosti ijekavsko-ekavske štokavice je nastao na osnovu govornog jezika Srba. Svi Srbi su u Vukovo i Gajevo vreme govorili štokavskim koji je i bio vekovima jedan od književnih jezika Srba dok se to može reći samo za mali broj Hrvata kojima su čakavski i kajkavski bili maternji jezici. Srbi su takođe bili tradicionalno dvoalfabetni jer su pisali i ćirilicom i latinicom. Kada se radi o narodnim govorima čakavski i kajkavski pripadaju hrvatskoj književnoj tradiciji, dok štokavsko književno nasleđe eminentno pripada Srbima i srpskoj kulturi. Ljudevit Gaj je u nameri da prisvoji Hrvatima srpsko književno nasleđe pisano štokavicom izabrao za standardni jezik Hrvata Vukov štokavski standardni jezik koji je Vuk namenio Srbima. Kasnije je na veštački način od strane hrvatskog političkog vrha napravljena razlika između Srba i Hrvata na taj način što su Hrvati proglasili kao Srbe one jugoslovenske stanovnike koji su bili pravoslavne veroispovesti, koji su koristili ekavsku varijantu štokavskog narečja i pisali ćirilicom. Prema toj podeli, Hrvati su oni Južni Sloveni koji su rimokatoličke veroispovesti, koji pišu latinicom, glagoljicom i navodno “hrvatskom” srednjevekovnom ćirilicom – *bosančicom*, a koji govore ijekavskom i ikavskom štokavicom. Tako je granica između onoga što je srpsko i onoga što je hrvatsko uspostavljena od strane hrvatske propagande na reci Drini: zapadno od ove reke su hrvatske, a istočno su srpske teritorije. Tvorci ovakvog koncepta podele “srpskog” i “hrvatskog” etnojezičko-kulturnog prostora su tzv. *hrvatski vukovci*.¹ Formula etnolingvističkog ujedinjavanja Hrvata je *hrvatski književni jezik* koji je u stvari srpski književni jezik. Tako, *hrvatski književni jezik* je sredstvo okupljanja svih Hrvata kako onih u okvirima Hrvatske tako i onih van nje. Asimilacija Srba u okvirima Hrvatske se vršila i na taj način što je *hrvatski književni jezik* proglašen kao službeni–državni jezik u Hrvatskoj koji je bio obavezan za sve stanovnike Hrvatske kako etničke Hrvate tako i etničke Srbe i sve druge nacionalnosti. Formula etnolingvističke separacije srpskog etnosa je što veće potenciranje na razlikama na liniji ekavski izgovor–ijekavski izgovor, ćiriličko pismo–latiničko pismo, istočno(srpska) leksika i sintaksa i zapadno(hrvatska) leksika i sintaksa. [Milosavljević 1997, 13–50; Brborić 2000, 419–421; Brborić 2001, 16, 22, 26, 29, 31, 35, 41–43, 50, 61, 66, 69, 119, 127, 142–143, 165, 286–287; Petrović 1996, 303–304; Ivić 1990, 103; *Danica* 1999, 14; Krestić 1994, 196–239, 260–263, 288–293, 306–319].

¹ Pobjeda tzv. *hrvatskih vukovaca* je obeležena štampanjem u Zagrebu sledećih knjiga “u skladu sa Karadžićevim modelom srpskog jezika” [Brborić 2001, 69]: Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, 1892; Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899; i Franjo Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, I–II, 1901.

• Prirodni proces standardizacije književnog jezika Hrvata u vreme Ljudevita Gaja je doveo do toga da je (novo)štokavski dijalekt izabran za književni jezik i samim tim za standardni jezik hrvatskog govornog područja jer je navodno najveći deo hrvatskog naroda u to vreme koristio štokavsko narečje, a samo manji deo kajkavsko i to u severozapadnom delu uže Hrvatske oko Zagreba, Karlovca i Varaždina. Razlog za ovakav izbor je ležao u “činjenici” da je najveći deo dotadašnje “hrvatske” književnosti napisan upravo na štokavštini. To se naročito odnosilo na dubrovačku i dalmatinsku književnost. Prema tome, Gajev¹ izbor štokavskog narečja za standardni književni jezik hrvatske nacije je bio sasvim logičan i prirodan. Na prostoru na kome su živeli Srbi i Hrvati u srednjem veku nije postojalo jedno štokavsko narečje već dva–zapadnoštokavsko (hrvatsko) i istočnoštokavsko (srpsko).² Međutim, nakon turske najezde usled velikih migracija ova dva narečja su se spojila u jedno. Iz toga proizlazi da su netačne tvrdnje da su nekada svi Hrvati bili samo čakavci već su Hrvati od davnina bili i (zapadno)štokavci. Takođe, tvrdi se da su istorijski nazivi za hrvatski jezik bili: *hrvatski, slovinski, slovenski, ilirski, dalmatinski, bosanski, naš i slavonski* [Perić 1997, 152; Stolac 1996; Jelčić 1997; Pranjković 1993, 58–66, 163; Banac 1991, 35–68; Hercigonja 1994, 102–107; Vince 1978; Brozović 1973; Brozović 1978, 11–12, 21–22; Katičić 1989; Moguš 1993].

Načertanije

Kritičari Garašaninovog *Načertanija* su isto kao i u slučaju Vukovog članka *Srbi svi i svuda* podeljeni u dve oprečne grupe. Najveće polemike među njima su vođene oko pitanja *da li je ‘Načertanije’ bilo jugoslovenski ili velikosrpski program?* Drugim rečima, da li je srbijanski ministar unutrašnjih poslova predvideo stvaranje Jugoslavije ili velike Srbije?

Prva grupa kritičara *Načertanija* je u Garašaninovom radu videla plan i program okupljanja svih Jugoslovena u okvirima jedinstvene države. Karakteristično je to da su ovakvo mišljenje imali prvi kritičari *Načertanija* kao što su: Srbi Đurđe Jelenić, Vasilj Popović i Hrvat Ferdo Šišić [Jelenić 1923; Popović 1923; Popović 1940; Šišić 1937]. Ovi autori su smatrali da je Garašaninova glavna namera bila oslobođenje i ujedinjenje svih Južnih Slovena oko Kneževine Srbije kao odgovor austrijskim i ruskim teritorijalnim i političkim pretenzijama na Balkanu. Garašanin je faktički, po Popoviću, Srbiji dodelio ulogu jugoslovenskog, pa i južnoslovenskog, Pijemonta (ujedinitelja). Nijedan od ovih prvih kritičara *Načertanija* nije video u ovom radu “štokavsku osnovu velikosrpskog nacionalizma”.

Srpski istoričar Dragoslav Stranjaković je Garašaninovo *Načertanije* nazvao: “jugoslovenskim nacionalnim programom Kneževine Srbije”. Osnove ovog programa su i ostvarene 1918. godine stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

¹ Ljudevit Gaj je poticao iz nemačke porodice i po ocu i po majci. Njegov otac se prezivao Gay a majka Smidt. Kao maternji jezik Gaj je govorio nemački.

² Tzv. “zapadnoštokavsko”, odnosno *šćakavsko*, narečje se ne može poistovetiti u narodnosnom smislu isključivo sa Hrvatima. Šćakavština je predstavljala prelazni govorni tip između srpsko-štokavskog i hrvatsko-ćakavskog narečja u srednjovekovnoj Bosni i Hercegovini. Šćakavština je prisutna i u onim delovima Bosne i Hercegovine koji su kratko ulazili u sastav ranosrednjevekovne Srbije (centralni i istočni predeli) tako i u onim delovima koji su u ranom srednjem veku bili uključeni u Hrvatsku (zapadne oblasti).

Uključenje Bugara u ovu državu je izostalo ne stoga što je osnova ove novoosnovane južnoslovenske države bila “štokavska” već zato što je Bugarska tokom Drugog balkanskog i Prvog svetskog rata postala otvoreni protivnik i direktni okupator Srbije. U svakom slučaju, po Stranjakoviću, Garašanin je napravio “skok” od Karađorđeve i Miloševe ideje ujedinjenja svih Srba do ideje “ujedinjenja svih Južnih Slovena” [Stranjaković 1932, 268–274].

Mišljenje srpskog erudite Slobodana Jovanovića o *Načertaniju* je verovatno jedinstveno kako u domaćoj tako i u inostranoj historiografiji. On je smatrao da je ideja jugoslovenstva bila nametnuta od strane poljske emigracije što u suštini i nije sporno u historiografiji. Međutim, jedini je Jovanović u *Načertaniju* video program stvaranja “velike Jugoslavije” kao barijeru ruskom i austrijskom prodoru na Balkan. Dakle, po Jovanoviću, Garašanin je u osnovi preuzeo ideje poljske emigracije o stvaranju Jugoslavije što će reći da nije bio pod presudnim Vukovim uticajem o stvaranju “štokavske države srpskog naroda” na jugoistoku Evrope [Jovanović 1990, 343–375; Jovanović 1933, 327; Jovanović 1932, 101–104].

Presudna uloga poljske emigracije u nastanku *Načertanija* je takođe istaknuta od strane poljskog istoričara Henrija Batovskog koji je isto kao i Jovanović video u Garašaninu zagovornika “jugoslovenskog nacionalnog ujedinjenja”, odbacujući u isto vreme “štokavsku komponentu” Garašaninovog državnog programa [Batowsky 1939, 20–22; Batowsky 1937]. Možemo zaključiti da su i jugoslovenska i strana historiografija u međuratnom periodu (1919. g.–1940. g.) cenili *Načertanije* krajnje pozitivno, tj. kao programsku osnovu jugoslovenskog političkog ujedinjenja bez “štokavske pozadine”. Razloge ovakvim tendencijama, bar u jugoslovenskoj historiografiji, treba sigurno tražiti i u činjenici što se zvanična politika Kraljevine SHS/Jugoslavije kretala u okvirima “jugoslovenstva” pa se uvek nastojalo naglasiti zajedništvo jugoslovenskih naroda, tj. ono što ih je spajalo, a ne ono što ih je razdvajalo.¹

Pred sam početak Drugog svetskog rata dolazi do pojave prvih kritika *Načertanija* kao “velikosrpskog programa”. Prvi koji je to učinio bio je srpski istoričar Jeremija Mitrović tvrdeći da je Garašanin imao pred očima ne Jugoslaviju već veliku Srbiju u smislu ujedinjenog Srpstva. Iz Mitrovićeovog rada se može zaključiti da je takođe smatrao da je Garašanin pri kreiranju svog spoljnopolitičkog programa Kneževine Srbije bio pod uticajem Vukovog lingvističkog modela identifikacije Srpstva što ga je i “okrenulo” od jugoslovenskog ka velikosrpskom programu [Mitrović 1938–1939]. Dakle možemo reći da je ovaj autor prvi primetio “štokavsku osnovu” *Načertanija*.

Ubrzo nakon izbijanja Drugog svetskog rata došlo je do pojave većeg broja kritičara *Načertanija* koji su naglašavali njegovu “velikosrpsku koncepciju,” ideološki uglavnom zasnovanu na Vukovom lingvističkom definisanju Srpstva. Prvi iz ovog novog talasa kritičara *Načertanija* bio je Hrvat Petar Šimunjić koji je smatrao da je glavni razlog Garašaninovog odbacivanja jugoslovenske koncepcije ujedinjenja Zaha i Čartoriskog bio upravo taj što je Garašanin prihvatio Vukovu štokavsku formulu identifikacije Srpstva. Prema Šimunjiću, Garašanin je bio “kodifikator velikosrpske ideje” koja je kao krajnji cilj imala aneksiju Bosne i Hercegovine u državno telo Srbije. Šimunjić je naglašavao hrvatski karakter ove dve regije nasuprot Garašaninovom

¹ Na kulturni aspekt ove tematike i problema preporučujemo trotomnu knjigu prof. Ljubodraga Dimića [Dimić 1996-1997].

istorijskom i nacionalnom (tj. lingvističkom) pravu Srba na ove prostore [Šimunjić 1944/1992]. Ovakvi Šimunjićevi stavovi su dobili i zvaničnu podršku od strane vlasti “Nezavisne Države Hrvatske” u toku Drugog svetskog rata pošto je trebalo “objasniti” zašto su čitava Bosna i Hercegovina uključene u ovu satelitsko-marionetsku hrvatsku državu.

Karakteristično je da je jugoslovenska historiografija nakon Drugog svetskog rata po pitanju karaktera *Načertanija* bila oštro podeljena na nacionalnoj i političkoj osnovi. Naime, većina hrvatskih i “državnih” istoričara bez obzira na nacionalnost je u *Načertaniju* videla velikosrpski program, što je bio i zvanični stav posleratnih jugoslovenskih vlasti, dok je veći deo srpske emigracije zastupao mišljenje o njegovom jugoslovenskom ili srpskom karakteru. Tako je, na primer, jedan od vodećih hrvatskih istoričara - Jaroslav Šidak - isticao velikosrpski karakter Garašaninovog programa. Ovu tezu je zasnivao na činjenici da je Garašanin izostavio upravo one delove iz *Zahovog Plana* koji su se odnosili na hrvatsko-srpsku saradnju. Na taj način je Garašanin umesto projugoslovenske forsirao ideju stvaranja velike Srbije koja je, kako se da naslutiti, imala svoje korene u Vukovoj štokavskoj formulaciji Srpstva [Šidak 1973; Šidak 1990].

Uglavnom istovetno mišljenje je zastupao i srpski istoričar Radoslav Perović [Perović 1955].

Hipoteza srpske istoričarke Ljiljane Aleksić, da je “Francuska stajala iza Garašaninovog projekta” je sigurno jedinstvena u historiografiji o *Načertaniju* [Aleksić 1954, 68–71]. Ako je ova teza i tačna, teško je ipak poverovati da je francuska diplomatija u to vreme bila proponent stvaranja velike Srbije na osnovama “štokavskog nacionalizma”. Realnije je pretpostaviti da bi se Francuzi radije opredelili za stvaranje ujedinjene države svih Južnih Slovena jer bi takva država, prema mišljenju francuske diplomatije, mogla predstavljati jaču branu austrijskim i ruskim interesima na Balkanu. Francuska diplomatija se 1918. g. stvarno i zalagala za Jugoslaviju, a ne za veliku Srbiju što je konačno i dovelo do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koja se na kraju jedino Srbima razlupala o glavu.

Mišljenje o *Načertaniju* izrečeno od strane Vase Čubrilovića u njegovoj čuvenoj *Istoriji političke misli u Srbiji u XIX veku* je sigurno najviše uticalo na potonje historiografske analize ovog spisa. Njegov stav da je “Garašanin 1844. postavio osnove velikosrpske politike ujedinjenja” uključivanjem Bosne i Hercegovine u Srbiju, a ne njenim ujedinjenjem sa Srbijom je najčešće korišćen, od strane Vukovih i Garašaninovih protivnika, kao dokaz Čubrilovićeve teorije o “štokavskoj podlozi” *Načertanija*. Neosporno je da je Čubrilović kao princip rešavanja “srpskog pitanja” kod Garašanina video “proširenje Srbije”, a ne “ujedinjenje jugoslovenskih zemalja” iz čega se ipak ne može sa krajnjom sigurnošću zaključiti da je Čubrilović bio pobornik teorije o presudnom uticaju Vukovog lingvističkog modela određenja Srpstva na ideološku koncepciju *Načertanija* [Čubrilović 1958, 151–195].

Ovaj Čubrilovićev rad je kasnije poslužio kao osnova jednom od najvećih hrvatskih kritičara Garašaninovog programa – Marku Valentiću. Sledeći Čubrilovića, Valentić je bio mišljenja da je Garašanin namerno odbacio Zahovu “jugoslavensku” politiku radi stvaranja velike Srbije. Ovaj autor je u jugoslovenskoj historiografiji odigrao ulogu jednog od osnivača linije mišljenja onih istoričara koji su smatrali “da je

Garašaninov rad bio tipičan primer kreiranja velikosrpskih planova za rešavanje jugoslovenskog pitanja” [Valentić 1961],¹ uglavnom ideološki zasnovanog na Vukovom konceptu o štokavskom narečju kao osnovnoj odrednici srpske nacije. Valentić je ujedno i rodonačelnik onog pravca jugoslovenske historiografije čiji su proponenti bili dubokog ubeđenja da bi jedan od ciljeva Garašaninove države bio da uspostavi jaku unutrašnju organizaciju i vojno-policijski aparat koji bi tokom vremena smišljenom propagandom i raznoraznim političkim pritiscima ideološki indoktrinirao štokavsko nesrpsko stanovništvo da bi se ono konačno izjasnilo kao etnički srpsko na osnovu zajedničkog govornog i književnog jezika. Pristalice ovakvog smera razmišljanja su prihvatile stavove onih zapadnih istoričara razvoja filozofije političke misli, sociologa i politologa koji su u modernoj državi videli organizovani politički aparat toliko snažan, perfidan i moćan da može propagandno uticati na većinu svojih građana da u nekoliko godina ili decenija promene svoj nacionalni identitet.²

Ovakvi trendovi u proučavanju *Načertanija* u jugoslovenskoj historiografiji se mogu zapaziti u radovima srpskog istoričara Miroslava Đorđevića koji je bio veoma precizan kada je napisao da je *Načertanije* bio prvi jasno formulisan program stvaranja velike Srbije. Međutim, po njemu, Garašanin je koristio istorijska prava Srba samo kao izgovor radi stvaranja srpske države koja bi obuhvatala sve Srbe i srpske zemlje iz čega se može naslutiti da je Đorđević bio mišljenja da se iza Garašaninove koncepcije velike, tj. ujedinjene, Srbije nalazio pored principa “istoricizma” i Vukov koncept “štokavskog nacionalizma” [Đorđević 1979].

Ipak, samo dve godine nakon pojave navedenog Đorđevićevog rada dolazi do preokreta u jugoslovenskoj historiografiji po pitanju verifikacije *Načertanija*. Rodonačelnik novog trenda po ovom pitanju u jugoslovenskoj historiografiji je bio Srbin Jovan Milićević čija je ocena Garašanina sigurno jedinstvena u jugoslovenskoj historiografiji. On je smatrao da Garašaninov državni koncept nije bio jugoslovenski u svakom slučaju, ali ni velikosrpski. Po Milićeviću Garašaninov državni program se može okarakterisati kao srpski, jer je u *Načertaniju* eksplicitno stajalo da treba raditi na okupljanju Srba u okvirima Otomanske Imperije ali ne i Habsburške Monarhije [*Istorija srpskog naroda* 1981, 270–272]. Ovaj novi trend u jugoslovenskoj historiografiji je aktuelan i dan danas i ima svog glavnog predstavnika u profesoru Beogradskog univerziteta – Radošu Ljušiću, jednom od vodećih srpskih istoričara danas, koji je potvrdio Milićevićev stav da se ideološka podloga *Načertanija* ne može tražiti u Vukovom lingvističkom modelu identifikacije Srpstva [Ljušić 1993, 93–102].

Američki istoričar Dejvid Makenzi je bio istog mišljenja napominjući da je Garašanin u *Načertaniju* definitivno odustao od Zahovog jugoslovenskog plana radi ostvarivanja srpskog plana nacionalnog okupljanja u okvirima Otomanskog Carstva [MacKenzie 1985, 42–62].

¹ Važno je istaći da je pojava knjige Vladimira Ćorovića: *Velika Srbija*, Beograd, 1924. g. podstakla kasnije istoričare da stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca okarakterišu kao ostvarivanje Vukovih i Garašaninovih planova o velikoj Srbiji. Drugo izdanje ove Ćorovićeve knjige je štampano pod naslovom *Ujedinjenje*.

² Na primer [Breuilly 1982; Hobsbawm 1990]. Na ovom mestu se samo treba podsetiti na izjavu Romana Dmowskog, predstavnika Poljskog nacionalnog komiteta na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919. g., da će se pruski Mazurani “osećati” kao pripadnici poljske nacije već nakon nekoliko godina zajedničkog života sa Poljacima u poljskoj državi [Stawecki, Wrzesinski 1921, 24, 66].

Valentićeva studija o Garašaninovom *Načertaniju* je sa svoje strane imala jak uticaj i na inostrane istoričare koji su se bavili ovim pitanjem. Tako je, na primer, Čeh Vaclav Žaček uglavnom prihvatio Valentićevo mišljenje u svojoj studiji o češkom i poljskom učešću u pisanju *Načertanija*. Prema Žačeku, Francisko Zah je namenio Srbiji vodeću ulogu među Južnim Slovenima u stvaranju velike južnoslovenske države na jugoistoku Evrope. Zah je naime prema Žačkovom shvatanju predvideo povezivanje ne samo Srba iz Otomanskog Carstva sa Srbima iz Habsburške Monarhije, već političko povezivanje svih Slovena na Balkanu. U ovim političkim kombinacijama Bosna i Hercegovina su imale odigrati ulogu povezujućeg faktora među balkanskim Slovenima, a ne jabuku razdora između Srba i Hrvata. Žaček je zaključio da je Zahova velikoslovenska koncepcija ujedinjenja svih Južnih Slovena bila svedena od strane Garašanina na srpsku koncepciju ujedinjenja samo onih Južnih Slovena koji su živeli u okvirima Otomanske Imperije. Vaclav Žaček, međutim, kao ni drugi inostrani (ne jugoslovenski) istraživači, nije smatrao da je Vukov lingvistički model identifikacije Srpstva bio ključni razlog za Garašaninovo napuštanje Zahove panjužnoslovenske koncepcije [Žaček 1963].

Inicijator novog pravca ocene *Načertanija* u inostranoj historiografiji je bio Amerikanac Čarls Jelavič svojim predavanjem pod naslovom *Garašaninovo Načertanije i veliko-srpski problem* [Jelavich 1968]. On je proučavajući pitanje unutrašnje organizacije Garašaninove države došao do zaključka da je srbijanski ministar unutrašnjih poslova predviđao centralističko uređenje buduće države koje bi se nalazilo pod punom kontrolom centralne vlade u Beogradu. Drugačije rečeno, Garašanin nije predviđao federalno uređenu državu Južnih Slovena što ga je navelo da zaključi da bi takva centralistička država bila pod punom političkom kontrolom Srba, država u kojoj bi centralna vlada sprovodila politiku srpske hegemonije.¹

Slično mišljenje su imali i autori sovjetske *Istorije Jugoslavije* ističući da je Garašanin nameravao da putem aneksije, a ne ujedinjenja okupi sve Južne Slovene oko Srbije [*История Югославии* 1963, 339]. Isto kao ni Jelavič, ni sovjetska historiografija ne spominje nikakvu mogućnost za “štokavsku osnovu” Garašaninove velike Srbije ili pak Jugoslavije.

Američki istoričar Mihael Boro Petrovič takođe nije našao u *Načertaniju* nikakve indikacije da bi ovaj Garašaninov programski spis mogao biti zasnovan na štokavskoj ideologiji kao glavnom identifikacionom faktoru Srpstva. Ovaj autor je smatrao da je osnova Garašaninovog velikosrpskog projekta bilo tzv. istorijsko pravo Srba koje se zasnivalo na postojanju srpskog srednjevekovnog carstva. Po Petroviču, Garašaninova zamisao stvaranja jugoslovenske države uključivanjem Hrvata i Bugara u proširenu Srbiju u suštini ne bi bila ništa drugo već velika Srbija pod hegemonijom srpske dinastije. Ovakva projekcija nove balkanske države se nije zasnivala na tzv. etničkom pravu Srba pa prema tome se ne može govoriti o Garašaninovoj praktičnoj primeni Vukovog lingvističkog modela identifikacije srpske nacije. U svakom slučaju, Petrovič je u Garašaninovoj budućoj Jugoslaviji video barijeru austrijskim i ruskim interesima na Balkanu [Petrovich 1976, 231–233].

¹ Ovde se očigledno radi o tome da je autor mišljenja da bi srpska politička oligarhija uspostavila u novoosnovanoj državi potpunu centralističku kontrolu nad čitavim državnim prostorom. To bi između ostalog podrazumevalo i sprovođenje politike jezičke majorizacije većinskog srpskog stanovništva nad ostalim nesrpskim građanima.

Stavovi bugarskog historičara Veselina Trajkova bi se mogli smestiti negde između mišljenja Milićevića, Ljušića i Makenzija na jednoj strani i Jelavića, Petrovića i sovjetske historiografije na drugoj. Naime, Trajkov je u *Načertaniju* video čisto srpski program prilagođen trenutnoj evropskoj političkoj situaciji. Prema Trajkovu, Garašanin je planirao postepeno ujedinjenje svih Srba diplomatskim sredstvima, a ne revolucionarnim metodama. S obzirom da se, po Trajkovu, nije radilo niti o velikosrpskom, jugoslovenskom ili redukovanom srpskom programu ujedinjenja već o čisto i samo srpskom, skloni smo mišljenju da je ovaj autor u krajnjoj instanci nalazio elemente za hipotezu da je ideološka podloga *Načertanija* u izvesnoj meri bio Vukov lingvistički model definisanja Srpstva, naročito stoga što je po Trajkovu Garašanin bio protivnik ujedinjenja sa Bugarima verovatno shodno Vukovom stavu da Bugari nisu pripadali štokavskoj govornoj zajednici Južnih Slovena [Trajkov 1978, 144–149]. Tim pre što tada (1844. g.) Srbi nisu imali nikakvih političkih problema sa Bugarima za razliku od godina 1918.–1919. kada je proglašena i međunarodno priznata zajednička država svih Južnih Slovena sem Bugara.

Isti sud o *Načertaniju* zastupa i beogradski lingvista Branislav Brborić [Brborić 2001, 85–86].

Karakteristično je da se bugarska historiografija nakon Prvog svetskog rata, isto kao i zvanična bugarska diplomatija, sve više udaljavala od bilo kakve ideje o političkoj zajednici sa Srbijom koristeći svaku priliku da naglasi “istorijska i etnička prava” Bugara na određene balkanske teritorije, a pre svega na Vardarsku i Egejsku Makedoniju, čitavu Trakiju, Dobrudžu, Istočnu i Jugoistočnu Srbiju. U ove svrhe je uglavnom korišćena knjiga Feliksa Kanica *Dunavska Bugarska i Balkansko poluostrvo*, objavljena 1876. g., kao neka vrsta istorijskog izvora kojim se dokazivao bugarski karakter određenih teritorija. Najčešće navođeni paragraf iz ove Kanicove knjige je sledeći: “U kompaktnim masama, samo sporadično se stapajući sa drugim nacionalnostima, bugarski narod naseljava čitavu teritoriju od srpske granice do Jantra, do bugarske Morave i srednjeg toka Marice, i dalje do kraja zapadnog lanca Planine Balkana. Pored ovog regiona, Bugari žive takođe zapadno od Marice do Ohridskog jezera, gde prevazilaze po broju stanovnika svoje susede - Turke, Grke i Albance” [Каниц 1876, 51–54].¹ Ovo je bitno napomenuti s obzirom na činjenicu da su se mišljenja bugarske historiografije o *Načertaniju* nakon Velikog Rata 1914. g.–1918. g. uglavnom kretala u okvirima ovakvih historiografskih trendova što je konkretno značilo da se Garašaninu nije pripisivala uloga južnoslovenskog ujedinitelja već samo tvorca srpske ili velikosrpske ideje.

U vezi sa verifikacijom Garašaninovog *Načertanija* kao navodnog programa velikosrpske ideje treba ukazati na činjenicu da je velikohrvatska ideja (izražena u mnogo većem obimu od one velikosrpske koju je Garašanin zastupao po mišljenju nekih kritičara sa hrvatske strane) nastala čitave 144 godine pre ovog Garašaninovog programskog spisa. Rodonačelnik velikohrvatske ideje je može se slobodno reći bio hrvatski aristokrata iz Senja nemačkog porekla, Pavao Ritter Vitezović (1652. g.–1713. g.) koji je 1700. godine objavio na latinskom jeziku svoj čuveni programski spis *Oživela Hrvatska... (Croatia rediviva...)*. On je bio prvi hrvatski ideolog

¹ Delovi ove Kanicove knjige, uključujući i navedeni paragraf, koji se odnose na rasprostranjenost bugarskog stanovništva na Balkanu su objavljeni u [Macedonia 1978, 329–331].

koji je hrvatsko ime nametnuo svim Slovenima, kako onima na Balkanu tako i van njega. Kao osnova za ovo delo poslužila mu je legenda o Čehu, Lehu i Rusu čija je pradomovina bila "Ilirija", ili kako je Juraj Ratkai (Juraj Rattkay 1612. g.–1666. g.) smatrao – Krapina na današnjoj hrvatsko-slovenačkoj granici. Odavde se po Vitezoviću hrvatsko pleme i ime proširilo na sve Slovence jer su po ovoj teoriji svi Sloveni vodili poreklo od Hrvata-Ilira. U nameri da demonstrira svoje neslaganje sa odredbama Karlovačkog mira iz januara 1699. godine i "prava" Venecije na Dalmaciju, Vitezović je napisao ovaj memorandum pod originalnim naslovom *Croatia rediviva: regnante Leopoldo Magno Caesare*, navodeći "granice čitave Hrvatske" (*limites totius Croatiae*).¹ Shvatajući hrvatsko ime kao zajedničko svim Slovenima ili Ilirima, Vitezović je poistovetio sve slovenske zemlje sa hrvatskim zemljama podelivši teritorije naseljene Slovenima na dva dela: I) Severnu Hrvatsku (*Croatia Septemtrionalis*) koja se prostirala severno od Dunava, i II) Južnu Hrvatsku (*Croatia Meridionalis*), tj. Balkansko poluostrvo. Južna Hrvatska je dalje bila podeljena na: 1) Belu Hrvatsku (*Croatia Alba*), tj. balkanske teritorije zapadno od linije Skadar-Drina-Sava (uključujući i Sloveniju), i 2) Crvenu Hrvatsku (*Croatia Rubea*), tj. Srbiju, Makedoniju, Bugarsku i Trakiju [Vitezović 1700, 32]. Vitezovićev koncept pancroatizma i stvaranja nacionalne države Hrvata je bio uglavnom zasnovan na istorijskom pravu Hrvata na određene teritorije, ali i na kulturološkim, lingvističkim i religioznim atributima nacionalne pripadnosti. Ipak, mišljenja smo da je Garašanin uzimao jezik kao nacionalnu determinantu u mnogo većem obimu nego što je to uradio Vitezović. Vitezovićev i Garašaninov princip je isti, ali su modeli i rezultati stvaranja nacionalnih država različiti. U svakom slučaju, Garašaninova velika ujedinjena Srbija u svojoj "megalomaniji" bi bila neuporedivo manja od Vitezovićeve *Oživele Hrvatske* koja bi kao takva kakvu ju je on osmislio postala najvećom evropskom državom!

Nadamo se da smo uspeli da u kratkim crtama prikažemo glavne tokove razvoja jugoslovenske i inostrane historiografije o Vukovoj studiji *Srbi svi i svuda* i Garašaninovom programskom spisu *Načertanije*. Kao što se da videti, reč kritike se kretala u širokoj lepezi od ocene da se radilo u tadašnjoj Evropi o opšteprihvaćenoj metodi nacionalne identifikacije na lingvističkim osnovama i srpskom programu oslobođenja i ujedinjenja do zasnivanja šovinističke velikosrpske štokavske ideologije i stvaranja velike Srbije pa čak i srpskog Vizantijskog Carstva na Balkanu. U međuratnom razdoblju jugoslovenska historiografija je uglavnom pozitivno ocenjivala oba rada dok su se mišljenja jugoslovenske historiografije nakon Drugog svetskog rata dijametralno delila na dva suprotna tabora uglavnom po nacionalnoj, ali i političkoj liniji. Dok je većina hrvatskih istoričara nakon 1945. g. u *Načertaniju* videla program osnivanja velike Srbije u formi Jugoslavije na ideološkim osnovama Vukovog lingvističkog modela determinacije Srpstva, dotle je inostrana historiografija u istom ovom periodu uglavnom zanemarivala Vukov uticaj na Iliju Garašanina. Ovakva oprečna mišljenja u historiografiji su sasvim razumljiva i objektivno opravdana. Težina sukoba, uglavnom srpske i hrvatske historiografije, oko Vukovog lingvističkog modela nacionalnog određenja i Garašaninovog programskog spisa o ujedinjenju srpskih zemalja u zajedničku nacionalnu državu se najbolje može shvatiti ukoliko se zna da primenjujući u praksi ovaj model nacionalne

¹ Ovaj spis je bio "žestok protest protiv Karlovačkog mira koji je nemilosrdno i nepravedno lišio Hrvatsku njenih starih teritorija" [Šišić 1935, 44].

identifikacije i stvaranja nacionalne države dolazimo do rezultata da je u Vukovo i Garašaninovo vreme bilo samo 801,000 Hrvata (čakavaca), 1,151,000 Slovenaca (kajkavaca) i 5,294,000 Srba (štokavaca) od kojih je bilo 2,880,000 pravoslavnih, 1,864,000 katolika i 550,000 muhamedanaca [Šafařík 1842/1955, 146–147]. Vodeći slovenski filolozi iz sredine XIX veka (Josef Dobrovský, Jernej Kopitar, Pawel Josef Šafařík, Franc Miklošič) su polazeći od tvrdnje nemačkog istoričara Ludviga fon Šletzera (Ludwig von Schlötzer 1735. g.–1809. g.) da je štokavski dijalekt srpski, delili mišljenje da se kao pravi hrvatski narodni jezik može smatrati samo čakavski dijalekt, a kajkavski dijalekt kao slovenački, pa je shodno primeni ovakve teorije hrvatska nacionalna teritorija bila svedena na teritorijalnu rasprostranjenost čakavskog dijalekta, tj. na Istru, severni deo istočne obale Jadrana i na većinu jadranskih ostrva. Ipak, ukoliko bi se primenio princip verske komponente nacionalnog određenja, etnička slika Balkana bi bila potpuno drugačija. To se može videti na primeru francuskog popisa stanovništva Dalmacije sa Kvarnerskim ostrvima (ali bez Boke Kotorske i Dubrovnika) prema kome je 1806. godine na ovim prostorima živelo 259,902 stanovnika: rimokatolika je bilo 220,342, pravoslavnih 36,384, Jevreja 173 kao i 2 pripadnika kalvinističke crkve. Prema ovom principu bi ispalo da je na početku XIX veka u Dalmaciji živelo 85,77% katolika, tj. Hrvata, a 14,16% pravoslavaca tj. Srba.¹ Razlike u primeni ova dva načela nacionalne identifikacije (verskog i jezičkog) su приметne pa je stoga sasvim razumljivo da su Karadžićevi *Srbi svi i svuda* i Garašaninovo *Načertanije* od svoje pojave pa do dana današnjeg izazivali burne i oštre polemike prevashodno u jugoslovenskoj historiografiji.

Treba zaključiti da su i Karadžić i Garašanin, polazeći od stava nemačkih romantičara da jedan narod može govoriti samo jednim jezikom kao i da jednim te istim jezikom ne mogu govoriti dva ili više naroda, došli do zaključka primenjujući Šletzerovu tezu da etnički Hrvati mogu biti samo oni koji govore čakavskim narečjem (jezikom) i donekle kajkavskim, etnički Slovenci kajkavskim, a etnički Srbi štokavskim. Karadžić je bio ubeđen još 1814. g. da ijekavskim izgovorom štokavskog narečja govore “grčko-pravoslavni” Srbi a da ikavskim izgovorom koji je on nazivao i “slavonskim” govore “rimokatolički Srbi” koji žive u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji [Karadžić 1814, 105]. Sve do pojave Šafaříkove *Istorije slovenskih jezika i književnosti* 1826. g.² Vuk nije bio sasvim siguran da postoje “Srbi-katolici” koji govore ijekavskim izgovorom. Međutim, nakon publikovanja Šafaříkove istorije slovenskih jezika i književnosti, Vuk je bio srećan da izjavi kako je Šafařík opravdano svrstao sve stanovnike Slavonije, Dalmacije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine i Hrvatske u Srbe (tj. štokavce) a ne u Hrvate.³ Vukova i Garašaninova ideja o “lingvističkom” Srpstvu i njegovoj nacionalnoj (“etnolingvističkoj”) državi je u svakom slučaju jako uzdrimala tradicionalističko shvatanje među Srbima o poistovećivanju Srpstva uglavnom sa pravoslavnom veroispovešću. Nova teorija o nacionalnoj identifikaciji Srba je uspostavila i nove – “lingvističke” granice rasprostiranja srpskog naroda, granice koje su geografski bile šire od “konfesionalnih” granica Srpstva koje su zagovarali pravoslavni tradicionalisti, kao na

¹ *Population de la Dalmatie*, Service historique..., MR 1625 u [Roksandić 1991]. Rimokatolički Srbin iz Dubrovnika Lujo Bakotić u [Bakotić 1939, 5] tvrdi da je pred kraj Prvog svetskog rata u Dalmaciji bilo 120.000 pravoslavnih Srba i 25.000 katoličkih Srba.

² Šafařík P. J., *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Buda, 1826.

³ “Vukovo pismo Ignjatu A. Brliću, 25. april 1826.” u [Vukova prepiska 1910, 116].

primer Jovan Sterija Popović (1806. g.–1856. g.). Dubrovčanin Matija Ban je opisao ovaj sukob “lingvističke” i “konfesionalne” ideje Srpstva kao borbu starog i skučenog koncepta sa novim i širim konceptom o nacionalnom određenju Srba i njihovoj književnosti. Može se konstatovati sa sigurnošću da je ova borba između starog i novog koncepta nacionalnog određenja Srba bila deo borbe za Vukovu reformu jezika koju su između sebe vodili “vukovci” i pristalice Srpske pravoslavne crkve [Popović 1972, 315–320].

Zaključak

“Definicija jezika je uvek implicitno ili eksplicitno definicija ljudskog roda na svetu”, Raymond W., “Language”, *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press, 1977, s. 21.

Za razliku od savremenih trendova u političkim naukama kao i studija iz oblasti nacionalizma koji odbacuju ideju da je jezik glavna komponenta nacionalnog određenja, u XIX veku, a naročito u njegovoj prvoj polovini, na većem delu evropskog kontinenta je postojalo duboko uverenje da je jezik upravo taj (prirodni) identifikator koji određuje nacionalnu pripadnost. Drugim rečima, na osnovu jezičke pripadnosti određivala se i etnonacionalna pripadnost (jezik=etnos). Ovo uverenje je naročito dominiralo u nemačkim zemljama u doba romantizma ali se idejni koreni ovog uverenja mogu naći u epohi francuskih enciklopedista s kraja XVIII veka. Ideje nemačkih romantičara, naročito Vilhelma fon Humbolta (1767–1835) u delu *Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache*, o nacionalnom grupisanju na osnovu jezičke pripadnosti su sredinom XIX veka bile opšteprihvaćene na jugoistoku Evrope, a naročito među Južnim Slovenima u Habsburškoj Monarhiji. Južnoslovenski lingvisti i političari su sledili nemačke romantičare ne samo po pitanju određivanja kriterijuma za nacionalnu pripadnost već i po pitanju principa stvaranja nacionalne države: “jedan jezik–jedna (etno)nacija–jedna država”.

Veliki broj istočnoevropskih i centralnoevropskih nacionalnih pokreta početkom XIX veka je započeo svoju istoriju upravo sa obnovom i kodifikacijom maternjeg (tj. nacionalnog) jezika. Ovaj trend se odnosio takođe i na Južne Slovence, naročito one koji su živeli zajedno pod habsburškim skeptrom. Uverenje da je jezik glavni čimbenik koji određuje nacionalnu pripadnost imalo je za posledicu zalaganje za jednonacionalnu, tj. jednojezičku državu, koja bi kao homogena nacionalna organizacija imala veće šanse za duži opstanak nego višenacionalne, odnosno višejezičke, državne tvorevine. Jezik je u XIX veku širom Evrope služio u mnogim slučajevima kao sredstvo za realizaciju projekta stvaranja nacije. Instrumentalizacija jezičke politike je bila u skladu sa ostvarivanjem opštih nacionalnih ciljeva. Opravdanost ovakvog pravca razmišljanja među južnoslovenskim javnim radnicima je bila uveliko dokazana primerima italijanskog i nemačkog ujedinjenja sredinom i u drugoj polovini XIX veka.

Za većinu južnoslovenskih političara, primeri ujedinjene Kraljevine Italije i ujedinjene Carevine Nemačke su upravo bili dokazi da savremena država mora biti sastavljena od “jednonacionalnog tkiva” što podrazumeva stvaranje državne organizacije pre svega na osnovu jezičke pripadnosti. Takođe, primeri ujedinjenja Italijana i Nemaca su poslužili za razvijanje teorije među Južnim Slovenima da jednonacionalna, tj. jednojezička, država mora biti centralistička monarhija bez ikakvih federalističkih koncepcija u unutrašnjoj organizacionoj strukturi.

Kodifikacija nacionalnog književnog jezika na osnovu govornog narodnog jezika je imala sem naučnih i svoje političke obzire jer bi na taj način jednonacionalno-jezička država dobila i jedinstveni književni jezik što je sve skupa imalo za cilj da položi čvršće temelje njenoj unutrašnjoj organizaciji, a to je bio preduslov za duži državni opstanak.

Uverenje u ispravnost lingvističkog modela nacionalnog određenja, kao i uverenje u preku potrebu da se kodifikuje nacionalni književni jezik na osnovu narodnog govora, imalo je za posledicu stvaranje teorije o različitoj etnonacionalnoj pripadnosti Južnih Slovena na osnovu pripadnosti jednom od tri narečja/govora: kajkavskom, čakavskom ili štokavskom. Taj zadatak je među Srbima izvršio filolog Vuk Stefanović Karadžić čija je “štokavska” teorija Srpstva poslužila njegovom savremeniku državniku Iliji Garašaninu da izradi plan o stvaranju nacionalne države Srba koja bi se jednom rečju mogla nazvati *Štokavija* ili *Ujedinjena Srpska*.

Uopšteno govoreći, srpski nacionalizam u XIX veku, tj. nacionalizam Srba kako iz Habsburške Monarhije tako i iz Otomanske Imperije, je imao tri osnovna zahteva: 1) *politički* – koji je podrazumevao političku nezavisnost čitave srpske nacije, ili pak političku autonomiju, odnosno političko “samoupravljanje”, 2) *kulturni* – pod kojim se podrazumevalo oživljavanje i jačanje nacionalne kulture a naročito standardizacija nacionalnog književnog jezika, i 3) *socijalni* – koji je podrazumevao pravedniju raspodelu državnih prihoda po nacionalnom principu, jačanje nacionalne ekonomije i nacionalnih udruženja. Krajnji cilj ova tri nacionalna zahteva Srba je bio da se za srpsko nacionalno biće ustanovi posebna nacionalna teritorija, koja bi trebala da bude etnički homogena na osnovu istovetnosti jezika kojim taj srpski *ethnos* govori.¹

Za razliku od srpskog nacionalizma iz XIX veka, hrvatski nacionalizam je u istom periodu zahtev za homogenošću nacionalnog prostora uglavnom zasnivao na principu “političko-istorijske nacije”, a to je bila “hrvatska” nacija, odnosno “hrvatski politički narod” u tzv. Kraljevini Trojedinici. Međutim, ukoliko se radilo o “hrvatskom nacionalnom prostoru” koji se odnosio na provincije Bosnu, Hercegovinu i Srem, onda se primenjivala kombinacija etničkog principa, koji je uglavnom bio zasnovan na komponenti jezika kao glavnoj nacionalnoj karakteristici, i principa istoricizma, dok se u slučaju Crne Gore (Crvena Hrvatska) i Kranjske, tj. Slovenačke/Slovenije, (Alpska Hrvatska) primenjivao isključivo etnički princip. Kako srpski tako i hrvatski lingvistički nacionalizam je jednim delom ponikao kao nacionalna reakcija na činjenicu da članovi vladajuće klase u srpskim i hrvatskim zemljama (Turci, Mađari, Nemci, Italijani) nisu pokazivali dovoljnog interesa da nauče jezik nacije kojom su vladali. Tako je i u srpskom i u hrvatskom nacionalizmu jezik shvaćen kao jedan od osnovnih elemenata za ispunjavanje osnovnog uslova ostvarivanja nacionalne mobilizacije, a to je duboko i masovno uverenje u posedovanje kolektivnog identiteta [Anderson 1983]. Za ostvarivanje kolektivne nacionalne mobilizacije je takođe bilo potrebno da postoje nacionalne društvene i političke institucije, pa nije čudo što se nacionalna mobilizacija Srba koncentrisala oko vladinih institucija Kneževine Srbije kao i institucija crkveno-školske autonomije Srba u Habsburškoj Monarhiji [Meadwell; Meadwell 1994].

Vuk Stefanović Karadžić (1787. g.–1864. g.) je bio jedan od najvažnijih javnih, kulturnih i naučnih radnika među Srbima, koji se svojim radovima značajno

¹ U ovom radu koristimo termin „nacionalizam“ vezanim za radove i lingvističko-političke stavove Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina u kontekstu Ernest Gellnerove definicije nacionalizma: „Nationalism is political principle according to which political inity should be overlaped with national unity” („Nacionalizam je princip po kome se političke tvorevine trebaju poklapati sa nacionalnim korpusom“) [Gellner 1989, 13]. Drugim rečima, princip nacionalizma zahteva da svi pripadnici jedne nacije žive u svojoj sopstvenoj nacionalnoj državi.

istakao u mnogim oblastima srpske filologije. Sastavio je prvu modernu srpsku gramatiku kao i rečnik srpskog jezika. Njegov doprinos na polju sakupljanja narodnih pesama koje su izdate u nekoliko zbirki, kao i drugih narodnih umotvorina je nesumnjivo ogroman. Međutim, njegov najveći doprinos modernističkim procesima srpske nacije je bio bez svake sumnje na polju standardizacije srpskog književnog jezika (i faktički hrvatskog mada mu to nije bila namera). Verujući da književni jezik svake moderne evropske nacije mora biti zasnovan na fonetskom principu *piši kao što govoriš* (i *čitaj kao što je napisano*), Vuk je ustanovio da je narodni govor štokavskog dijalekta ijekavskog izgovora najbolja, i najprirodnija, osnova na kojoj treba izgraditi moderni književni jezik Srba sa maksimalnom tolerantnošću prema upotrebi štokavske ekavice. Međutim, s obzirom da su vođe hrvatskog Ilirskog pokreta prihvatile za književni jezik Hrvata takođe ijekavsku štokavicu na osnovu njihovog uverenja da je i deo etničkih Hrvata govorio štokavskim dijalektom (mišljenje koje je Vuk odlučno pobijao), time je faktički stvorena zajednička jezička osnova između Srba i Hrvata na čitavom južnoslovenskom prostoru (ali ne Vukovom voljom).¹

Karadžićevi lingvistički stavovi su bili hvaljeni i od strane hrvatskih naučnika, naročito onih koji su delili “jugoslavenska” uverenja i zvanično se borili za stvaranje zajedničke, nezavisne “jugoslavenske” države čija bi politička osnova počivala na nacionalnoj saradnji Srba i Hrvata. Toj političkoj saradnji ova dva južnoslovenska naroda je upravo trebao poslužiti, prema njihovoj ideološkoj koncepciji, zajednički “hrvatsko-srpski” književni jezik čije je temelje izgradio, prema njihovom mišljenju, upravo Vuk Stefanović Karadžić. Ovo mišljenje je uglavnom branio hrvatski filolog Vatroslav Jagić. Ipak, treba naglasiti da je Vuk izgradio “srpski” a ne “hrvatsko-srpski” književni jezik i da je uvek u svim svojim delima vrlo jasno odvajao srpski od hrvatskog jezika. To uverenje nije napustio ni pri izradi i potpisivanju tzv. *Bečkog književnog dogovora* 1850. godine. Ovaj dogovor su potpisali Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić, dva glavna srpska filologa u to vreme, zatim petorica hrvatskih javnih radnika, književnika i kulturnih delatnika – Ivan Kukuljević, Dimitrija Demeter (pohrvaćeni Grk), Ivan Mažuranić (kasniji ban Hrvatske–Slavonije), Vinko Pacel i Stjepan Pejaković, i konačno Slovenac, Franc Miklošič, jedan od vodećih slovenskih filologa svih vremena. Ovim dogovorom *nije!* ustanovljeno da su Srbi i Hrvati jedan narod kao što to tvrdi na jednom mestu B. Brborić [Brborić 2001, 34, 68] (Brborić je kasnije ovaj svoj stav korigovao). Ono što je dogovoreno u Beču 1850. g. je da “jedan narod treba jednu književnost da ima” (tekst sporazuma u [Milosavljević 1997, 142–143]). Petar Milosavljević tvrdi da su netačne interpretacije teksta *Književnog dogovora* u Beču 1850. g. da je tom prilikom postignut zvanični dogovor o zajedničkom književnom jeziku Srba i Hrvata, da je tada izabrano štokavsko narečje za književni jezik Srba i Hrvata i da se stoga zajednički jezik ova dva naroda treba zvanično nazvati dvočlanim etničkim imenom: kao *srpsko-hrvatski* (za Srbe), odnosno *hrvatsko-srpski* (za Hrvate). Naime,

¹ Da su hrvatski ilirci „pozajmili“ vukovski (srpski) književni jezik eksplicitno 1846. g. potvrđuje i sam vođa hrvatskog Ilirskog pokreta – Ljudevit Gaj: “Ta n.p. sav svet znade i priznaje, da smo mi (hrvatski ilirci – primedba V. B. S.) književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama ni izdaleka nije na um palo ikada tvrditi, da to nije sèrbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikom, što mi Hrvati s bratjom Sèrbljima sada jedan književni jezik imamo” [Gaj 1846].

potpisnici dogovora nisu predstavljali zvanične “deputate” Srba i Hrvata pa se stoga ovaj dogovor nemože interpretirati kao zvanični “međunacionalni sporazum” ova dva naroda kojim su se navodno prebrodili predhodno nekakvi “neusaglašeni stavovi” o zajedničkom književnom jeziku. Povodom ove problematike ovde bismo izneli nekoliko zapažanja-zaključaka:

- Treba znati da je bečki *Književni dogovor* potpisan i od strane jednog Slovenca i da su ovim dokumentom preuzeti svi ranije izneti Vukovi stavovi o književnom jeziku Srba. Prema tome, osam potpisnika sporazuma su kao privatne ličnosti privhatile da se Vukov *srpski jezik* proglasi za zajednički književni jezik Srba i Hrvata. Naravno, ostaje otvoreno pitanje zašto su hrvatski potpisnici odlučili da Vukov *srpski jezik* prihvate za književni jezik hrvatskog naroda.
- Ovim dogovorom je izabran istočnohercegovački izgovor (podnarečje) štokavskog narečja (u savremenoj interpretaciji - dijalekta), a ne štokavsko narečje kao takvo za zajednički književni jezik Srba i Hrvata [Milosavljević 1997, 30–34; vidi takođe Brborić 2001, 79, 92, 95, 104, 122, 136, 151, 169, 367].
- Tom prilikom se zaključilo da većina Južnih Slovena treba da ima jedan književni jezik “zasnovan na središnjim novoštokavskim govorima”, ali koji nije tada imenovan [Brborić 2000, 422]. Vremenom su hrvatski lingvisti (jezikoslovci) i političari nastojali da dokažu da je ijekavski izgovor, koji je u stvari bio eminentno srpski i u svakodnevnom govoru i književnosti [Brborić 2001, 104], hrvatski književni idiom.
- To je značilo da su po toj hipotezi svi južnoslovenski ikavsko-ijekavsko-štokavski rimokatolici bili etnički Hrvati, a samo ekavsko-štokavski pravoslavci bili Srbi. Po toj logici se smatralo takođe i da su svi ijekavsko-štokavski muslimani Bosne i Hercegovine izvorni Hrvati (tzv. „hrvatsko cvijeće“). Dakle, granica između Srpstva i Hrvatstva prema Jagićevoj paradigmi bi trebala da bude na reci Drini.

Prihvativši lingvistički model nacionalnog određenja, model koji je u tadašnjoj Evropi bio vladajući, naime da se identitet jednog naroda najbolje može utvrditi na osnovu jezika kojim se taj narod služi, Vuk je 1836. godine napisao članak pod nazivom *Srbi svi i svuda*. Članak je međutim objavljen tek 1849. godine, nakon formulisanja osnovnih ideja hrvatskog (“Ilirskog”) nacionalnog pokreta. Osnovna misao vodilja ovog Vukovog članka je da su svi Južni Sloveni koji govore štokavskim narečjem (bez obzira na verozakon i državu u kojoj su živeli) etnički (tj. etnolingvistički) Srbi. Ovakvo Vukovo uverenje ga je odvelo do logičnog zaključka da su sve zemlje u kojima žive “štokavci” bile u stvari srpske zemlje, tj. naseljene etnolingvističkim Srbima.

Vuk je smatrao da veroispovest nije najbitniji, niti najopravdaniji, nacionalni determinator. Uzimao je kao dokaz za ovu svoju tvrdnju primer Nemačke i Nemaca: bez obzira što su ili rimokatolici ili protestanti (luterani i kalvinisti) svi Nemci se osećaju pripadnicima jedne nacije na osnovu zajedničkog jezika koji predstavlja osnovnu nacionalnu karakteristiku raspoznavanja. Takođe, svi Mađari se osećaju pripadnicima mađarske nacije na osnovu nacionalnog jezika iako ima Mađara rimokatolika, luterana, kalvinista i unijata. Shodno tome, svi pravoslavci, muslimani,

rimokatolici i grkokatolici (tj. unijati) na južnoslovenskom etničkom prostoru koji govore štokavskim dijalektom pripadaju srpskoj etnonacionalno-jezičkoj zajednici koju bismo mogli nazvati *Srpski komonvelt*. Iako Vukov lingvistički nacionalizam zasnovan na “štokavskoj” ideologiji Srpstva nije bio prihvaćen od većine ne-Srba, pa čak ni od nekih srpskih naučnika i političara, njegov je veliki ugled među tadašnjim lingvistima i slavistima dao znatnu težinu njegovom lingvističkom modelu definisanja srpske nacije. Iz tog razloga su njegovi stavovi o štokavskoj osnovi Srpstva bili sastavni deo većeg broja srbijanskih gramatika i školskih udžbenika iz oblasti istorije, geografije i književnosti, kao i političkog programa Samostalne srpske stranke i njenog organa *Srbobrana* u periodu 1884. g.–1902. g.

Dok je Vuk svojim delima širio osećaj nacionalne uzajamnosti i kulturne povezanosti svih Srba bilo na prostorima Otomanske Imperije ili Habsburške Monarhije, njegov savremenik i ideološki nastavljaj Ilija Garašanin, ministar unutrašnjih poslova u vladi Kneževine Srbije za vreme princa Aleksandra Karađorđevića (1842. g.–1858. g.), bavio se praktičnom razradom stvaranja jedinstvene srpske države koja bi obuhvatila čitav srpski narod. Garašanin je polazio od dva načela pri utvrđivanju granica buduće ujedinjene srpske države: istorijskog i etničkog. Na osnovu istorijskog prava srpska država je trebala da predstavlja obnovljeno srpsko srednjovekovno carstvo, dok je u određivanju granica srpske države na osnovu etničkog prava Garašanin u potpunosti prihvatio Vukov lingvistički model identifikacije srpske nacije.

Podržavajući Vukovu štokavsku definiciju Srpstva, Garašanin je zaključio da sve zemlje u kojima se govori štokavskim dijalektom/govorom pripadaju ujedinjenoj nacionalnoj državi srpskog naroda. A to su konkretno bile: Kneževina Srbija, delovi Hrvatske, Slavonije, i Dalmacije naseljeni pretežno etnolingvističkim Srbima (tj. Vojna Krajina), čitava Bosna i Hercegovina, Kosovo sa Metohijom, i Vojvodina sa Sremom. Garašanin je 1844. godine izradio tajni plan srpske spoljne politike pod nazivom *Načertanije* kojim je trebalo da se ostvari ujedinjenje svih Srba u jedinstvenu nacionalnu državu koju bismo mogli takođe okarakterisati kao *srpski komonvelt*. Odbacujući ideju ujedinjenja svih Južnih Slovena, Garašanin je favorizovao nacionalno ujedinjenje Srba na osnovu kombinacije istorijskih prava srpske države na određene teritorije na Balkanu i etničkih prava Srba.

Kao i Vukov lingvistički model nacionalne identifikacije Srpstva, tako je i Garašaninov plan o stvaranju štokavske države Srba našao vidno mesto u raznoraznim naučnim i književnim publikacijama širom srpskog etnografskog prostora kao i u programima manjih ili većih srpskih političkih partija.

Nesumnjivo je da su ideološki pogledi Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina bili od odlučujućeg značaja kako za razvijanje čisto srpskih nacionalnih ideala i ciljeva, tako i “jugoslovenske”/“jugoslavenske” ideologije zasnovane na nacionalnoj istovetnosti Hrvata i Srba putem upotrebe zajedničkog govornog i književnog jezika. Ovakva ideologija (koja nema nikakvog realnog osnova u delima Vuka i Garašanina i koja je njihovom pogrešnom interpretacijom postavila ideološke osnove za južnoslovensko ujedinjenje) je praktično realizovana stvaranjem zajedničke “jugoslovenske” države 1918. godine kada su faktički ostvarena oba idejna programa: 1) Vukov-Garašaninov “velikosrpski” (jer su se u zajedničkoj državi našli svi Srbi), i 2)

“jugoslovenski” (jer su se u istoj državi našli svi Jugosloveni, tj. svi Južni Sloveni sem Bugara).

Vukova jezička reforma, koja je između ostalog imala za zadatak da konsoliduje nacionalno biće, je otpočela među Srbima u drugoj deceniji XIX veka. U to vreme književni jezici kod Srba su bili *ruskoslovenski* i *slavenoserpski*, a upotrebljavali su se u liturgijske svrhe Srpske pravoslavne crkve. Srpska pravoslavna crkva je predstavljala jedinu preživelu nacionalnu instituciju nakon otomanskog osvajanja srpskih zemalja. Kao jedini institucionalizovani nacionalni zaštitnik, srpska crkva je sve do sredine XIX veka određivala ideološke okvire nacionalnog opredeljenja. Shodno crkvenim ideološkim stavovima i političkim rezonima, Srbi su se uglavnom identifikovali sa pravoslavljem pa je shodno tom načelu *ruskoslovenski* (ili njegova “posrbljena” srpska recenzija – *slavenoserpski*), jezik bio prirodni izbor srpske crkve za nacionalni književni jezik. Preko takvog jezika srpsko nacionalno biće se moglo najefikasnije zaštititi kako od otomanske islamizacije tako i od habsburškog pokatoličavanja i pounijaćivanja. *Ruskoslovenski* jezik se znatno razlikovao od govornog jezika srpskih seljaka koji su činili većinski deo nacionalne populacije i za koje je taj jezik bio u potpunosti nerazumljiv. To se uglavnom odnosilo i na *slavenoserpski* jezik koji je bio mnogo bliži govornom jeziku Srba, ali ipak dovoljno nerazumljiv za većinu običnog srpskog sveta.

Sa pojavom Vuka Stefanovića Karadžića nacionalno određenje Srba na osnovu pravoslavlja je u potpunosti uzdrmano što se prirodno odrazilo i na reformulaciju nacionalnog književnog jezika. Pod snažnim uticajem nemačkog romantičarskog pokreta, a ohrabren slovenačkim slavistom Jernejem Kopitarem, Vuk je ne samo postavio nove (lingvističke) osnove Srpstvu, već je i standardizovao književni jezik Srba na osnovama govora običnog sveta. Svoju reformu je počeo štampanjem srpske gramatike 1814. g. i srpskog rečnika 1818. g.

U narednih tridesetak godina Vuk je požrtvovano radio na tome da nova forma nacionalnog književnog jezika, zasnovana na narodnom istočnohercegovačkom izgovoru štokavskog narečja, kojim su ujedno bila napisana remek dela dubrovačke književnosti kao i srpske narodne junačke pesme, bude prihvaćena od strane srpske intelektualne elite. Međutim, s obzirom da su vođe hrvatskog nacionalnog preporoda – “Ilirskog pokreta”, prihvatile Vukovu verziju književnog jezika zasnovanog na štokavskom narečju (govornom jeziku) srpskog seljaka, novonastali književni jezik Srba je ujedno, ne Vukovom željom i namerom, postao ujedinjujućim elementom Srba i Hrvata simbolizujući potencijalnu mogućnost južnoslovenskog kulturnog i političkog ujedinjenja.

U isto vreme dok je Vuk formulisao svoj lingvistički model nacionalnog određenja Srba i ostalih Južnih Slovena, sprovodio svoju reformu književnog jezika Srba, i dok je Garašanin zacrtao programske osnove srpske nacionalne države zasnovane na jezičkom definisanju Srpstva, među hrvatskim intelektualcima su se razvijali slični procesi nacionalne konsolidacije i obnove nacionalne (hrvatske) državnosti. Hrvatske zemlje, ipak, za razliku od Srbije Vukovog i Garašaninovog doba su se nalazile u posve drugačijim istorijsko-političkim prilikama. Hrvatske istorijske zemlje su sredinom XIX veka bile podeljene između Beča i Pešte, dok se Bosna i Hercegovina, sporna teritorija između Srba i Hrvata, nalazila pod upravom Carigrada. Pod pretnjom germanizacije i mađarizacije, koja se između ostalog ogledala i u potiskivanju nacionalnog jezika iz

službene upotrebe, tridesetih godina XIX veka dolazi do hrvatskog preporodnog pokreta pod nazivom *Ilirski pokret* čiji je osnovni politički cilj bio da okupi sve hrvatske istorijske i etničke teritorije pod okrilje jedne državne organizacije.¹ Vrlo je verovatno da je iza političke delatnosti ovog pokreta stajala Austrija u nameri da razbije Srpstvo (kao najveću prepreku za habsburško teritorijalno-političko širenje na Balkanu). Na taj način dolazi u isto vreme do dva paralelna pokreta među Srbima i Hrvatima: dok su Vuk i Garašanin ujedinjavali rascepkano Srpstvo, hrvatski Ilirci su to isto pokušavali da urade sa rascepkanim Hrvatstvom ali i ostatkom rimokatoličke populacije štokavskog govornog jezika pod etnonimom *Hrvati*. Cilj je bio da se izvrši etnolingvističko ujedinjenje nacije. Kao osnova za nacionalno ujedinjenje poslužio je lingvistički model nacionalnog određenja onako kako su taj model izgradili nemački romantičari, a prihvatili vodeći slavisti s kraja XVIII i početka XIX veka.

Jezička situacija u Trojednici (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) je bila znatno komplikovanija od one u Srbiji sredinom XIX veka. Među Hrvatima u Vukovo doba se kao glavna prepreka standardizaciji književnog jezika prema tumačenjima vođa Ilirskog pokreta javila “dijalektološka rascepanost” Hrvatstva pošto su “Hrvati” upotrebljavali tri narečja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko. U Zagrebu se kajkavskim narečjem tradicionalno govorilo. Tim narečjem je govorio i vođa Ilirskog pokreta – Ljudevit Gaj kao i većina iz njegovog kruga. Ivan Mažuranić je bio rodom čakavac. Gaj, međutim, nije uzeo kajkavsko narečje za književni jezik Hrvata niti pak čakavski koji je imao veliku književnu i govornu tradiciju iz srednjeg veka. Za književni jezik Hrvata je izabrano baš (namerno) štokavsko narečje i to ijekavskog izgovora. Taj izbor je praćen prihvatanjem Vukove jezičke reforme. Ovakav izbor je prema ilircima učinjen iz tri razloga:

- Jer su Hrvati polagali pravo na književnu tradiciju Dubrovačke Republike koja je pisana ovim narečjem od XV veka,
- Jer je štokavskim narečjem govorio jedan deo Hrvata u Gajevo vreme, i
- Jer su Ilirci težili kulturnom i političkom jedinstvu sa Srbima.

“Ilirski jezik” koji je lansirao Gaj u *Novinama horvatskim i Danici* 1835./36. godine nije bio ništa drugo nego štokavsko narečje ijekavskog izgovora koje je deklarativno trebalo da posluži za južnoslovensko ujedinjenje. Međutim, ovakve ideološke tendencije hrvatskog nacionalnog preporoda su u drugoj polovini XIX veka okarakterisane od Gajevih protivnika sa srpske strane kao pokušaj stvaranja velike Hrvatske asimilovanjem štokavskih Srba koji su trebali da postanu etnički Hrvati na

¹ Sam termin *Iliri* i *ilirski* se do tada uglavnom dovodio u vezu sa Srbima kao starosedeocima Balkanskog poluostrva. Tako su npr. habsburške vlasti krajem u XVIII stoleću osnovale i uvažavale tzv. *Ilirsku dvorsku deputaciju* za nacionalna pitanja Srba u okviru Habsburške Monarhije. Ova deputacija srpskog naroda u Austriji i Mađarskoj je funkcionisala od 1747. g. do 1777. g. Nju je austrijaka carica Marija Terezija obrazovala 1745. g. o okviru svoje politike potvrđivanja privilegija Srbima izdatim 1743. g. ali tada pod imenom *Ilirske dvorske komisije*. Ova komisija za vođenje srpskih poslova je dve godine kasnije preimenovana u deputaciju a novi austrijski car Josif II ju je opet preimenovao u *Ilirsku dvorsku kancelariju*. Ova kancelarija zadužena isključivo za srpske poslove je funkcionisala dve godine, tj. 1791. i 1792. kada je ukinuta. Ipak, bitno je napomenuti da je u sva tri navedena slučaja za instituciju vođenja srpskih nacionalnih poslova u Habsburškoj Monarhiji korišćen termin *ilirski* kao sinonim za *srpski*. Svojtanje ovog termina od strane Hrvata u prvoj polovini XIX stoleća je i bio jedan od razloga da Ilirski pokret Srbi ne prihvate kao svoj.

osnovu istog govornog jezika i hrvatske državno-pravne ideologije. Takođe, isticalo se (s pravom) da je pre Gaja veoma mali broj Hrvata govorio i pisao štokavskim, a nakon Gaja većina. Iz tog razloga dolazi do ideoloških sukoba između srpskog i hrvatskog lingvističkog nacionalizma oko istih teritorija: Dalmacije sa Dubrovnikom, Slavonije, Srema, dela Hrvatske i pre svega oko Bosne i Hercegovine.

Prihvatanje Vukove reforme jezika od strane hrvatskih vukovaca je pokrenulo niz političkih pitanja i nedoumica kao što je pre svega pitanje pravog razloga za usvajanje štokavskog narečja i to onog ijekavskog izgovora koji je bio Vukov maternji jezik za književni jezik svih Hrvata. Predstavnici srpskih antiilirskih krugova su ovaj čin tumačili pre svega kao pokušaj Hrvata da prisvoje srpsku kulturnu baštinu kao i teritorije naseljene “lingvističkim” Srbima, a pre svega Dubrovnik. S druge strane, Vukovo lingvističko određenje Srpstva praćeno reformom nacionalnog književnog jezika je imalo za posledicu da se čitava južnoslovenska populacija koja je govorila štokavskim narečjem smatra pripadnicima etnolingvističkog Srpstva što je uveliko osporavano od strane hrvatskih političara i javnih radnika XIX veka. Oni su u Vukovom lingvističkom modelu nacionalnog određenja videli prefinjeni plan stvaranja velike srpske države na Balkanu, plan koji je konkretno razradio Ilija Garašanin.

Ova nerešena ideološka pitanja su uveliko uticala na odnose Hrvata i Srba u Jugoistočnoj Evropi sve do početka XX veka, ali ujedno prožimaju i srpsko-hrvatske nacionalno-političke odnose sve do danas. Tako na primer, ti odnosi su bili naročito kompleksni na području Trojedne Kraljevine gde je živelo izmešano Hrvatstvo sa Srpstvom pa je u čitavom XIX veku pitanje zvaničnog naziva jezika igralo glavnu ulogu u približavanju ili odbijanju Hrvata od Srba. Dok su zagovornici hrvatskog istorijskog prava nastojali da ostvare ideju o jednom političkom narodu u Trojednici putem ozakonjavanja *hrvatskog* jezika kao jedino zvaničnog, većina srpskih političkih prvaka se žestoko borila za uvođenje dvočlanog naziva zvaničnog jezika koji bi trebao da glasi: *hrvatsko-srpski*. Ovakvim preimenovanjem zvaničnog jezika u Trojednici bi se ozakonila ravnopravnost Srba sa Hrvatima kao i srpskog nacionalnog pisma (ćirilice) sa latinicom. Sukob ova dva lingvistička nacionalizma na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Dalmacije je konačno doveo krajem XIX veka i u prvim godinama XX veka da ultradesne političke grupacije sa obe strane (Srpska samostalna stranka i Hrvatska stranka prava) negiraju postojanje hrvatske, odnosno srpske, nacije shodno primeni istog lingvističkog principa nacionalnog grupisanja.

Period koji je obrađen u ovom radu predstavlja jednu izdvojenu i osobenu epohu u razvoju južnoslovenskih nacionalizama, političkih teorija i misli. Ovaj period južnoslovenske istorije, a pre svega srpske, možemo nazvati *epohom uobličavanja lingvističkog nacionalizma*. U ovom tipu srpskog nacionalizma se glavni akcenat stavljao na nacionalni jezik kojim se srpska nacija razlikovala od drugih. Različitost etnonacionalne pripadnosti na osnovu jezika je podrazumevala i težnju svih “etnolingvističkih” Srba da žive u okvirima jednog jedinstvenog nacionalnog državnopolitičkog organizma. Na drugoj strani, u hrvatskom konceptu “političkog naroda” jezik je shvatan kao pogodan instrument za homogenizaciju hrvatske državne teritorije. Različita konceptualizacija jezika je uticala i na oblikovanje dva različita tipa nacionalizma: srpskog koji je u osnovi bio etnički (nemački model) i hrvatskog koji je dobio formu državnopolitičkog (francuski model). Ova dva različita tipa lingvističkog

nacionalizma su podrazumevala i dva dijametralno suprotna shvatanja uspostavljanja etničko-državnih granica. Srpski lingvistički nacionalizam je favorizovao princip “prirodnosti” pri stvaranju ovakvih granica dok se hrvatski lingvistički nacionalizam sve više vezivao za princip “državnosti i historicizma”.¹

U XIX veku se može nedvosmisleno uočiti da je jezik kako u srpskom tako i u hrvatskom nacionalizmu igrao bitnu ulogu u formiranju “nacionalne solidarnosti i poverenja”. Sledeći korak u razvitku oba nacionalizma se sastojao u tome da se povežu “granice nacionalne solidarnosti” sa “granicama kolektivne akcije”. Čvrstina ove povezanosti i međusobnog uticaja je uglavnom zavisila od stepena razvitka “nacionalne solidarnosti” koji će presudno uticati na potencijal etničke grupe da u kolektivnom delovanju ostvari “nacionalne” ciljeve.² U slučaju oba ova nacionalizma, faktor jezika je odigrao presudnu ulogu u ostvarivanju “nacionalne kohezije, solidarnosti i kolektivne mobilnosti” radi realizacije viših “nacionalnih” ciljeva.

Treba istaći da slučaj srpskog lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine iz druge polovine XIX veka apsolutno potvrđuje tačnost hipoteze dvojice istraživača španskog i katalonskog nacionalizma – Huana Hargreavesa i Garsije Feranda, da krajnji cilj etničkog nacionalizma ne mora da bude stvaranje nacionalne suverene države, već može biti postizanje određenog stepena konstitutivnog priznanja nacionalne posebnosti u cilju obezbeđivanja što veće nacionalne autonomije u okviru postojeće višenacionalne države.

Osnovna funkcija jezika u svim društvima, epohama i političkim sistemima je *komunikativna*. To podrazumeva da je “dobar” jezik onaj kojim se može uspešno sporazumevati. Međutim, često je jezik imao i još uvek ima svoje dodatne tri funkcije, a to su:

- Određivanje nacionalne pripadnosti,
- Zaštita nacionalne individualnosti, i
- Sprovođenje politike nacionalističkog šovinizma pod plaštom očuvanja nacionalne kulture, a u ime jezičkog jedinstva određene etničke grupe.

Opšte je prihvaćeno mišljenje u savremenim društvenim naukama da je nacionalizam, pojavivši se kao fenomen Francuske Revolucije 1789. g.–1793. g., jedna od najbitnijih karakteristika savremene civilizacije [Kohn 1953, vii; Farrar, 54], postavši “kolektivnom psihologijom” [Kennan 1979, 419], uvek ispoljavao fleksibilnost i posedovao kapacitet da sebe emotivno predstavi kao kolektivnu ideologiju validnu za sve članove nacionalne skupine [Guibernau 1997].

Lingvistički nacionalizam je samo jedan deo opšteg nacionalizma određene ljudske zajednice. Pri tome treba imati u vidu da svaki lingvistički nacionalizam polazi od sledećih stavova:

- *Svaki narod ima pravo na upotrebu svog vlastitog jezika,*
- *Svaki narod ima pravo da svoj jezik naziva svojim vlastitim imenom,*
- *Svaki narod ima pravo na jedinstvo svoga kulturnog života, i*
- *U okviru jedne višenacionalne i višejezičke države jezici svih naroda su ravnopravni.*

¹ O problemu etničkog grupisanja i određivanja etničko-državnih granica videti [Barth 1969].

² O grupnoj solidarnosti videti [Hechter 1987].

Ričard Dejvis, profesor međunarodnih studija na Notingem Trent univerzitetu, je dajući prikaz jedne od studija na temu nacionalizma napisao sledeće: “Nakon dva veka nacionalizam je ostao moćna snaga koja prožima ‘mentalitet i uobičajenu mudrost svake evropske države” [Davies 1995, 36–37]. Ova konstatacija je sigurno relevantna i za fenomen lingvističkog nacionalizma Jugoistočne Evrope i danas.

Bibliografija

Primarni istorijski izvori I: arhivski materijal, prepiske, programsko-ideološki spisi, dnevници i memoari

- Agičić D., “Statuti tajne Garašaninove organizacije za pripremu ustanka protiv turske vlasti u slavenskim pokrajinama Turskoga carstva (1849–50 i 1850–51.)” (dokumenti), *Historijski zbornik*, № XLIV, Zagreb, 1991 (štampano 1992), s. 163–176.
- *Arhiv biskupa iz Sombatelja*, Szombathely, Mađarska, naročito građa za XVIII vek [*Canonicae visitationes*].
- *Архив внешней политики России*, Главный архив, V–A2, 1875, 144, 3–6.
- *Arhiv Dubrovačke republike i francuske uprave*, Dubrovnik, kao deo *Historijskog arhiva u Dubrovniku* (posebno: III. Zapisnici Vijeća umoljenih, knjige 197–210; IV. Zapisnici Malog vijeća, knjige 109–116; VIII. Zapisnici Velikog vijeća, knjige 64–67; XXVII–1 Dopisi i upute za Istok, knjige 105–110; XXVII–6 Dopisi i upute za Zapad, knjige 125–137; LXXVI Isprave i akti za XVIII i XIX vek).
- *Arhiv Hrvatske*, Zagreb, zbirka: *Zaključci Hrvatskog sabora IX–XII*, izdato 1974–1980 (1777–1808, sveska IX, 1974), (1808–1814, sveska X, 1975), (1825–1832, sveska XI, 1976), (1836–1847, sveska XII, 1980).
- *Arhiv Istoriskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti*, Beograd, Fond Matije Bana, 1844–1850.
- *Arhiv Srbije*, Beograd, Fond Ilije Garašanina, 1844–1850.
- Ban M., “Pismo Matije Bana Aleksandru Banoviću”, Beograd, 10. decembar 1844, *Arhiv Istoriskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti*, Beograd, Fond Matije Bana.
- Ban M., “Matija Ban Iliji Garašaninu”, Beograd 25. III 1850, *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, dokument № 724.
- Baraš F., *Iz memoara maršala Marmonta. Ilirske uspomene 1806–1811*, Split, 1977, drugo izdanje 1984.
- Benda K., Hadrovics L., “Kroatisches Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794”, *Studia slavica Academiae scientiarum hungaricarum*, II, Budapest, 1956 (tu se nalazi tekst kajkavske revolucionarne pesme iz 1794).
- Czartoryski A. J., *Saveti*, 1843 (štampano u celini ili u delovima u nekoliko radova).
- Čović B., *The sources of the great Serbian aggression*, Paris, 1993.
- Derkos I., *Duh (Genije) domovine nad sinovima svojim, koji spavaju*, Zagreb, 1897.
- Deželić V., *Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828–1850)*,
- Građa JAZU, 6, Zagreb, 1906.

- Dobrovský J., *Geschichte der böhmische Sprache und Literatur*, Wien, 1792/1818.
- Drašković J., *Disertatia iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših...*, Karlovac, 1832.
- Engel J. Ch., *Geschichte des Freystaates Ragusa*, Wien, 1807 (za razdoblje 1790–1907).
- *Extermination in Macedonia*, izdanje bugarskog Balkanskog komiteta u Londonu, London, 1903.
- Fancev F., *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832)*, Zagreb, 1933.
- Gaj Lj., “Proglas”, *Danicza horvatska, slavonska i dalmatinska*, vol. 2, № 49, Zagreb, 1836, s. 195.
- Gaj Lj., “Čije je kolo?”, *Danica ilirska*, № 31, Zagreb, 1. avgust 1846.
- Garašanin I., *Načertanije* (u nekoliko prepisa), Beograd, 1844.
- Gavrilović M., *Ispisi iz pariskih arhiva u Zborniku za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda I*, 1904 (za period 1804–1808).
- “Godišnje Izvestije Tome Kovačevića”, Beograd 26. V 1850, *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, № 649.
- Grmek M., Gjidara M., Šimac N., *Etničko čišćenje. Povjesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb: Globus, 1993.
- Harambašić A., “Ivan Franjin Gundulić” u *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1895.
- *Haus-Hof und Staats-Archiv*, Wien (raznovrsna građa).
- *Historijski arhiv u Zadru*, Zadar, zbirka: Presidijalni spisi Namjesništva za Dalmaciju (Atti presidiali dell’ i. R. Luogotenenza di Dalmazia), (dokumenti iz perioda druge austrijske vladavine u Dalmaciji od 1813 do 1918).
- Horvat J., Ravlić J., *Pisma Ljudevitu Gaju*, Građa JAZU, 26, Zagreb, 1956.
- “Izveštaj Tome Kovačevića o stanju u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji”, Kragujevac 8. X 1848”, *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, № 269.
- *Izvori za hrvatsku povjest*, Zagreb: Institut za hrvatsku povjest Sveučilišta u Zagrebu, 1986.
- *Izvori za hrvatsku povjest*, IV, Zagreb, 1958 (dokumenti za razdoblje od 1672 do 1848).
- Jagić V., *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948.
- Jakšić G., *Prepiska Ilije Garašanina (1839–1849)*, Beograd, 1950.
- Ježić S., *Hrvatski narodni preporod u prvoj polovini XIX stoljeća*, Zagreb, 1944 (dokumenti za razdoblje od 1847 do 1848).
- Ježić S., *Ilirska antologija*, Zagreb, 1934 (dokumenti za razdoblje od 1835 do 1847).
- Karadžić S. V., “Srbi svi i svuda”, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, tom I, Beč, 1849.
- Karadžić S. V., *Pismenica serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda*, Beč, 1814.

- Kecmanović I., “Izveštaji poverenika o prilikama u Bosni od 1848. do 1854. godine” (dokumenti), *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, № II, Sarajevo, 1962, s. 251–291.
- Kolendić P., Nagy J., *Ratovanje oko Dubrovnika g. 1806*, Dubrovnik, 1906 (ovde je objavljen dnevnik Frano Maria Appendinia o borbama oko Dubrovnika 1806).
- “Koncept plana o delatnosti u Bosni iz 1858”, *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, № 1072.
- Козменко И. В., *Дневник Ф. В. Чизова ‘Путешествие по славянским землям’ как источник*, *Славянский архив*, Москва, 1958.
- *Kriegs-Archiv*, Wien (raznovrsna građa).
- Krizman B., *Memoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o dubrovačkoj republici iz 1815. godine*, u *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, I, Dubrovnik, 1952 (Bettera je bio poslednji sekretar Dubrovačke Republike).
- Kukuljević S. I., *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I–III, Zagreb, 1861, 1862.
- *L’Archivo di Stato di Trieste*, Trieste (ovde se nalazi arhivski materijal vezan za Istru i jadranska ostrva).
- Lovčević S., *Pisma Ilije Garašanina Jovanu Marinoviću*, Beograd, 1931.
- *Macedonia. Documents and Material*, Bulgarian Academy of Sciences, Institute of History, Bulgarian Language Institute (ed.), Sofia, 1978.
- Maixner R., Jakić T., Esih I., *Korespondencije Dragojla Kušlana*, Zagreb, 1950.
- Miskolczy G., *A Horvát kéréds története és irományai a rendi állam korában*, I–II, Budapest, *Fontes historiae hungaricae aevi recentioris*, 1927–1928.
- *Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka u Zagrebu*, Zagreb (raznovrsna građa).
- Nikolajević Đ. *Srpski spomenici*, Beograd, 1840.
- *Open Society Archives at Central European University*, Budapest, (raznovrsna građa).
- Perović R., *Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848–1849*, I, Beograd, 1952.
- “Pismo Matije Bana Stefanu Herkaloviću”, Beograd, 2. januar 1845, *Arhiv Istoriskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti*, Fond Matije Bana, Beograd.
- *Population de la Dalmatie*, Service historique..., MR 1625 (francuski popis stanovništva u Dalmaciji 1806).
- “Predloženije Matije Bana”, Beograd 20. mart 1850, (dokument), *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, № 644.
- “Predloženija Tome Kovačevića”, Beograd 24. XI 1850, *Arhiv Srbije*, Fond Ilije Garašanina, Beograd, № 654.
- Radonjić J., *Dubrovačka akta i povelje*, V, Beograd, 1951 (ovde se nalazi i građa iz pariskih arhiva za razdoblje 1795–1806 kao i arhivska građa iz Dubrovačke Republike za 1790–1807 u registima).
- *Različite pjesme Matije Bana*, tom VIII, Beograd, 1892.

- *Scematismo dell'Imperiale regio Litorale Austriaco-Illirico*, Trieste (dokumenta vezana za Istru i jadranska ostrva za razdoblje 1815–1847).
- *Славянский архив*, Сборник статей и материалов, Москва, 1963.
- Solitro V. (ed.), *Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia*, I–III, Venezia, 1844.
- *Spomenici u povodu 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, I, Zagreb, 1969.
- Stieglitz H., *Istrien und Dalmatien. Briefe und Erinnerungen*, Stuttgart, Tübingen, 1845.
- Šafařík P. J., *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Buda, 1826.
- Šafařík P. J., *Serbische Lesekörner*, Pest, 1833.
- Šafařík P. J., *Slowansky národopis*, čtvrté izdanje, Prague, 1955 (prvo izdanje 1842).
- Šicel M., *Riznica ilirska 1835-1985*, Zagreb, Ljubljana, 1985 (u ovoj zbirci dokumenata se nalazi reprint Rakovčeva *Malog katekizma za velike ljude*).
- Tkalcic I., *Jugenderinnerungen aus Kroatien*, Leipzig, 1894.
- “Топографско-Статично Описаније Томе Ковачевића”, јесен 1850, *Архив Србије*, Фонд Илије Гарашанина, Београд, № 651.
- Urkwart D., *A Fragment from the History of Serbia*, 1843 (štampano u celini ili u delovima u nekoliko radova).
- “V. Babukić P. J. Šafaříku”, 1842., *Nacionalna i sveučilišna biblioteka*, Zagreb, R 3992a.
- Vitezović P. R., *Croatia rediviva: regnante Leopoldo Magno Caesare*, Zagreb, 1700.
- Vrhovec M., *Dnevnik*, I, Zagreb, 1987.
- *Vukova prepiska*, IV, Beograd, 1909.
- *Vukova prepiska*, V, Beograd, 1910.
- Zah F. *Plan*, 1844 (štampano u celini ili u delovima u nekoliko radova).

Primarni istorijski izvori II: novine, mape, kalendari, časopisi, magazini

- *Danica ilirska*, Zagreb, 1836–1848.
- *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka*, Zagreb, 1835–1836.
- *De Standaard*, 1990.
- *Der Spiegel*, 1990.
- *Die Zeit*, 1990.
- *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1849–1925.
- *Dubrovnik: Cviet narodnog književstva*, Zagreb, 1851.
- “Etnografska karta srpskih zemalja izrađena na osnovu jezika, običaja i poezije”, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.
- *Favilla*, Trieste, 1842–1844.
- *Frankfurter Allgemeine*, 1990.
- *Frankfurter Allgemeine Magazin*, 1990.
- *L'Avvenire*, vol. 1, № 33, Dubrovnik, 1849, s. 129.
- *La Favilla (1836–1846). Pagine scelte (...)*, Videm, 1985.
- *Le Monde*, 1990.

- *Le Nouvel Observateur*, 1990.
- Karić V., “Karta rasprostranjenja Srba”, *Srbija. Opis zemlje, naroda i države*, Beograd: Kraljevska srpska državna štamparija, 1887, između stranica 240 i 241.
- *Narodne novine*, Zagreb, 1851.
- Niketić P. M., *Srpski svet u reči i slici*, Beograd, 1890.
- *Novi i stari kalendar hrvatski*, Zagreb, 1818.
- *Novi Srbobran*, Zagreb, 1902.
- *Novine horvatzke*, Zagreb, 1836.–1850.
- *NRC Handelsblad*, 1990.
- *Srbsko-dalmatinski magazin*, Zadar, 1838–1861.
- *Stoletni kalendar*, Zagreb, 1819.
- *The Guardian*, 1990.
- *The Guardian Weekly*, 1990.
- *The International Herald Tribune*, 1990.
- *Zeit Magazin*, 1990.
- *Zora dalmatinska*, Zadar, 1844.

Enciklopedije, pregledi, magazini, zbornici, leksikoni, revije, rečnici i statistički pregledi

- Aleksić Lj., “Šta je dovelo do stvaranja ‘Načertanija’”, *Historijski Pregled*, 2, 1954, s. 68–71.
- Ban M., “Materi srbskoj”, *Dubrovnik: Cviet narodnog književstva*, 2, Zagreb, 1851, s. 184–185.
- Ban M. a, “Osnova sveslavianskoga jezika”, *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1849, s. 282.
- Ban M. b, “Esame delle questioni politico-slave”, *L’Avenire*, 1, № 27, Dubrovnik, 1849, s. 105; № 29 s. 115.
- Brlić A., T., “Književne vesti”, *Danica ilirska*, 14, № 7, Zagreb, 1848, s. 28.
- Brodnjak V., *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb, 1991.
- Brodnjak V., *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb, 1992.
- Doklestić Lj., “Da li je St. Verković imao političku zadaću u Makedoniji između 1844. i 1862. godine?”, *Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од живот*, Скопје, 1986, s. 59–70.
- Dumont L., *Essays on Individualism*, Chicago: Chicago University Press, 1986.
- Durković-Jakšić Lj., *Branislav: Prvi jugoslovenski ilegalni list, 1844–1845*, Beograd, 1968.
- Jukić I. F., “Zemljopisno-poviestno opisanije Bosne”, *Srbsko-dalmatinski magazin*, Zadar, 1841.
- Karadžić S. V., *Dodatak sanktpetersburskim uporednim rečnicima svih jezika i dijalekata sa specijalnim osvrtom na bugarski jezik*, Beč, 1822.
- Mielcke C., *Litauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Wörter-Buch*, Königsberg, 1800.

- Milutinović K., “O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914”, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, 1, Beograd, 1989, s. 33–90.
- Milutinović K., “Veze Dalmacije i Srbije u doba narodnog preporoda”, *Zadarska revija*, № X/4-5, Zadar, 1961, s. 368–370.
- Nikolajević Đ., “Eparhija pravoslavna u Dalmaciji”, *Srbsko-dalmatinski magazin*, № 15, Zadar, 1850.
- Nikolajević Đ., “Srbsko obšćestvo u Dubrovniku”, *Srbsko-dalmatinski magazin*, № 4, Zadar, 1839.
- Nikolajević Đ., “Spisатели dubrovački koi su Srbskim jezikom, a talianskim slovima pisali”, *Srbsko-dalmatinski magazin*, 3, Zadar, 1838, s. 1–7.
- Petranović B., “Geografičesko-statističeski pregled Dalmacie”, *Srbsko-dalmatinski magazin*, 3, Zadar, 1838, s. 40–42.
- Stojančević V., “Knez Miloš prema Porti i narodnim pokretima u Turskoj 1828–29. god.”, *Zbornik istorijskog muzeja Srbije*, tom. 6, Beograd, 1969.
- Valentić M., “Koncepcija Garašaninova ‘Načertanija’ (1844)”, *Historijski pregled*, № VII/2, Zagreb, 1961, s. 128–137.
- Vučković V. J., “Nacionalnorevolucionarna akcija Srbije u Vojnoj Granici”, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, № 9, Novi Sad, 1954, s. 5–25.
- Vučković V., “Knez Miloš i osnovna politička misao sadržana u Garašaninovom ‘Načertaniju,’” *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, tom. I, Beograd, 1957.
- Žaček V., “Češko i poljsko učešće u postanku ‘Načertanija,’” *Historijski Zbornik*, tom XVI, № 1-4, 1963.

Članci i rasprave

- Aleksić Lj., “Šta je dovelo do stvaranja ‘Načertanija,’” *Historijski Pregled*, II, 1954.
- “Matija Ban (r. 16. decembra 1818. – u. 14. marta 1903.”, *Srđ*, 2, № 6, Dubrovnik, 1903.
- Baynes N. H., “Byzantine Civilisation”, *History*, № 10, 1926, s. 289–299.
- Banac I., “Vjersko ‘pravilo’ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga ‘Srba katolika,’” *Dubrovnik*, № 1-2, Dubrovnik, 1990, s. 179–210.
- Barthes R., *Le Bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Seuil, Paris, 1984.
- Batowsky H., “Jedan poljski preteča Balkanske unije. Knez Adam Čartoriski”, *Knjiga o Balkanu*, tom II, Beograd, 1937.
- Belić A., “Koliko se u našem jeziku ogleda naše narodno jedinstvo?”, *Naš jezik*, tom III, № 9, 10, Beograd, 1935.
- Berić D, “Ilija Garašaniin i hrvatska politika u doba revolucije 1848–1849. godine”, *Istorijski časopis*, № XXII, Beograd, 1976, s. 73–88.
- Blommaert J., Verschueren J., “The role of language in European nationalist ideologies”, *Pragmatics*, vol. 2, № 3, 1992, s. 355-375.

- Boban Lj., “Misija Jančkovića u inozemstvo”, *Časopis za suvremenu povijest*, tom XII, № 1, 1980, s. 27–74.
- Bošković J. a, “Govor o proslavi 50 godišnjice književnog rada Matije Bana”, *Glasnik Srpskog učenog društva*, № LXV, Beograd, 1886, s. 12–39.
- Bošković J. b, “Izvodi iz zapisnika Srpskog učenog društva”, *Glasnik Srpskog učenog društva*, № 65, Beograd, 1886, s. 11–35.
- Brozović D., “Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povjesne mijene kao jezika hrvatske književnosti” u Aleksandar F., Krunoslav P. (urednici) *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978, s. 11, 34–66.
- Bukowski J., “Yugoslavism and the Croatian National Party in 1867”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, vol. 3, № 1, (fall) 1975, s. 70–88.
- Bury J. B., “The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos”, *The English Historical Review*, № XXII, 1907, s. 209–227.
- Bury J. B., “The Treatise *De Administrando Imperio*”, *Byzantinische Zeitschrift*, № XV, 1906, s. 517–577.
- Charanis P., “The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece”, *Dumbarton Oaks Papers*, № V, 1950, s. 139–167.
- Connor W., “A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a...”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 1, № 4, 1978, s. 377–400.
- Connor W., “Eco- or ethno nationalism?”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 7, № 3, s. 342–359.
- Connor, W, “Nation-building or nation-destroying”, *World Politics*, vol. 24, № 3, 1972.
- Cvijić J., “Geografske osnove makedonskog pitanja”, *Questions balkaniques*, Paris, 1916. Ponovo štampano u *Govori i Članci*, Beograd, 1921, s. 27–51.
- Cvijić J., “Izlazak Srbije na Jadransko More”, *Glasnik srpskog geografskog društva*, 1912. Ponovo štampano u *Govori i Članci*, knjiga II, Beograd, 1921, stranice 9–25.
- Cvijić J., *Govori i članci*, I, Beograd, 1921.
- *Danica za 1999*, Beograd, 1999.
- Dinić M., “Istorija još nije uspela da razluči istorijsko Kosovo od legendarnog”, *Politika*, XXXVI, broj 11160, 28. jun 1939, s. 3.
- Dizdar Z., “Ljubljanski ‘Jugoslavenski kongres’ 1870 u najnovijoj literaturi”, *Historijski zbornik*, № 27–28, 1974–75, s. 331–341.
- Doklešić Lj., “Životni put Stjepana Verkovića (1821–1894)”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, № 14, Zagreb, 1981, s. 229–358.
- Đorđević D., “The Serbs as an Integrating and Disintegrating Factor”, *Austrian History Yearbook*, vol. III, № 2, 1967.
- Ekmečić M., “Nacionalna politika Srbije prema Bosni i Hercegovini i agrarno pitanje (1844–1875)”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, № X, Sarajevo, 1959, s. 197–219.
- Farrar L. L., “Villain of the peace: nationalism and the causes of World War I”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, vol. 20, № 1–2.

- Ferrando M. G., “Including and excluding nationalism: dual identity in Spain”, *First European Conference of Sociology*, section II (b), Regional, Ethnic and National Identities, University of Vienna, August 26–29, 1992.
- Foretić V., “Prva faza hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća)”, *Kolo*, № 4, Zagreb, 1966.
- Geertz C., “The integrative revolution: primordial sentiments and civil politics in the new states”, in Clifford G. (ed.), *Old Societies and New States*, New York: Free Press, 1963.
- Gale S., “The Absence of Nationalism in Serbian Politics Before 1844”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, vol. 4, № 2, (fall) 1976, s. 77–90.
- Gavrilović M., “Suspendovanje prvog srpskog ustava” u *Iz nove srpske istorije*, Beograd, 1926.
- Guibernau M., “Images of Catalonia”, *Nations and Nationalism*, vol. 3, № 1, 1997, s. 89–111.
- Halliday F., “The Perils of Community: Reason and Unreason in Nationalist Ideology”, *Nations and Nationalism*, vol. 6, №2, 2000, s. 153–171.
- Hargreavas J., Ferrando M. G., “Public opinion, national integration and national identity in Spain: the case of the Barcelona Olympic Games”, *Nations and Nationalism*, vol. 3, № 1, 1997, s. 65–87.
- Hroch M., “From National Movement to the Fully Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe”, *New Left Review*, № 198, March/April 1993.
- *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, (zbirka članaka), Zagreb, 1969.
- Ivić, P., “Greške u logici i logika u greškama”, *Serbia i komentari*, № 2, 1991, s. 185–200.
- Jagić V., “Nekoliko napomena povodom rasprave M. Rešetara o čakavštini”, *Archiv für slawische Philologie*, № XIII, 1891.
- Jelavich Ch., “Garashanins Natchertanie und das gross-serbische Problem”, *Südostforschungen*, № XXVII, 1968, s. 131–147.
- Johnson L., “Imagining communities”, članak predstavljen na konferenciji o *Imagining Communities: Medieval and Modern*, Centre for Medieval Studies, University of Leeds, 1992.
- Jovanović S., “Jugoslovenska misao Ilije Garašanina”, *Jugosloven*, tom I, № 2, Beograd, 1932.
- Jovanović S., “Spoljašnja politika Ilije Garašanina”, *Srpski književni glasnik*, № XXXIV, Beograd, 1931, s. 422–431.
- Jukić I. F., “Zemljodržavopisni pregled turskog carstva u Evropi”, *Bosanski prijatelj*, 1850.
- Kaplan R., “The coming anarchy: how scarcity, crime, overpopulation and disease are eroding the social fabric or our planet”, *Atlantic Monthly*, February, 1994, s. 44–76.
- Karadžić V. S., “Srbi i Hrvati”, *Vidovdan*, № 31, 1861.

- Katičić R., “O početku novoštokavskoga hrvatskog jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i cjeline standardne novoštokavštine” u *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1986, s. 138–158.
- Kelles-Krauz (pod pseudonimom Michal Lusnia), “W kwestii narodowosci zydowskiej”, *Krytyka*, tom 6, № 1-2, s. 325.
- Kitromilides P., K., “‘Balkan mentality’: history, legend, imagination”, *Nations and Nationalism*, vol. 2, № 2, 1996, s. 163–191.
- Kollár J., “O književnoj zaimnosti među narodi i narečjima slovenskim”, *Serbski narodni list*, 1835.
- Kopitar J., “Patriotske fantazije jednog Slovena”, *Vaterländische Blätter*, 5. jun 1810.
- Krešić V. Đ., *Iz istorije Srba i srpsko-hrvatskih odnosa*, (članci), Beograd: BIGZ, 1994.
- Krešić V. Đ., “O integraciji i dezintegraciji srpskog naroda”, *Srpsko pitanje danas. Drugi kongres srpskih intelektualaca. Beograd 22–23. april 1994*, Beograd, 1995, s. 40–49.
- Kruševac T., “Ivan Frano Jukić”, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, № VII, Sarajevo, 1955, s. 171–184.
- Lucerna K., “U spomen Matije Bana Dubrovčanina”, *Ljetopis JAZU*, № 21, Zagreb, 1907, s. 120–168.
- MacKenzie D., “Serbian Nationalist and Military Organizations, 1844-1914”, *East European Quarterly*, № 16, 1982, s. 323–344.
- Махнач В., “Встретимся через 500 лет”, *Родина*, 2, 1997, s. 10–15.
- Margalit A., Raz J., “National self-determination”, *Journal of Philosophy*, vol. 87, № 9, s. 439–461.
- Matossian M., “Ideologies of ‘delayed industrialisation’: some tensions and ambiguities”, u *Political Change in Underdeveloped Countries*, Wiley–New York, 1962, s. 254–264.
- Mauss M., “La nation”, *L’Année Sociologique*, 3e série, s. 7–68.
- Meadwell H., “The politics of nationalism in Quebec”, *World Politics*, vol. 45, № 2, s. 203–241.
- Meadwell H., “Transitions to independence and ethnic nationalist mobilization”, u Booth W. J., James P., Meadwell H., (eds.), *Politics and Rationality*, Cambridge–New York: Cambridge University Press, 1994, s. 191–213.
- Miller D. a., “Citizenship and pluralizam”, *Political Studies*, № 43, s. 432–450.
- Miller D. b., “Reflections on British national identity”, *New Community*, № 21, s. 153–166.
- Miller D., “In what sense must socialism be communitarian?”, u Paul E. F., Miller F., Paul J., (eds.), *Socialism*, Basil Blackwell, 1989.
- Milutinović K., “Garašaninovi poverenici u Dalmaciji”, *Istorijski glasnik*, № 1–2, Beograd, 1974, s. 119–132.
- Mitrović J. D., “Dr. Dragoslav Stranjaković, Srbija od 1833 do 1858 godine, Beograd 1937”, *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, tom XIX, № 4, Beograd, 1938–39, s. 297–300.

- Nairn T., *The Break-up of Britain, Crisis and Neo-nationalism*, London: New Left Books, 1981.
- Nićifor D., “Mitropolit Đorđe Nikolajević”, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije*, № 9, Beograd, 1895, s. 370–375.
- Никифоров К. В. “Внешнеполитическая программа Сербии 1844г. и её освещение в историографии”, *Советское славяноведение*, № 6, Москва, 1985, s. 49–61.
- Nikolajević Đ., “Eparhija pravoslavna u Dalmaciji”, *Srbsko–dalmatinski magazin*, tom 15, Zadar, 1850.
- Novak V., “Drag. Stranjaković, Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844–1858 godine”, *Jugoslovenski istorijski časopis*, № II, Beograd, 1936, s. 177–187.
- Novaković S., “Srpska kraljevska akademija i negovanje jezika srpskog. Poslanica Akademiji nauka filosofskih”, *Glas Srpske kraljevske akademije*, № X, Beograd, 1888, s 1–87.
- Obad S., “Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848–1849. godine”, *Jugoslovenski istorijski časopis*, № 4, Beograd, 1969.
- Okuka M., „O osamostaljivanju hrvatskog književnog jezika”, Кюннап А., Лефельдт В., Кузнецов Н. С. (уредници), *Микроязыки, микроязыки, интерязыки. Сборник в честь ординарного профессора Александра Дмитриевича Дуличенко*, Universitas Tartuensis, Tartu, 2006.
- Pavlowitch S., K., “Yugoslavia: the failure of a success”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol. 1, № 2, 1999, s. 163–170.
- Пенуслиски К., “Почетните акции на српската политичка пропаганда во Македонија”, *Гласник на Институтот за национална историја*, tom. III, № 1, Скопје, 1959, с. 199–210.
- Perović J. L., “Đorđe Nikolajević kao budilac narodnog duha i prvi radnik XIX vijeka u dubrovačkom arhivu”, *Dubrovnik*, № 1, Dubrovnik, 1925.
- Perović R., “Beograd za vreme Vučićeve bune. Neobjavljene beleške Stjepana Marjanovića iz 1842–43”, *Godišnjak grada Beograda*, II, Beograd, 1955.
- Perović R., “Oko Načertanija iz 1844 godine”, *Istorijski glasnik*, № 1, 1963, s. 71–94.
- Pribić B., “Srpsko pitanje pred Hrvatskim saborom godine 1861”, *Časopis za suvremenu povjest*, tom 12, № 1, 1980, s. 75–96.
- Radojčić N., “Geografsko znanje o Srbiji početkom XIX veka”, *Geografsko društvo*, Beograd, 1927.
- Raymond W., “Language”, *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Rešetar M., “Die Čakavština un deren einstige und jetzige Grenzen”, *Archiv für slawische Philologie*, № XIII, 1891.
- Riggs, F., “Ethnonationalism, Industrialism, and the Modern State”, *Third World Quarterly*, vol. 15, 4, 1994.

- Roksandić D., “Vuk Karadžić, Ilirci i proces srpske nacionalne integracije u hrvatskim zemljama (1835–1848)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas*, Beograd, 1988, s. 119–128.
- Safran W., “Introduction: Nation, Ethnic, Region, and Religion as Markers of Identity”, *Nationalism & Ethnic Politics*, Special Issue: Nationalism and Ethnoregional Identities in China, edited by William Safran, vol. 4, Spring/Summer 1998.
- Sakcinski K. I., “Dopis iz Milana”, *Danica ilirska*, tom 7, № 14, Zagreb, 1841, s. 54.
- Samardžić R., “O istorijskoj sudbini Srba”, *Serbia i komentari*, № 2, 1991, s. 165–185.
- Sekulić D., “The creation and dissolution of the multinational state: the case of Yugoslavia”, *Nations and Nationalism*, vol. 3, № 2, 1997, s. 165–179.
- Shils, E., “Primordial, personal, sacred and civil ties”, *British Journal of Sociology*, № 8, 1957.
- Smith A., “Nations and their pasts”, *Nations and Nationalism*, vol. 2, № 3, November 1996.
- Smith A. a, “Chosen peoples: why ethnic groups survive”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, № 3, s. 436–456.
- Smith A. b, “The ethnic sources of nationalism”, *Survival*, vol. 35, № 1, s. 5–26.
- Starčević A. (pod pseudonimom), “Dubrovnik cviet narodnoga književstva”, *Narodne novine*, tom 17, № 230, Zagreb, 1851.
- Stojanović N., “Do istrage: Vaše ili naše”, *Srbobran*, № 168–169, Zagreb, 1902.
- Stojančević V., “Jedna neispunjena želja Vukova”, *Kovčević*, № 12, Beograd, 1974, s. 74–77.
- Stojančević V., “Knez Miloš prema Porti i narodnim pokretima u Turskoj 1828–29. god.”, *Zbornik istorijskog muzeja Srbije*, tom 6, Beograd, 1969.
- Stokes G., “Yugoslavism in the 1860’s?”, *Southeastern Europe*, № 1, 1974, s. 126–135.
- Stolac D., “Naziv hrvatskog jezika od prvih zapisa do danas”, *Filologija*, 27, HAZU, Zagreb, 1996, s. 107–121.
- Stranjaković D., “Ilija Garašanin, šef političke propagande među Jugoslovenima 1849–1853”, *Politika*, Beograd, godina XXXIII, № 9926, Prilog, s. 13.
- Stranjaković D., “Kako je postalo Garašaninovo ‘Načertanije’”, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, № 91, Beograd, 1939.
- Stranjaković D., “Odnosi između Beograda i Zagreba 1848 godine. Uloga Ljudevita Gaja i Ilije Garašanina”, *Pravda*, godište XXXIV, Beograd, 23–26. IV 1938.
- Stranjaković D., “Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844–1858”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu*, № IX, Novi Sad, 1936.
- Stranjaković D., “Politička propaganda Srbije za vreme ustavobranitelja”, *Pravna misao*, tom II, № 3, Beograd, 1936, s. 135–140.
- Stulli B., “Tršćanska ‘Favilla’ i Južni Sloveni”, *Anali Jadranskog instituta JAZU*, № 1, Zagreb, 1956.

- Šišić F., “Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća”, *Jugoslavenski Istorijski časopis*, sveska I, Beograd, 1935.
- Šulek B., “Srbi i Hrvati”, *Neven*, № 8, Zagreb, 1856.
- Šulek B., *Izabrani članci*, Zagreb, 1952.
- Tkalčić B., “Srednja škola kao rasadište jugoslavenske misli”, *Jugoslavenska njiva*, 3/17, 26. april 1919.
- Tuđman F., “Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu”, *Kritika*, Zagreb, I./1968., 2, s. 130–169.
- Urošević M., “Matija Ban u doba ustavobranitelja”, *Povelja Oktobra*, № VI, Kragujevac, 1977, s. 95–115.
- Valentić M., “Konceptija Garašaninova ‘Načertanija’ (1844)”, *Historijski pregled*, № VII/2, Zagreb, 1961, s. 128–137.
- Valentić M., “Prva programska formulacija velikosrpske ideje” u *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991, s. 41–64.
- Vuchinich W., “Croatian Illyrism: Its Background and Genesis” in *Intellectual and Social Developments in the Habsbourg Empire from Maria Theresa to World War I: Essays Dedicated to Robert Kann*, Stanley B. Winters, Joseph Held (eds.), Boulder and New York: East European Monographs, 1975, s. 55–113.
- Vučković V. J., “Neuspela politička akcija Matije Bana 1860–1861”, *Istorijski časopis*, № IX-X (1959), Beograd, 1960, s. 377–405.
- Vučković V. J., “Nacionalnorevolucionarna akcija Srbije u Vojnoj Granici”, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, № IX, Novi Sad, 1954, s. 5–25.
- Vučković V. J., “Knez Miloš i osnovna politička misao sadržana u Garašaninovom ‘Načertaniju,’” *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, tom I, Beograd, 1957.
- Weber M., *Essays in Sociology*, H. Gerth, C. Wright Mills (eds.), New York: Oxford University Press, 1946.
- Венелин Ю., “Древные и нынешные Болгаре въ политическомъ, народописномъ и религиозномъ ихъ къ Россіямъ”, *Историко-критическія изысканія...*, 1829–1841, г. 2, VIII, 241, 7 с., s. 1-5.
- Žaček V., “Češko i poljsko učešće u postanku ‘Načertanija,’” *Historijski zbornik*, XVI, 1-4, 1963.

Knjige

- Abrams, M. H., *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, New York, 1953.
- Agičić D., *Tajna politika Srbije u XIX stoljecu*, Zagreb: AMG, 1994.
- Aleksandar F., Krunoslav P. (urednici) *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978.
- Allport G., W., *The Nature of Prejudice*, Doubleday–Garden City–New York, 1958.
- Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.

- Armstrong J., *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.
- Bakotić L., *Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke republike do Ujedinjenja*, Beograd, 1939.
- Banac I., *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Ithaca, London: Cornell University Press, 1993.
- Banac I., *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991.
- Bakarić V., *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, II, Zagreb, 1978.
- Barth F., *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen-Oslo: Universitets Forlaget, 1969.
- Batowsky H., *Podstawy sojuszu Balkansiego 1912*, Krakow, 1939.
- Baynes N.H., *The Byzantine Empire*, New York–London, 1926.
- Belić A., *Vuk i Daničić*, Beograd, 1947.
- Bilandžić D., *Hrvatska moderna povjest*, Zagreb: Golden Marketing, 1999.
- Billig M., *Banal Nationalism*, London: Sage Publications, 1995.
- Bogdanov V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918*, Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće, 1958.
- Brborić B., *O jezičkom raskolu. Sociolingvistički ogledi I*, Beograd, Novi Sad: CPL, Prometej, 2000.
- Brborić B., *S jezika na jezik. Sociolingvistički ogledi II*, Beograd, Novi Sad: CPL, Prometej, 2001.
- Breuilly J., *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press, 1982.
- Brozović D., *O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, knjiga 3, Zagreb, 1973.
- Carr E. H., *Nationalism and After*, London: Macmillan, 1945.
- Childe G. V., *The Aryans*, London, 1926.
- Ciliga V., *Slom politike Narodne stranke (1865–1880)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
- Clifford G. (ed.), *Old Societies and New States*, New York: Free Press, 1963.
- Coakley J. (ed.), *The Social Origins of Nationalist Movements, the Contemporary West European Experience*, London: Sage, 1992.
- Connor W., *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Crnja Z., *Cultural History of Croatia*, Zagreb: Office of Information, 1962.
- Croatian Information Centre, *Greater Serbia from Ideology to Aggression*, Beljo Ante, Bosnar Edo, Bing Albert, Ercegović Jambrović Božica, Skrlin Nada (eds.), Zagreb–London–New York–Toronto–Sydney: Zagrebačka tiskara, 1992.
- Cvijić J., *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje*, Beograd, 1908, ponovo štampano u *Govori i Članci*, knjiga I, Beograd, 1921, s. 202–233..
- Cvijić J., *Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*, I, Zagreb, 1922.

- Cvijić J., *Iz društvenih nauka, izabrani radovi*, Cvetko Kostić (urednik), Beograd, 1965.
- Cvijić J., *Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posledice*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1922.
- Cvijić J., *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, tom I, Beograd, 1906.
- Ćosić D., *Srpsko pitanje*, I-II, Beograd: Filip Višnjić, 2002.
- Čubrilović V., *Istorija političke misli u Srbiji u XIX veku*, Beograd, 1958.
- Davies R., prikaz knjige u Stuart Woolf (ed.), *Nationalism in Europe: From 1815 to the Present*, Routledge, London, 1995, s. 36–37.
- Deretić I. J., Antić P. D., Jarčević M. S., *Izmišljeno doseljavanje Srba*, Beograd: Sardonija, 2009.
- Despalatović E. M., *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*, New York–London: Boulder, East European Monographs, 1975.
- Deutch K., *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into National Foundations of Nationality*, Massachusetts, 1953.
- Deutsch K., *Nationalism and Social Communication*, Cambridge: Harvard University Press, 1966.
- Dimić Lj., *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, I-III, Beograd: Stubovi kulture, 1996-1997.
- Dimitrijević S. T., *Stevana Stratimirovića, Mitropolita Karlovačkog Plan za oslobođenje srpskog naroda*, Beograd, 1926.
- Doklešić Lj., *Српско-македонски односи во 19 век*, Скопје, 1973.
- Drenovac N., *Istina o Dučiću u Americi, Od oltara do revolucionara*, Sarajevo, 1976.
- Dučić J., *Jugoslovenska ideologija, istina o "jugoslavizmu"*, *Verujem u Boga*, Cleveland: Centralni odbor srpske narodne odbrane, 1942 (reprint 1990).
- Dučić J., *Verujem u Boga i u Srpstvo*, Jagodina: Gambit, 2003.
- Dumont L., *Religion, Politics and History in India*, Mouton, Paris, 1970.
- Duncan W., *The Life and Times of Vuk Stefanovic Karadzic 1787–1864. Literacy, Literature, and National Independence in Serbia*, Michigan: The University of Michigan, 1986.
- Durković-Jakšić, *Srbijansko-crnogorska saradnja (1830–1851)*, Beograd, 1957.
- Đorđević M., *Postanak i razvoj srpske nacije*, Beograd, 1979.
- Edwards J., *Language, Society, and Identity*, Oxford: Basil Blackwell, 1985.
- Ekmečić M., *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, knjiga II, Beograd: Prosveta, 1988.
- Fichte G. J., *Reden an die deutsche Nation*, Berlin, 1808.
- Gaj Lj., *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja*, Budim, 1830.
- Gellner E., *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski, and the Habsburg dilemma*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Gellner E., *Nations et nationalisme*, Paris: Editions Payot, 1989.

- Grafenauer B., *Zgodovina slovenskega naroda*, I–V, Ljubljana: Kmečka knjiga, 1954–1962.
- Gravier G., *Les frontières historiques de la Serbie*, Paris, 1919.
- Grmek M., Gjidara M., Šimac N., *Etničko čišćenje. Povjesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb: Globus, 1993.
- Gross M., *Povijest pravaske ideologije*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povjest, 1973.
- Grot C., *Izveštaj Konstantina Porfirogeneta o Srbima i Hrvatima i njihovom naseljavanju na Balkanskom poluostrvu*, 1880.
- Grujić M. R., *Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad, 1909.
- Günther R., *The Austrian Military Border in Croatia 1522–1747*, Urbana: University of Illinois Press, 1960.
- Günther R., *The Military Border in Croatia 1740–1881*, Chicago: University of Chicago Press, 1966.
- Halilović S., *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, 1996.
- Handelsmann M., *Adam Czartoryski*, I–III, Warsaw, 1948–1950.
- Handelsmann M., *La question d'Orient et la politique yougoslave du Prince Czartoriski apres 1840.*, Paris, 1929.
- Handelsmann M., *Czartoryski, Nikolas et la Question du Prosh Orient*, Paris, 1934.
- Hechter M., *Internal Colonialism the Celtic Fringe in British National Development*, London: Routledge, 1975.
- Hechter M., *Principles of Group Solidarity*, Berkeley: University of California Press, 1987.
- Hercigonja E., *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovekovlja*, Zagreb, 1994.
- Hobsbawm E., Ranger T. (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Hobsbawm E., *Nations and Nationalism Since 1790: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hogg M. A., Dominic A., *Social Identifications*, London: Routledge, 1988.
- Horvat J., *Ante Starčević*, Zagreb, 1940.
- Horvat J., *Politička povjest Hrvatske, Prvi deo*, Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Hubatsch W., *Masuren und Preussisch-Littauen in der Nationalitätenpolitik Preussens, 1870–1920*, Marburg: N. G. Elwert, 1966.
- *Istorija srpskog naroda*, (uređivački odbor: Gavrilović S., Kalić J., Mitrović A., Samardžić R., Stojančević V., Ćirković S.), Srpska akademija nauka i umetnosti, tom V/1, Beograd, 1981.
- *История Югославии*, I, прво издање, (група аутора), Москва, 1963.
- Ivić M., *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd, 1997.
- Ivić P., *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1971.
- Ivić P., *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, Beograd–Priština, 1990.
- Ivić P., *Izabrani ogledi I. O slovenskim jezicima i dijalektima*, Beograd, 1991.
- Jagić V., *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948.

- Jelavich Ch., Jelavich B., *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington: University of Washington Press, 1993.
- Jelenić Đ., *Nova Srbija i Jugoslavija. Istorija nacionalnog oslobodjenja i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca od Kocine krajine do Vidovanskog ustava (1788-1921)*, Beograd, 1923 (prvo izdanje: *Le nouvelle Serbie. Origines et basès sociales et politiques Renaissance de l' Etat et son development historique. Dinastie nationale et Revendicationes liberatrice*, Paris–Nancy, 1918).
- Jelčić D., *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb: P.I.P. Naklada Pavičić, 1997.
- Johnson L., R., *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, New York–Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Jovanović J. P., *Povjesnica srpskog naroda u Slavoniji*, Zagreb, 1892.
- Jovanović S., *Političke i pravne rasprave*, II, Beograd, 1990.
- Jovanović S., *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838–1858)*, Beograd, 1933.
- Jovanović M., *Jezik i društvena istorija. Društvenoistorijski okviri polemike o srpskom književnom jeziku*, Beograd: Stubovi kulture, 2002.
- Jukić I. F., *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb, 1850.
- Kalić J., *Srbi u poznom srednjem veku*, Beograd: Javno preduzeće Službeni list SRJ, 2001.
- Каниц Ф., *Дунайская Болгарія и Балканскій полуостров. Историческія, географическія и путевые наблюденія, 1860–1875*, 1876.
- Kann R. A., *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, Berkeley–Los Angeles–London, 1977.
- Karadžić S. V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972.
- Karadžić S. V., *Pismenica serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda*, Beč, 1814.
- Kedourie E., *Nationalism*, London: Hutchinson, 1960.
- Kennan G. F., *Decline of Bismarck's European Order*, Princeton: Appleton-Century-Crofts, NJ, 1979.
- Kohn H., *Pan-Slavism*, South Bend: University of Notre Dame Press, IN, 1953.
- Kopitar J., *Serbica*, Beograd, 1984.
- Kosta M., *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad, 1973.
- Kostić M. L., *Krađa srpskog jezika*, Baden, 1964.
- Kostić M. L., *Nasilno prisvajanje dubrovačke kulture. Kulturno-istorijska i etnopolitička studija*, Novi Sad: Dobrica knjiga, 2000.
- Krestić V., *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja*, Beograd, 1983.
- Krizman B., *Jugoslavenske vlade u izbeglištvu 1941–1943*, Zagreb, 1981.
- Krmpotić M., *Jezični priručnik*, Zagreb, 1992.
- Кулаковскій П., *Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ*, Москва, 1882.
- Lazić S. L. a, *Kratka povjesnica Srba*, Zagreb, 1894.
- Lazić S. L. b, *Srbi u davnini*, Zagreb, 1894.
- Lazić S. L., *Dvije oskоруše jedna meni druga njemu*, Zagreb, 1895.

- Levine R., Campbell D. T., *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour*, London: John Wiley and Sons, Inc, 1972.
- Leskien A., *Grammatik der Serbo-kroatischen Sprache. 1. Teil. Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, Heidelberg, 1914.
- Liptzin's S., *Historical Survey of German Literature*, New York, 1936.
- Ljušić R., *Knjiga o Načertaniju. Nacionalni i državni program Kneževine Srbije (1844)*, Beograd: BIGZ, 1993.
- Ljušić R., *Vožd Karađorđe, I*, Beograd, 1992.
- Macan T., *Povjest hrvatskoga naroda*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske i Školska knjiga, 1992.
- MacKenzie D., *Ilija Garasanin: Balkan Bismarck*, New York: East European Monographs, Boulder Distributed by Colombia University Press, 1985.
- Maretić T., *Slaveni u davnini*, Zagreb, 1889.
- Miklošič F., "Serbisch und chorvatisch" u *Vergleichende Gramatik der slawischen Sprachen*. Wien, 1852/1879.
- Milaš N., *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.
- Milanović A., *Kratka istorija srpskog književnog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
- Miller D., Waltzer M. (eds.), *Pluralizam, Justice and Equality*, Oxford: Claredon Press, 1995.
- Miller D., *On Nationality*, Oxford: Claredon Press, 1995.
- Milosavljević P., *Srbi i njihov jezik. Hrestomatija*, Priština, 1997 (ovde je štampano *Očitovanje Vuka Stefanovića Karadžića*).
- Milosavljević P., *Srpski filološki program*, Beograd: Trebnik, 2000.
- Moguš M., *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1993.
- Moynihan D. P., *Pandemonium*, New York: Random House, 1992.
- Moravcsic G. (ed.), Jenkins R. J. H. (tr.), *Constantinus Porphyrogenitus. De Administrando Imperio*, Budapest, 1949.
- Mosse G. L., *The Nationalization of the Masses: political symbolism and mass movements in Germany from the Napoleonic wars through the Third Reich*, Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Mucić I., *Hrvatska politika i Jugoslavenska ideja*, Split, 1969.
- Nairn T., *The Break-up of Britain*, London: NLB.
- Nikčević V., *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje: Crnogorski PEN centar, 1997.
- Novak G., *Prošlost Dalmacije. Knjiga II (Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora)*, Zagreb, 1944.
- Novak V., *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390–1930)*, Beograd, 1930.
- Novak V., *Vuk i Hrvati*, Beograd, 1967.
- Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453*, London, 1971.
- Obradović D., *Život i priključenja*, Beograd, 1975 (prvi put objavljeno 1783.).
- Orbini M., *Il regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro, 1601.

- Orsatto P. (Medo Pucić), *La Serbia e l' Impero d'Oriente*, Firenze, 1867.
- Ostrogorsky G., *History of the Byzantine State*, New Brunswick–New Jersey: Rutgers University Press, 1969.
- Perić I., *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1997.
- Pavličević D., *Narodni pokret 1883 u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povjest, 1980.
- Pavličević D., *Povijest Hrvatske. Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje*, Zagreb, 2000.
- Pavlovski J., Pavlovski M., *Macedonia Yesterday and Today/Македонија бчера у денес*, Skoplje/Скопје, 1996.
- Pavlowitch S. K., *Anglo–Russian Rivalry in Serbia 1837–1839. The Mission of Colonel Hodges*, Paris, 1961.
- Pejanović Đ., *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1955.
- Petrović R., *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, 1968.
- Petrović D., *Škola nemuštog jezika*, Novi Sad, 1996.
- Petrovich M. B., *A History of Modern Serbia 1804–1918*, I, New York–London, 1976.
- *Polemike u hrvatskoj književnosti*, (grupa autora), I/1, Zagreb, 1982.
- Popov N., *Srbija i Rusija od Kočine krajine do svetoandrejevske skupštine*, Beograd, 1870.
- Popović D. J., *Srbi u Vojvodini*, I–III, Novi Sad: Matica Srpska, 1957–1963.
- Popović M., *Vuk Stefanović Karadžić, 1787–1864*, (drugo izdanje), Beograd, 1972.
- Popović V., *Evropa i srpsko pitanje u periodu oslobođenja od 1790–1918*, Beograd, 1940.
- Popović V., *Istočno pitanje*, Beograd, 1926.
- Popović V., *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*, Beograd, 1923.
- Poulton H., *Who are the Macedonians?*, London: Hurst & Company, 1995.
- Pranjković I., *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1993.
- Radovanović M. (urednik), *Srpski jezik*. Beograd, 1996.
- Ranke L., *A History of Servia and the Servian Revolution*, New York, 1973.
- Rešetar M., *Antologija dubrovačke lirike*, Beograd, 1894.
- Roksandić D., *Srpska i hrvatska povjest i 'Nova Historija'*, Zagreb: Stvarnost, 1991.
- Ruvarac D., *Geografske beleške o Turskoj Mitropolita Stratimirovića iz godine 1803 i 1804*, Beograd, 1903.
- Ruvarac D., *Životopis Đorđa Nikolajevića Mitropolita Babro-Bosanskog*, Zemun, 1898.
- *Sabrana dela Vuka St. Karadžića*, knjiga XII, Beograd, 1968.
- Samardžić M., *Tajne „Vukove reforme“*, Beograd, 1997 (drugo izdanje).
- Seton-Watson H., *Nations and States, an Enquiry Into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London: Methuen, 1977.

- Simeunović D., *Iz riznice otadžbinskih ideja. Slobodarski međaši naše političke misli 19. veka*, Beograd, 2000.
- Simić R., *O našem književnom jeziku*, Nikšić, 1991.
- *Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stefanovića Karadžića*, I–III, Beograd, 1894–1896.
- Smith A., *National Identity*, Reno: University of Nevada Press, 1991.
- Smith A., *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Smith A., *The Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Sosnosky T., *Die Balkanpolitik Osterreich-Ungarns seit 1866*, Berlin, 1914.
- Stawecki P., Wrzesinsky W. (eds.), *Plebiscyty na Warmii, Mazurach, i Powislu w 1920; Wybór Zródol*, Warszawa, 1921.
- Stančić N., *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povjesne znanosti, Odjel za hrvatsku povjest, 1980.
- Stavrianos L. S., *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company, Inc., 1958.
- Stevanović M., *Dušanovo Carstvo*, Beograd: Knjiga-komerc, 2001.
- Stirk P. (ed.), *Mittleuropa: History and Prospects*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994.
- Stojančević V., *Miloš Obrenović i njegovo doba*, Beograd, 1991.
- Stojanović Lj., *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*, Beograd, 1924.
- Stranjaković D., *Vlada ustavobranitelja 1842–1853*, Beograd, 1932.
- Šidak J. i grupa autora, *Hrvatski narodni preporod-Ilirski pokret*, Zagreb: Školska knjiga i Stvarnost, 1990.
- Šidak J., *Povijest Hrvatskoga Naroda 1860–1914*, Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Šidak J., *Studije iz hrvatske povjesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973.
- Šimunjić P., “Načertanije”. *Tajni spis srbske nacionalne i vanjske politike*, Zagreb, 1944 (drugo, reprint, izdanje Zagreb, 1992).
- Šišić F., *Jugoslovenska misao. Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjanja i oslobođenja od 1790–1918*, Beograd, 1937.
- Šišić F., *Pregled povjesti hrvatskoga naroda*, Zagreb: Matica hrvatska, 1962.
- Tajfel H. (ed.), *Differentiation Between Social Groups, Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, London: Academic Press for European Association of Experimental Social Psychology, 1978.
- Tajfel H. (ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Tomšić F., “Razvoj Slovenskega knjižnega jezika” u Legisa L., Gspan A. (urednici), *Zgodovina slovenskego slovstva*, I, Ljubljana, 1956.
- Tönnies, F., *Community and Association*, London: Routledge & Kegan Paul, 1955.
- Tooley H. T., *National Identity and Weimar Germany: Upper Silesia and the Eastern Border, 1918–1922*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1997.

- Трајков В., *Идеологически течения и програми в националноосвободителните течения на Балканите до 1878.*, Софија, 1978.
- Tuđman F., *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji. Knjiga prva: 1918-1928*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.
- Unbegaun B., *Počeci književnog jezika kod Srba*, Beograd, 1995 (prvi put štampano 1935 u Parizu na francuskom).
- Vardy S. B., Vardy A. H., *The Austro-Hungarian Mind: At Home and Abroad*, New York: East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, 1989.
- Vasiliev A. A., *History of the Byzantine Empire 324–1453*, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1952.
- Vince Z., *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.
- Wambaugh S., *Plebiscites since the War*, Vol. I, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1933.
- Weber E., *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France*, Palo Alto: Stanford University Press, 1976.
- Weber M., *From Max Weber: Essays in Sociology*, London: Routledge and Kegan Paul, 1947.
- Weber, M., *Economy and Society*, I, New York: Bedminster Press.

Summary

Vladislav B. Sotirović

SERBIAN COMMONWEALTH

THE LINGUISTIC MODEL OF THE DEFINITION OF THE SERBIAN NATION BY VUK
STEFANOVIĆ KARADŽIĆ
AND
THE PROJECT OF THE CREATION OF A LINGUISTICALLY-DETERMINED SERBIAN
NATIONAL STATE BY ILIJA GARAŠANIN

The present work investigates the linguistic model of national identification of the South Slavs designed by Vuk Stefanović Karadžić in 1836 and the programme for the restructuring of the political map of the Balkan Peninsula drafted by Ilija Garašanin in 1844. This work is an attempt to reconstruct the understanding of Karadžić and Garašanin of those components of group consciousness which could affect the sense of belonging to the same community (“togetherness”). Relevant to the problem of identity are explicit or implicit frames of reference by which members of one (the “inner”) group might be distinguished from the other (the “outer”) groups. Special attention is given to the different traditions and beliefs, particularly those trying to explain the origin of a group, common symbols and above all common group characteristics which create a distinct identity.

V. S. Karadžić developed his theoretical linguistic model of national determination of the South Slavs in 1836 in the article “Srbi svi i svuda” [Serbs All and Everywhere], *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, I, Beč [Vienna], 1849, 1–27. I. Garašanin laid down political-programmatic foundations for the resolution of the Balkan Question in 1844 in his secret manuscript *Načertanije* [Draft], Beograd [Belgrade].

There exist, however, radically different opinions about these works and heated debates have been taking place in the Yugoslav historiography concerning these works. This is caused primarily by the influence of politics of a certain period on the researchers and their writings. The 19th c. South Slavic and Balkan history cannot be understood properly without and objective and politically unbiased analysis and interpretation of the works by V. S. Karadžić and I. Garašanin. The 19th c. Balkan Question is one of the most important research topics in the Balkan historiography (especially from the ideological-programmatic point of view) as all the modern (20th c. and 21st c.) Balkan states were/are (re)established on the ideological-programmatic foundations created in the 19th c. The works “Srbi svi i svuda” and *Načertanije* are part of these foundations and because of their significant influence on the Serbian and Yugoslav ideology, politics and the development of nationalism, they have to be investigated thoroughly.

Both works belong primarily to the history of South Slavic nationalism, which unfortunately has not been given satisfactory attention by Yugoslav historiographers in the last century, mainly because the topic of South Slavic nationalism has been considered as ideologically “destructive” (as nationalism = separatism) for Yugoslavia’s multiethnic union. Therefore, the studies of nationalism, especially the issues of the historical development of national ideologies, national determination and creation of national states, were either partially neglected or given subjective interpretations influenced by the prevailing political views. However, the 19th-21st c. historical development of the South Slavs cannot be properly reconstructed without attempts to investigate objectively the development of the South Slavic nationalism, especially Serbian and Croatian. This work is a contribution to these attempts.

Both Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864), the leading 19th c. Serbian philologist author of grammar and dictionary, collector of folk songs and poems, most influential figure in the development of literary Serbian, and Ilija Garašanin (1812–1874), the leading 19th c. Serbian politician, Minister of the Interior and Minister of the Exterior, belonged to the group of European romanticist thinkers and nationalists who accepted the idea that a language determines an ethnicity and that a national united state should embrace all the members of such a linguistic group.

Karadžić chose Štokavian, the Serbian dialect today, closely related to one of the three Croat dialects of today, as the basis of his standardization of Serbian. Štokavian dialect was also accepted and used for writing in 1836 by Ljudevit Gaj (1809–1872), leader of Croatian national revival movement (1835–1850) who promoted the idea of cultural unity of South Slavs and who originally spoke and wrote in Kajkavian. As a result, Serbian and Croatian developed as one literary language in the second half of the 19th c., although it was written in Latin characters by all Roman Catholics and in Cyrillic characters by the Orthodox believers.

Serbian as well as Croatian linguistic nationalism in the 19th c. was based on the assumption that Serbian and Croatian national cultures are spread on the lands where Serbian and Croatian languages were spoken and written by the local populations, regardless of their religious determination or the state borders (between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire). Within this approach, Dubrovnik written culture (which was one of the most valuable examples of the Slavic Baroque culture) was claimed to be Serbian by the Serbian nationalists, and it was claimed to be Croatian by the Croatian nationalists. The city of Dubrovnik with its historic hinterland (the territory of the former Republic of Dubrovnik) had to be included into either the Serbian or the Croatian united national state respectively. Both Serbian and Croatian nationalists claimed the territory of Bosnia and Herzegovina, too. Consequently, there was a strong tendency among the Serbs and the Croats, likewise among many other nations in Europe in the Romanticism period, to shape political borders of their national states according to the linguistic distribution of their people.

The linguistic component of 19th c. Serbian nationalism is investigated in this research-work. Alongside with the analysis of the Serbian linguistic nationalism of first half of the 19th c., the structure and development of the Croatian linguistic nationalism of the same period of time is analyzed. They are compared mainly due to the fact that they both struggled and clashed with each other over the same geographic areas: Austrian Military Border, Southern and Central Dalmatia, Slavonia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina. The main characteristic of the Serbian and the Croatian linguistic nationalism is that their ideologists

regarded the Štokavian dialect as a fundamental determination of their own ethnic groups – both Serbian and Croatian.

The present investigation has resulted in six main conclusions:

- *Karadžić's understanding of language in the conception of the Serbian linguistic nationalism was primarily of ethnic nature:* Karadžić considered the Serbian language as one of the crucial integral parts of the Serbian national identification; in his view, the national language of Serbs was a key distinctive feature of Serbs as a national group which made them different from the Croats. According to Karadžić, Serbs and Croats did not speak the same language and were, therefore, two separate linguistic groups, two distinct nationalities who were supposed to live (according to Garašanin) in separate national states.

- *In the Serbian and Croatian national ideologies of the first half of the 19th c., the national languages of Serbs and Croats were mentally and spiritually connected with the territory where they were spoken:* the territories where the “national” languages were spoken had to be included into the “national” united states of Serbs and of Croats respectively.

- *The claims made by Yugoslav historiographers that Vuk Stefanović Karadžić regarded Serbs and Croats as members of the same language-nation who spoke Serbo-Croatian or Croato-Serbian are incorrect. In fact, Karadžić's view was that Serbs had a language distinct from that of Croats and, consequently, the Serbs were one distinct nationality and the Croats were another one:* in his works *Писменица сербског језика* [Vienna, 1814], *Српски рјечник* [Vienna, 1818/1852] and the article “Срби сви и свуда” [Vienna, 1849], *Karadžić* clearly differentiated between the vernacular of the Serbs and the vernacular of the Croats.

- *Vuk Stefanović Karadžić considered the Čakavian and Kajkavian dialects as Croatian national languages, and the Štokavian dialect as a Serb national language:* only those who spoke Čakavian and Kajkavian were, according to Karadžić, ethnic Croats. The view of some of Karadžić's critics that he considered all South Slavs as ethnic Serbs and that for him Croats did not exist as a separate nationality, is a misinterpretation; in fact, for Karadžić only those South Slavs whose vernacular and literary language was Štokavian belonged to the Serbian nationality, but not all South Slavs.

- *Ilija Garašanin, Minister of the Interior of the Principality of Serbia, drafted his project of a united Serbian national state in 1844 by implementing a linguistic model of Serb national identification, which was earlier developed by Vuk Stefanović Karadžić in 1814/1818/1836:* therefore, the opinion of Serbian historiographers that Garašanin's political project was based on the “historic” rights of Serbs should be rejected; contrary to this opinion, our research shows that Garašanin's project for a united national state of Serbs was based on the “ethnic” rights of Serbs; Garašanin, like Karadžić, regarded all South Slavs who spoke the Štokavian language as “linguistic” Serbs.

- *Ilija Garašanin projected the creation of a united Serbia, but not a united South Slavic national state:* the opinion by some Serbian and Yugoslav historians that I. Garašanin was a programmatic architect of Yugoslavia or the “greater” Serbia is incorrect; in fact, Garašanin was a programmatic architect of a united Serbian national state.

In short, this research-work analyses both the linguistic model of Serbian national identity and the linguistic model of Serbian statehood created by Vuk Stefanović Karadžić and Ilija Garašanin in the first half of the 19th c. The most significant problem concerning Karadžić's “Srbi svi i svuda” [Serbs All and Everywhere] and Garašanin's *Načertanije* [Draft] is their interpretation and understanding in the historiographical traditions

of different nations, especially among Serbian and Croatian historians. These works and these models have been provoking discussion and intellectual disagreement in the political ideology of the Balkan nations during the last hundred years. The issues of national self-determination, the ideas and goals of nationhood, and the methods and means for attainment of such goals, were of utmost importance in the thinking of 19th c. Serbian intellectuals and politicians. Vuk Stefanović Karadžić's model for Serbian identification and Ilija Garašanin's model for Serbian political unification were based on ideological constructs intended to unite all the Serbs (within the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy) and to create a single and mono-ethnic Serbian state.

Доцент Др ВЛАДИСЛАВ Б. СОТИРОВИЋ

Владислав Б. Сотировић, рођен је 1./14. јануара 1967. г. у Крагујевцу где је завршио основну и средњу школу. Дипломирао је на Филозофском факултету Универзитета у Београду на групи за историју јуна 1991. г. са темом: “Фортификације и урбана топографија Београда крајем средњег века (1404.–1521. г.)”. У 1991.–1992. г. ради на научно-истраживачком пројекту: “Сто година градског саобраћаја у Београду”. Од 1992. г. до 1995. г. ради као просветни радник (професор историје) у Београду. Од 1995. до 1997. г. похађа постдипломске студије на Централноевропском универзитету у Будимпешти где брани два магистарска рада (“Стварање Југославије 1914.–1918. г.” и “Односи између Југословенског комитета у Лондону, Националног одбора у Загребу и Краљевке Владе Србије за време процеса стварања Југославије”) на групи за историју и групи за студије Југоисточне Европе. Две године (1996.–1997.) ради као научни истраживач на међународном пројекту Универзитета у Мелбурну чији су резултати штампани у виду књиге: “Посткомунистичка демократизација” у издању Универзитета у Кембриџу. У 1998.

г. ради као предавач и научни истраживач на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета Универзитета у Вилњусу (Литванија) где предаје историју југословенских народа. У 1999. г. и 2000. г. ради у Архиву за отворено друштво Централноевропског универзитета у Будимпешти, а од септембра 2000. г. као предавач и научни истраживач на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета и Катедри за историју теорија и култура Историјског факултета Универзитета у Вилњусу (до 2006. г.) где предаје предмете из области јужнословенске социолингвистике, српске филологије и језика и југословенске, балканске и централноевропске историје. Јуна 2002. г. је докторирао на Филолошком факултету Универзитета у Вилњусу са дисертацијом: “Лингвистички модел дефинисања српске нације Вука Стефановића Караџића и пројекат Илије Гарашанина о стварању лингвистички одређене државе Срба”. На истом факултету ради као доцент до 2007. г. од када је запослен као доцент-предавач и истраживач на Факултету политичких наука и управљања Универзитета Миколаса Ромериса у Вилњусу.